

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
LİNGVİSTİK BÖLÜMÜ

İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ KAVRAMLARININ
LİNGVİSTİK SOSYAL BİLİMLER
MÜFREDATINDAKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KÖÇER

HAZIRLAYAN
Erol KOÇOĞLU

ELAZIĞI -2008

ONAY
T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
LİKÖRETİM ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLİMLER ÖĞRETİM ENLİBİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Bu tez/..... tarihinde aşağıda belirtilen jüri üyeleri tarafından
oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.**

Başkan

Üye

Üye (Danışman)

**Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
......./..... tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.**

ÖNSÖZ

Bir milletin “millet” olarak kalabilmesi ve tarih içindeki seyrini koruyabilmesi için sürekli olarak geli erek ilerlemesi gerekmektedir. Milletler, geli erek ilerledikleri taktirde ise genel ve özel ihtiyaçları da bu duruma ba lı olarak de i mektedir. te, “insan hakları” ve “demokrasi” kavramları da bahsi geçen de i imden nasibini alan en önemli kavramlardandırlar. Küreselle en ve “bir köy” hâlini almaya devam eden dünyamızda, insanlar arası ili kiler daha da karma ık hâle gelmekte ve ulusları birbirinden ayıran sınırlar sadece kara parçalarından ibaret kalmaktadır. Bu durumda, insanların birbirlerine kar ı olan haklarını hem hukuki hem de do al yollardan koruma ihtiyacı belirlemektedir. Bu koruma görevini yürütebilecek en iyi yol ise –tarihten alınan derslere bakıldı ında da görülece i gibi– “demokrasi dü üncesi”dir. Demokrasi dü üncesinin i levsellik kazanabilmesi açısından ise insan haklarının ve bu hakların çerçevelerinin net olarak belirlenmesi ve tüm dünyada standartla tırılması gerekmektedir. Nitekim geçen süreç içerisinde böyle de olmu tur.

yi bir vatanda yeti tirmenin yolu e itim ve ö retimden geçmektedir. Bu nedenle e itimin, özellikle de çocuklu un ilk ya larına tekabül eden özel e itimin önemi büyüktür. Çocukluk ya ları, insan haklarına saygılı, demokratik, yetenekli insanlar ve vatanda lar yeti tirmek için en uygun dönemdir. Bu nedenle , ilkö retim yıllarının e itim açısından çok iyi de erlendirilmesi ve müfredatlarının da bu do rultuda hazırlanması gerekmektedir.

Ara tırmamızda insanlık tarihinde büyük öneme sahip olan insan hakları ve demokrasi arasındaki ili kinin tarihî seyri incelenerek gelece e yönelik düzenlemelere ı ık tutulmaya çalı ılacaktır. nsan hakları ve demokrasi kavramının ilkö retim sosyal bilgiler müfredatındaki yeri tarihsel bir sırayla betimlenerek önerilerde bulunulacaktır.

Bu ara tırmanın hazırlanmasında, kaynak olarak kullandı ım dokümanların yazarlarına ve böylesi bir çalı mayı hazırlamama öncülük eden ve danı manlık zahmetini üstlenen de erli hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet KÖÇER’e ayrıca te ekkür ederim.

Erol KOÇO LU

ELAZI -2008

Ç NDEK LER

ONAY	II
ÖNSÖZ	III
Ç NDEK LER	IV
ÖZET	VIII
ABSTRACT	XI
G R	1

1. BÖLÜM

METODOLOJ	3
1.1. Problemin Durumu	3
1.2. Ara tırmanın Amacı	4
1.3. Ara tırmanın Önemi	4
1.4. Sınırlılıklar	5
1.5. Yöntem	5
1.5.1. Ara tırma Modeli	6
1.5.2. Veri Kaynakları	6
1.5.2.1. İkokul Programları.....	6
1.5.2.2. Ortaokul Programları	7
1.5.2.3. İkö retim Okulu Programları	7
1.5.3. Kullanılan Bazı Terim ve Tanımlar	7

2. BÖLÜM

SOSYAL B LG LER VE SOSYAL B LG LER PROGRAMI	9
2.1. Sosyal Bilgilerin Tanımı, Yapısı ve Önemi	9
2.1.1. Sosyal Bilgilerin Tanımı	9
2.1.2. Sosyal Bilgilerin Yapısı	10

2.1.3. Sosyal Bilgilerin Önemi	11
2.2. Program Geli tirmenin Tanımı ve Önemi	12
2.2.1. Program Geli tirme Nedir?	12
2.2.1.1. E itim Programı, Ö retim programı ve Ders Programı Kavramları	12
2.2.1.2. Müfredat Programı Kavramı	14
2.2.2. Program Geli tirmenin Önemi	15
2.3. Ülkemizde Sosyal Bilgiler ve Program Geli tirme	16
2.3.1. Sosyal Bilgilerde Program Desenleri ve Ülkemizdeki Durum	16
2.3.2. Türkiye’de Program Geli tirmenin Tarihçesi ve Sosyal Bilgiler	17
2.3.2.1. İlkö retim Programları ve Sosyal Bilgiler	18
2.3.3. Günümüze Kadar Hazırlanmış O lan Müfredatlarda İnsan Hakları ve Demokrasi Kavramının Görünümü	19

3. BÖLÜM

İNSAN HAKLARI ve DEMOKRASİ	28
3.1. Hak, Özgürlük, Adalet ve E itlik Kavramları	28
3.1.1. Hak	28
3.1.2. Özgürlük	30
3.1.3. E itlik	31
3.1.4. Adalet	34
3.2. İnsan Hakları ve Temel Haklar	36
3.2.1. Kavramsal Açıklama	36
3.2.2. İnsan Hakları Kavramının Do u u ve Geli imi	37
3.2.3. Sosyal Hakların Do u u ve Pozitif Hukuka Giri i	39
3.2.4. İnsan Haklarının Anayasalarda Düzenlenmesi ve Uluslararası Alana Geçi i	40
3.2.5. İnsan Hakları ve Devlet	42

3.2.5.1. İnsan Haklarına Saygılı Devlet	43
3.2.5.2. İnsan Haklarına Dayanan Devlet	44
3.3. Demokrasi Kavramı ve Demokrasi Düüncesinin Gelişimi	45
3.3.1. Demokrasi Kavramı	45
3.3.2. Demokrasi Düüncesinin Gelişimi	46
3.3.3. Demokrasinin İske ve Kurumları	52
3.3.3.1. Seçimler ve Temsil	52
3.3.3.2. Çoğunluk Sistemi	54
3.3.3.3. Nispi Temsil Sistemi	55
3.3.3.4. Siyasal Partiler	56
3.3.3.5. Çoğulculuk ve Katılım	57
3.3.3.6. Hukukun Üstünlüğü	59
3.4. Türkiye’de Demokratikleşme Hareketleri ve İnsan Hakları	60
3.4.1. Osmanlı Dönemindeki Gelişmeler	60
3.4.1.1. Tanzimat Öncesi Dönem	60
3.4.1.2. Tanzimat Dönemi	62
3.4.1.3. Mevritiyet Dönemi	62
3.4.2. Cumhuriyet Dönemi	64
3.4.2.1. 1921 Anayasası	64
3.4.2.2. Cumhuriyetin İlanı ve 1924 Anayasası	65
3.4.2.3. 1961 Anayasası ve Temel Özellikleri	67
3.4.2.4. 12 Eylül Yönetimi ve 1982 Anayasası	69
3.5. Demokratik Yönetimlerde İnsan Haklarının Gerçekleştirilmesinde Karşılaşılan Sorunlar	72
3.5.1. Bilgi, Bilinç ve Eğitim Sorunu	73

3.5.2. Yasama, Yürütme ve Yargı Organlarından Kaynaklanan Sorunlar 73

3.5.3. Ekonomik Nedenlerden Kaynaklanan Sorunlar 75

4. BÖLÜM

LG L L TERATÜR 77

4.1. İkokul, Ortaokul ve İkö retim Okulu Programları 77

4.1.1. İkokul Programları 77

4.1.2. Ortaokul Programları 78

4.1.3. İkö retim Okulu Programları 79

4.2. Kitaplar 80

4.2.1. E itim Tarihi Kitapları 80

4.2.2. Program Geli tirme Kitapları 82

4.2.3. Sosyal Bilgiler Ö retimi Kitapları 84

4.3. Makaleler 84

4.4. Tezler 85

4.4.1. Doktora Tezleri 85

4.4.2. Yüksek Lisans Tezleri 86

5. BÖLÜM

SOSYAL B LG LER Ö RET M PROGRAMLARININ ANAL Z 102

6. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNER LER 107

KAYNAKÇA 109

ÖZET

İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ KAVRAMLARININ İLKÖ RETİM SOSYAL BİLGİLER MÜFREDATINDAKİ YERİ

Erol KOÇOĞLU

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İlköretim Anabilim Dalı

Ocak-2008, Sayfa: XIII+116

Türkiye’de II. Mevcutiyetten Günümüze Kadar Uygulanmış Olan İlköretim Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında İnsan Hakları ve Demokrasi Kavramlarının Yeri ve Önemi isimli bu araştırmada, II. Mevcutiyetten günümüze kadar yayımlanmış olan ilköğretim, ortaokul ve ilköğretim okulu sosyal bilgiler programları müfredatlarındaki insan hakları ve demokrasi kavramlarının taşıdığı ilkeler ve bu kavramların müfredatlardaki konumu ile alakalı gelişim süreci kronolojik olarak incelenmiştir. Bu nedenle çalışmada, tarama modeli içinde yer alan tarihsel yöntem kullanılmıştır. Araştırmada tarihsel yöntem kullanıldıktan sonra veri kaynakları, 1908’den günümüze kadar yayımlanmış olan konu ile ilgili yazılı müfredatlar ve materyallerdir.

Araştırmamızda, II. Mevcutiyet dönemine ait 1329 (1913) programı; TBMM hükümeti dönemine ait 1338 (1922) programı; Cumhuriyet dönemine ait 1340 (1924), 1926, 1936, 1948, 1962, 1968 ilköğretim müfredat programları, 1938, 1949, 1970 -1971 tarihli ortaokul müfredat programları; 1981 tarihli Ortaokul T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük müfredat programı; 1985 tarihli Ortaokul Milli Tarih müfredat programı; 1992 tarihli Ortaokul Vatandaşlık Bilgileri Öğretim müfredat programı; 1998 tarihli İlköğretim Sosyal Bilgiler ile Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi müfredat programları incelenmiştir.

Araştırma sonucunda ulaşılan sonuçları özetleyecek olursak:

1329 (1913) tarihli Mekatib-i bidaiyye ders müfredatı (ilkokulların ders müfredatı) çok önemli olup içerisinde demokrasi ve insan haklarıyla ilgili ilkeler bulunan ilk müfredat olup bu müfredatın etkisi Cumhuriyet yıllarında da devam etmiştir. 1338 (1922) tarihli ilk, orta tedrisat mektepleri müfredat programı bir ara program olup, TBMM hükümeti döneminde yayımlanması nedeniyle geçi döneminin eğitim anlayışını gözler önüne sermektedir. Ara program olmasına rağmen insan hakları ve demokrasi kavramlarına programda yer verilmektedir.

Sosyal bilgiler kapsamına giren tarih ve vatandaşlık derslerinde II. Meclis'ten günümüze kadar yayımlanmış tüm ilköğretim müfredat programlarında insan hakları ve demokrasi kavramlarına gerektiği kadar yer verilmiştir. Sosyal bilgiler kapsamına giren ve vatandaşlık eğitime yönelik Vatandaşlık Bilgisi dersi de diğer adlar altında ilköğretim ve ilköğretim programlarında yer almasına rağmen insan hakları ve demokrasi kavramlarına yer vermekten ilkesel olarak vazgeçmemiştir.

Araştırma sonucunda insan hakları ve demokrasiyle ilgili yayımlanan müfredatların, dönemlerinin ideolojik yaklaşımlarının etkisi altında kaldığı anlaşılmaktadır. İnsan hakları ve demokrasi kavramlarının, müfredatlarda disiplinler arası desene uygun olarak hazırlandığı anlaşılmakla birlikte genelde tek disiplin anlayışının hâkim olduğu tespit edilmiştir. İlk yayımlanan Sosyal bilgiler müfredat programlarında yer alan insan hakları ve demokrasi kavramlarının aktarılmasında daha çok teorik bilgilerin sunu yöntemiyle; kronolojik olarak günümüze yakın ilköğretim sosyal bilgiler müfredatında ise bu konuların daha çok uygulama içeren yöntemlerle öğrenciye aktarıldığı ortaya çıkmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren müfredat programları başlıca derslere göre yayımlanmaya başlanmıştır. Burada müfredat programlarında yer alan insan hakları ve demokrasi kavramları içeriksel ve ilkesel olarak farklı dersler altında verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde müfredatlarda görülen en önemli yenilik, Atatürkçülük konularına verilen önem ve ayrıntılılığının artmasıdır.

1997-1998 yılında sekiz yıllık zorunlu ilköğretim uygulamasına geçişten sonra yayımlanmış olan ilköğretim Sosyal Bilgiler müfredat programı, birçok yönden eksikliklerle doludur. Ülkemizdeki gerek eğitim olanaklarının, gerek ekonomik ve gerekse toplumsal olanakların bu zorunlu eğitime geçişte yeterli olmaması, bu eksiklikleri bir kat daha arttırmıştır. Özellikle eğitim olanaklarının kısıtlı olduğu,

ekonomik artların yetersiz oldu u ülkemizin birçok kesiminde altyapıyı sağlam temellere oturtmadan eğitim ve öğretime getirilen bu yenilik , toplumsal olarak tepki çekmiştir. Bu yeniliğin uygulayıcıya zorunluluk getirmesi, araştırmamızın konusu olan demokrasi kavramıyla çelişmektedir. Uygulayıcıya zorunluluk getirmesine rağmen içeriksel olarak ilköğretim sosyal bilgiler müfredatında insan hakları ve demokrasi kavramlarının gerek ilkesel ve gerekse uygulama açısından en kapsamlı bir şekilde ele alındığı gözlemlenmiştir.

İlköğretim sosyal bilgiler müfredatlarının tamamında insan hakları ve demokrasi konularına içeriksel olarak yer verilmiştir; fakat ilkesel olarak müfredatlarda değişiklikler gözlemlenmektedir. Bu değişiklikler insan hakları ve demokrasi kavramlarının önemini daha da arttırmıştır. Bu kavramlar , öğrencinin günlük hayatta bu kavramları daha çok, nasıl ve ne şekilde kullanacağı baz alınarak aktarılmalıdır. Böyle bir metot, öğrenci veya öğrencinin üzerinde oldukça kalıcı etki bırakacaktır. Teorik bilginin uygulanmadıktan sonra pek bir şey ifade etmediği günümüz dünyasında , insan hakları ve demokrasi kavramları özellikle yarının büyükleri çocuklarımıza daha çok, onların hâkim ve etkin olduğu yöntemler kullanılarak aktarılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler, İlköğretim, Demokrasi, İnsan Hakları

ABSTRACT

THE PLACE OF THE CONCEPTS OF HUMAN RIGHT AND DEMOCRACY IN THE CURRICULUM OF PRIMARY SCHOOL SOCIALINFORMATION LESSONS

**University of Firat
Institute of Social Sciences
Department of Elementary**

January-2008; Page: XIII+116

In Turkey, from second constitutional monarchy to modern day, in the survey in which elementary education social information in education programmes, called bill of rights and democracy carried out, the principals which are in primary school, middle school and elementary school, released from second constitutional monarchy until modern day and which are in social information programme, bill of rights and democracy concepts and regarding position of these programmes improvement process has been chronologically surveyed.

Thus, historical process has been used which takes place in scanning model. In the survey program of 1329 which belongs to second constitutional monarchy period; program of 1338 (1922) which belongs to TBMM government period belonging to republic 1340 (1924), 1926, 1936, 1948, 1962, 1968 primary school curriculum programmes, middle school programmes which dates 1938, 1949, 1970, 1971 middle school Turkish Republic Revolution and kemalism, dates 1981, National middle school Citizenship curriculum programme dates 1985, middle school Citizenship Information Education curriculum programme which dates to 1992, Elementary social Information which dates to 1998, which Citizenship and bill of rights educational curriculum programmes have been surveyed.

If we happen to summarize the results which have been acquired in the end of the survey: Mekatib-i ibtidaiyye lesson curriculum(primary schools'lesson curriculum) which dates to 1329 is so important and it is first curriculum in which there are democracy and bill of rights principals and its impact has prolonged also in Republic years. Dated 1338 the first, middle instruction schools curriculum programme became one time a programme and because of being released in the period of TBMM government, it presents a transition period's education concept. In spite of being an interval program concepts of bill of rights and democracy are taken place.

Including social information, in history and citizenship lessons, released since secondary constitutional monarchy until modern day, in all primary school curriculum programmes concepts of democracy and bill of rights are essentially taken place. Including social information and for citizenship education, citizenship information lessons, in spite of taking place under different names in primary and elementary programmes, it hasn't given up principally the idea of including concepts of democracy and bill of rights.

In the end of survey, it is concluded that the periods of curriculums which were released regarding bill of rights and democracy and they went under effects of their ideological approach. Together with it was understood that bill of rights and democracy concepts in the curriculums were prepared suitably to interdisciplinary patterns, generally it was determined that single discipline concept overtook.

In carrying of concepts of bill of rights and democracy which take place in social information curriculum programmes, it appeared that with presentation processes of theoretical information and in social information curriculum, closed to modern day chronologically, those processes were carried to students with more including application. Since 1980's curriculum programmes have started to be given according to the lessons and given in lessons independently. In that period, the most significant revolution, viewed in curriculums, is the increase of giving importance and empathy to Atatürk subjects.

In 1997-1998 elementary education information curriculum programme, released after the transition of eight years of elementary education application, is full of some absence. In our country, being not adequate for this transition period, educational,

economical and social possibilities have increased this absence one time more. Particularly, in our country's several place which have limited possibilities and have inadequate economical conditions, this revolution which is appointed without building not strong infrastructures in basemet's have taken reactions as socially. This revolutions bringing force to applier, contradicts to concept of democracy which is our survey's subject. In spite of bringing obligation to applier, it has been viewed that it has been carried in term of application and in term of principality which is in social curriculum programmes it has in content elementary education social information curriculum having bill of rights and democracy comprehensively.

In all of elementary, education social information programmes, subjects of human rights and democracy take place in content; but principally, substitutions in curriculums stand out. Those substitutions have increased importance of human rights and democracy concepts. In conveying those concepts to students, we must convey them taking the point how students will use those concepts in day-to-day. Conveying like that will give fairly lasting impact on a student or learner. In modern day, when theoretical information isn't applied it doesn't mean anything, concepts of human rights and democracy especially when conveying them to future generations, we must use the processes which have more information.

Key Words: Social Studies, Primary Education, Democracy, Human Rights

G R

Bu ara tırmada, geçmi ten günümüze kadar yayı mlanmı olan ilkokul, ortaokul ve ilk retim okulu sosyal bilgiler  retim programları , insan hakları ve demokrasi kavramlarının ı ı nda incelenerek tarih î seyir içinde belirtilmeye çalı ılmı tır.

Günümüz Türkiyesi'nde insan hakları ve demokrasi kavramları , yadsınamayacak kadar önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle insan haklarına ve demokrasiye gereken de eri veren vatanda ların yeti tirilmesi gerekmektedir. Bu e itimin verilebilece i en uygun yer ve mekân, ku kusuz ilk retim okullarıdır. Bu ara tırma bu nedenle büyük bir önem arz etmektedir.

Çalı mamızda “sosyal bilgiler” ve “program geli tirme” kavramları ele alınmı , ülkemizde sosyal bilgiler müfredatında bu kavramların yeri ve sosyal bilgiler program geli tirme çalı maları tartı ılmı tır. kinci Me rutiyetten günümüze kadar yayı mlanmı ilk retim sosyal bilgiler  retim programlarını n yapıları, amaçları ve içerikleri analiz edilmi tir. İlk retim sosyal bilgiler müfredatlarında insan hakları ve demokr asi kavramlarının ne ekilde yer aldı ı veya bu konulara sosyal bilgiler müfredatlarında hangi dönem içerisinde ne kadar yer verildi i ara tırmanın odak noktasını olu turmaktadır. Ayrıca bu konuların hangi yöntem ve teknikler kullanılarak  rencilere aktarıldı ı da ara tırmamızın bir di er boyutunu olu turmaktadır.

A ırlıklı olarak  retmen merkezli uygulanan ancak  renci merkezli e itimi yaygınla tırmayı amaçlayan Türk milli e itim sisteminde, insan hakları ve demokrasi kavramlarının  renciye sadece düz anlatım yöntemiyle kavratılmaya çalı lmasının yeterli olmadı ı da ara tırmamızın sonucunda ortaya çıkmaktadır. İlk retim müfredatlarında son de i iklikler 2004 yılında yapılmı tır ancak, yapılan de i iklik ilk retim kademelerinin tamamını de il, sadece 1. 2. ve 3. sınıfı kapsamaktadır. Di er kademelerde yapılacak de i iklikler yıllara da ıtılmı olup her yıl bir üst kademede de i iklik yapılmaktadır. Ancak de i tirilen program, insan hakları ve demokrasi kavramlarında içerik ve ilkesel olarak bir de i iklik içermemekte, sadece söz konusu kavramların  renciye aktarımında kullanılacak yöntem ler bazında de i iklikler içermektedir. Çalı mamızın ileriki bölümlerinde, müfredat de i iklikleri kısmında 2004 de i ikli i tamamen gerçekle medi inden ara tırmamızda yer almamaktadır.

nsan hakları ve demokrasi kavramlarını ilköretim sosyal bilgiler programlarında nesirsel olarak ifade etmenin yeterli olmadığı, bu kavramların daha çok uygulamalı ve katılımcı öğretim yöntemleriyle (örnek olay, dramatizasyon, tartışma, beyin fırtınası vb.) öğrencilere kavratılması gerektiği ve bugüne kadar uygulanan müfredatlarda bu konuyla ilgili programların ve günlük planların yöntemler kısmında, bu ara tırma önerisinin çok büyük bir eksiklik olarak ortaya çıktığı sonucuna varmaktayız.

1. BÖLÜM

METODOLOJİ

Bu bölümde, Metodoloji genel başlığı altında Problem Durumu, Araştırmanın Amacı, Araştırmanın Önemi, Kullanılan Terim ve Kavramlar, Sınırlılıklar ve Yöntem konuları ele alınmış ve araştırma tanıtılmaya çalışılmıştır.

1.1. Problemin Durumu

Birçok ülkede geçmişte ve günümüzde eğitim reformu, eğitimde yeniden düzenleme gibi adımlar altında yapılan çalışmaların temelinde program düzenlemesi bulunmaktadır. Çünkü gelişen ve değişen dünyada bireyin davranışlarında yapılması düşünülen değişiklikleri ifade eden ve bunları sistemli bir biçimde bir araya toplayan araçlar eğitim programlarıdır.

Programlar geliştirilirken eğitimciler iki önemli kaynağa başvururlar. Bunlar bireyin ve toplumun ihtiyaçlarıdır. Eğitim programı bir toplumu yansıtır ya da toplumun ekillenmesine yardımcı olur. Bir program toplumdaki ve toplumsal yapıdan uzak kalmaz. Toplumun ihtiyaçlarının neler olduğunu bilmeye gerek vardır. Bu ihtiyaçlar belirlendikten sonra, hedefler ona göre belirlenecek ve bireyler ihtiyaçları giderecek biçimde yetiştirilecektir. (Demirel, 1998.)

Türkiye’de II. Meşrutiyet’ten günümüze kadar birçok ilköğretim ve ortaokul programı yayımlanmıştır. 1908’den sonra ve özellikle Cumhuriyet döneminde toplumda, izlenen felsefede ve bakış açısında dönemlere göre temel değişiklikler olmuştur. Bu nedenle uygulanan bu programlar, içerik ve amaçlar yönünden yayımlandıkları dönemin ideolojik yaklaşımını ve havasını taşımaktadırlar. Aynı zamanda da dönemlerinin ihtiyaçlarına ve gelişmelerine cevap vermeye çalışmışlardır.

Kültürel değerlerin aktarımı bir toplumda eğitim sisteminin temel ilavidir. Bu aktarma yoluyla, her kuşak, kültür birikimi sürecini önceki kuşağın bıraktığı yoldan devralarak sürdürebilmektedir. Bu devralma, o toplumun değerlerinin ve toplumsal normlarının örneklendiği yoluyla gerçekleşir. (Tezcan, 1997.) Bu öğretim sürecinin amacı, çocuğun toplumsallaştırılarak iyi ve etkin bir vatandaş haline getirilmesidir.

Sosyal Bilgiler dersinin amacı da, kültürel mirası aktarmak ve etkin vatandaşlar yetiştirmektir. Bu sebepten dolayı ilköğretimde rehber ders olarak kabul edilmiştir.

1908'den günümüze ilkokul ve ortaokul program de i ikliklerinde bu dersin içerik ve amaçlarında da de i meler olmu tur. Bu de i iklikler bazen ideolojik kaygılarla, bazen de toplumun ihtiyaçları göz önüne alınarak gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, 1908'den bugüne ilkokul, ortaokul ve ilkö retim okulu sosyal bilgiler ö retim programlarında insan hakları ve demokrasi kavramlarına ili kin içeriklerin incelenmesi yukarıda de indi imiz konuları açıklı a kavu turacaktır.

1.2. Ara tırmanın Amacı

Ara tırmada u sorulara yanıt aranmıştır:

1. 1908'den bugüne kadar uygulanmış olan ilkokul, ortaokul ve ilkö retim okulu programlarında yer alan sosyal bilgiler ö retim programı kapsamında insan hakları ve demokrasi kavramlarına ili kin ne tür bilgiler ve içerikler yer almıştır?

2. 1908'den bugüne kadar uygulanmış olan sosyal bilgiler ö retim programlarında insan hakları ve demokrasi kavramları ile ilgili olarak verilen içerikler ve ilkeler ne düzeyde uygulanmış ve kabul görmü tür?

3. 1908'den bugüne kadar uygulanmış olan sosyal bilgiler ö retim programlarında insan hakları ve demokrasi kavramlarının amaçları nelerdir? Zamanla amaçlarda ne gibi de i meler olmu tur? Bu de i melerin sebepleri nelerdir?

4. 1908'den bugüne kadar uygulanmış olan sosyal bilgiler ö retim programlarının hazırlanışında toplumsal ihtiyaçlar göz önünde bulundurulmu mudur? Programların dönemlere göre ideolojik açıdan durumu nedir? Dönemin ideolojik yaklaşı mı programlara yansımış mıdır?

1.3. Ara tırmanın Önemi

E itim kurumlarının en önemli i levlerinden biri çocu u iyi bir vatanda olarak yeti tirmektir. E itim kurumları bu i levi, çocu un toplumsalla masını, içinde ya adığı toplumun kültürünü, tarihini ve kurumlarını tanımasını sa layarak yerine getirir. Ülkemizde, ö rencilere tüm bu beceriler ilkö retim okullarında okutulan Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler dersleri yoluyla kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle Sosyal Bilgiler dersinin üzerinde önemle durulması gerekmektedir. (Erden, tarihsiz.)

Okullar, devletin toplum için öngördü ü ideolojinin vatanda lara aktarıldı ı kurumlardır. Devlet bu aktarma i ini derslere ait ö retim programları yoluyla gerçekle tirir. Sosyal Bilgiler dersleri de bunun (ideoloji aktarımı) gerçekle tirilmesine çok uygundur. (Dilek, 2001.)

1908'den günümüze uygulanan sosyal bilgiler ö retim program ları incelendi inde on yıllık devrelerde bile program içeriklerinin ve amaçlarının büyük de i imler geçirdi i gözlenmektedir. Bu de i iklikler ço unlukla ideolojik yakla ımlarla, bazen toplumun ihtiyaçları göz önüne alınarak, bazen de e itim bilimindeki geli meler do rultusunda gerçekle tirilmi tir. Bu sebeple bu programların incelenmesi ve insan hakları ve demokrasi kavramlarının durumlarının belirlenmesi hem geçmi teki tarihsel geli meyi gözler önüne serecek, hem de gelece e ık tutacaktır.

1.4. Sınırlılıklar

Türkiye'de, e itim bilimi bulguları do rultusunda yayımlanan ilk program 1329 (1913) tarihli Mekatib-i btidaiyye Ders Müfredatı'dır (İkokulların Ders Müfredatı). Bu tarihten önce böyle ayrıntılı bir programa rastlanmamaktadır. Ara tırmamızın alt sınırı, bu programın yayımlandı ı tarih olan 1913 yılıdır.

Ara tırmamız;

- Tarihten günümüze kadar yayımlanmı ve ula ılan ilkokul, ortaokul ve ilkö retim okulu programlarıyla,
- Türk e itim tarihi üzerine yapılmı ara tırma ve incelemelerle,
- Türk e itim sistemi üzerine yapılmı ara tırma ve incelemelerle,
- Program geli tirme ve de erlendirme çalı malarıyla,
- Sosyal bilgiler ö retimi üzerine yazılan kitaplar ve yapılan ara tırmalarla,
- Yayımlanan e itim dergileriyle sınırlıdır.

1.5. Yöntem

Bu ba lık altında, öncelikle ara tırma modeli tanıtılmı , daha sonra ise veri kaynakları ve verilerin analizi açıklanmı tır.

1.5.1. Ara tırma Modeli

Ara tırmada, 1908'den günümüze yayımlanan ilkokul, ortaokul ve ilkö retim okulu programlarında yer alan sosyal bilgiler ö retim programlarının içeri inde insan hakları ve demokrasi kavramlarına ili kin nelerin bulundu u incelenmi ve tarama modeli içinde yer alan tarihsel yöntem kullanılmı tır.

1.5.2. Veri Kaynakları

Ara tırmada tarihsel yöntem kullanıldı ndan veri kaynaklarımız, 1908'den günümüze kadar yayımlanmı olan konumuz ile ilgili yazılı materyallerdir.

Bu materyaller unlardır:

- 1908'den günümüze yayımlanan ve ula ılabilen ilkokul, ortaokul ve ilkö retim okulu sosyal bilgiler ö retim programları ,
- Türk e itim tarihi üzerine yapılan ara tırmaların ilgili kısımları ,
- Programlar üzerine yazılan ele tiri veya açıklayıcı nitelikteki eserler ,
- Sosyal bilgiler ö retimi alanındaki otoritelerin eserleri ,
- Program geli tirme ve de erlendirme alanlarında otorite sayılan ahsiyetlerin eserleri,

Ara tırmanın esasını, II. Me rutiyet 'in ilanından (1908) günümüze kadar yayımlanmı ilkokul, ortaokul ve ilkö retim okulu programlarında yer alan sosyal bilgiler ö retim programları olu turmaktadır. Ara tırmada incelenmi programlar unlardır:

1.5.2.1. İkokul Programları

1. 1329 (1913) tarihli Mekatib-i btidaiyye Ders Müfredatı (İkokulların Ders Müfredatı)
2. 1338 (1922) tarihli İk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı
3. 1340 (1924) tarihli İk Mekteplerin Müfredat Programı (Proje Program)
4. 1926 tarihli İk Mekteplerin Müfredat Programı
5. 1936 tarihli İkokul Programı

6. 1948 tarihli İlkokul Programı
7. 1962 tarihli İlkokul Programı Tasla 1
8. 1968 tarihli İlkokul Programı

1.5.2.2. Ortaokul Programları

1. 1329 (1913) tarihli Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı (İlkokulların Ders Müfredatı)
2. 1338 (1922) tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı
3. 1938 tarihli Ortaokul Programı
4. 1949 tarihli Orta Okul Programı
5. 1970–1971 tarihli Ortaokul Programı (1973 tarihli ayrı basım)
6. 1981 tarihli T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Ö retim Programı
7. 1985 tarihli Millî Tarih Dersi Ö retim Programı
8. 1985 tarihli Millî Coğrafya Dersi Ö retim Programı 1992 tarihli Vatandaşlık Bilgileri Dersi Ö retim Programı

1.5.2.3. İlkö retim Okulu Programları

- 1998 tarihli ilkö retim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Ö retim Programı
- 1998 tarihli Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi Ö retim Programı

Son de i iklik olan 2004 de i ikli i tamamıyla gereklemedi inden veya kademeli gerçekle tinden programın içerisindeki müfredat verileri eksik kaldı ndan ara tırmamız içerisinde yer almamaktadır.

1.5.3. Kullanılan Bazı Terim ve Tanımlar

Hedef Davranı lar (Behavioral Objectives): Ö rencinin ö renimi sonunda elde edece i açıkça tanımlanmı kabul edilebilir davranı de i ikli ini gösteren önceden hazırlanmı ö renim hedefleri.

Toplumsalla ma: Bireyin toplumun bir üyesi haline gelmesi.

Mekatib-i İbtidaiyye: İlk mektepler, ilkokullar.

Musâhabât-ı Ahlakiyye: Ahlaki konuların görümleri (eskiden ilkokullarda okutulan bir ders).

Devre-i Ula: II. Me rutiyet dönemindeki üç devreli ve altı senelik ilkokulların iki senelik ilk devresi.

Devre-i Mutavassıta: II. Me rutiyet dönemindeki üç devreli ve altı senelik ilkokulların iki senelik ikinci devresi.

Devre-i Aliye: II. Me rutiyet dönemindeki üç devreli ve altı senelik ilkokulların iki senelik üçüncü ve son devresi.

Disiplin içi amaçlar (extrinsic purposes): Bir disipline ait bulgulara dayalı ve sosyal kaygılardan uzak olarak belirlenmiş olan amaçlar.

Disiplin dışı amaçlar (intrinsic purposes): Bir disipline ait bulgulara dayalı olmaktan çok sosyal kaygılarla belirlenmiş olan amaçlar.

2. BÖLÜM

SOSYAL B LG LER VE SOSYAL B LG LER PROGRAMI

2.1. Sosyal Bilgilerin Tanımı, Yapısı ve Önemi

2.1.1. Sosyal Bilgilerin Tanımı

Sosyal bilgiler terimi resmen ilk kez 1916 yılında ABD Milli Eğitim Derneği'nin Orta Dereceli Okulu Yeniden Teşkilatlandırma Komisyonu Sosyal Bilgiler Komitesi (The Committee of Social Studies of the Reorganization of Secondary Education of the National Education Association) tarafından kabul edilmiştir. (Moffatt, 1957.)

Sosyal bilgilerin tanımı konusunda araştırmacılar tam bir görüş birliğine varamamışlardır. “Sosyal bilgilerin evrensel tanımı, sosyal bilimler ile felsefe ve diğer alanların, vatandaşlık eğitimi amacıyla bütünleştirilmesi şeklinde yapılmaktadır.” (Barth ve Demirtaş, 1997: 1–8.) “Sosyal bilgiler, ilköğretim okullarında iyi ve sorumlu vatandaş yetiştirmek amacıyla, sosyal bilimler disiplinlerinden seçilmiş bilgilere dayalı olarak, öğrencilere toplumsal yaşamla ilgili temel bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırıldığı bir çalışma alanıdır.” (Erden, tarihsiz: 8.) “Sosyal bilgiler, toplumsal gerçekle kanıtlamaya dayalı bakurma süreci ve bunun sonunda elde edilen derin bilgileri”dir. (Sönmez, 1997: 3.)

Sosyal bilgiler öğretiminde üç farklı yaklaşım vardır. (Barth ve Demirtaş, 1997.) Bu yaklaşımlardan her birisine göre de sosyal bilgilerin tanımı değişmektedir. Bunları sırasıyla ele alacak olursak (Barth ve Demirtaş, 1997; Erden, tarihsiz):

1. Sosyal bilgilerin vatandaşlık aktarımı olarak verilmesi: Bu yaklaşımda sosyal bilgilerin esas amacı, öğrencilere kültürel mirası aktarmaktır. Kültürel miras aktarılırken, öğrencilere geçmişteki bilgiler, temel toplumsal kurumlar, inançlar ve değerler kazandırılmaya çalışılır.

2. Sosyal bilgilerin bir sosyal bilim olarak öğretilmesi: Bu yaklaşımda amaç, öğrencilere sosyal bilimlerdeki bilgi, beceri ve değerleri kazandırmaktır. Bu yaklaşım çoğunlukla “konu alanı merkezli” programlarda kullanılır.

3. Yansıtıcı inceleme alanı olarak sosyal bilgiler: Bu yaklaşımda sosyal bilgiler öğretimünün amacı, öğrencilerin bireysel ve toplumsal problemleri tanımlama, analiz

etme ve karar verme süreçlerini geli tirmektir. Ça da dünya sorunları, ö retim süreçlerinde ele alınan temel konulardır.

Erden, yukarıda verilen tanımını bu üç yakla ımı esas alarak yapmı tır.

2.1.2. Sosyal Bilgilerin Yapısı

Aile hayatından sonra insanların katıldı ı ilk toplum hayatı okul olmaktadır. İlkö retimin ço u ülkelerde mecburi oldu u dü ünülürse okulun, aileden sonra zorunlu olarak içine girilen sosyal hayat oldu u söylenebilir. O halde sosyal hayata uyum sa lamak için büyük fırsat ve imkân okulda olacaktır. (Ayhan, 1995 .) Toplumsalla ma, bireyin toplumun bir üyesi olma sürecidir. Toplumsalla ma sürecinde, çocu un do umundan itibaren etkile imde bulundu u ki iler, kurumlar, gruplar önemli rol oynar. Okulları, çocu un toplumsalla masını sa layan di er kurum ve gruplardan ayıran en önemli özellik, okuldaki toplumsalla ma sürecinin önemli bir kısmının planlı ve kontrollü olmasıdır. Okullarda ö renciye toplumun hangi de erlerinin ve normlarının ö retilece i önceden belirlenir. Tüm e itim faaliyetleri ise belirlenen bu amaçlara uygun olarak düzenlenir. (Fidan ve Erden, 1998.)

Çevre kavramı, insan davranı larını etkileyip genetik olmayan tüm etmenleri içine alır. (Baymur, 1996.) nsanın çevresini fiziksel ve sosyal çevre olarak iki kısma ayırabiliriz. Besin, sıcaklık vb. insanın fiziksel çevresinin önemli ö eleridir. Bireyin etrafındaki insanlar, onların örf ve âdetleri, gelenek ve görenekleri, sosyal ve kültürel çevreyi meydana getirir.

Yukarıda de inildi i gibi insanın biyolojik, kültürel, toplumsal ve psikolojik boyutlu bir varlık oldu u dü ünecek olursa, onun toplumsalla ması için her bir boyutla ilgili pek çok ders programa konulmalı ve i lenmelidir görü ü ileri sürülebilir . (Sönmez, 1997.) Fakat bu görü ilkö retim için yanlı tır. İlkö retimde çocuk toplumsalla tılırken, her bilim dalıyla ilgili ilke ve genellemeler a yrı bir ders olarak de il, onların ortak noktaları bulunup birle tirilerek sunulmalıdır.

Ö retimde toplula tırma (toplu ö retim, disiplinler arası bütünle tirme yakla ımı) olarak isimlendirilen bu yöntem ile alanları birbirine yakın birkaç ders birle tirilerek daha kapsamlı bir tek ders olarak ö retilir. Bu nedenle çocu un toplumsalla masını ve iyi bir vatanda olmasını sa lamak amacıyla ilkö retim okullarında tarih, co rafya, politika, ekonomi, sosyoloji gibi disiplinlerden seçilmi ,

basitle tirilmi ve düzenlenmi konulardan olu an Sosyal Bilgiler dersine yer verilmi tir. (Erden, tarihsiz.)

Yukarıda verilen bilgiler ı ı ında unu söyleyebiliriz: Sosyal bilgiler disiplinler arası bir yapıya sahiptir. Disiplinler arası bütünle tirme yakla ımı, farklı alanlar dan olu turulan içerik anlamına gelir. (Sönmez,1997; Barth ve Demirta , 1997.) Böyle bir yakla ım psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin bulgularına uygundur. Kısaca Sosyal Bilgiler, tarih, co rafia, ekonomi, felsefe, psikoloji, sosyoloji vb. alanların bir bi le kesi ve bu sosyal bilimlerden elde edilen bilgileri belli bir amaçla bütünle tirmeye çalı an bir derstir.

2.1.3. Sosyal Bilgilerin Önemi

Günümüzde çocu un toplumsalla ması i levini artık aileden çok e itim kurumları üstlenmi tir. Sosyolojide “Aile ve Devletin Evrimi Kanunu” denilen bir kuram vardır. Bu kurama göre, aile geçirdi i evrim esnasında nüfusunu azalttı ve birçok vazifelerini azar azar üzerinden attı tır. Devlet ise ailenin tam tersine bir evrim geçirmi tir. Ailenin bıraktı ı vazifeleri o eline alrı ve yenilerini de buna ilave etmi tir. Bugün ailenin yapıcı rolü iyice azalmı tır. Okul, hayatımızda etkin olan devletin kurdu u büyük aile oca ıdır. Yarınki toplumun bütün karakteri, duygu ve dü ünü leri, burada hazırlanır. (Topçu, 1998.)

E itim kurumlarının en önemli i levlerinden biri çocu u iyi bir vatanda ı olarak yeti tirmektir. (Erden, tarihsiz; Moffatt, 1957.) Biraz önce de inildi i gibi bunun aile oca ında gerçekte tirilmesi imkânsızla mı tır. Çocuk okulda, içinde ya adı ı toplumun kültürünü, tarihini ve kurumlarını tanır. Bu sayede kendini gelece e ve hayata hazırlar.

Ülkemizde ö rencilere tüm bu bilgi ve becerileri n önemli bir kısmı ilkö retim okullarında okutulan, Sosyal Bilgiler ve Hayat Bilgisi dersleri yoluyla kazandırılır. Bu nedenle Sosyal Bilgiler dersi, ilkö retim okullarında yer alan en önemli derslerden biridir. (Erden, tarihsiz.) Bundan dolayıdır ki, bu iki ders ilkö retim okullarında Fen Bilgisi dersiyle birlikte mihver dersler olarak kabul edilmi tir.

2.2. Program Geli tirmenin Ta nımı ve Önemi

2.2.1. Program Geli tirme Nedir?

Program geli tirme e itim programındaki hedef, içerik ö renme -ö retme süreci ve de erlendirme ö eleri arasındaki dinamik ili kiler bütünüdür . (Demirel, 1998: 7.) En genel anlamıyla program geli tirme e itim pr ogramlarının tasarlanması, uygulanması, de erlendirilmesi ve de erlendirme sonucu elde edilen veriler do rultusunda yeniden düzenlenmesi sürecidir. (Erden, 1998: 4.)

Program geli tirme, gerek okul içinde gerek okul dı nda, milli e itimin ve okulun amaçlarını etkinlikle gerçekle tirmek üzere düzenlenen içerik ve etkinliklerin uygun yöntem ve tekniklerle geli tirilmesine yönelik koordine (koordine) çabaların tümüdür. (Varı , 1997: 17.)

Program geli tirme yani program ve ö retim tasarımı , e itim ihtiyacının de erlendirilmesini, di er bir ifadeyle ö rencide meydana gelecek davranı de i ikli inin belirlenmesini, buna ula mak için ö rencinin kar ı kar ıya gelece i içeri in seçilmesini ve düzenlenmesini, ö retim materyallerinin geli tirilmesini, bu materyallerde uygulanacak ö retim yöntemlerinin seçilmesini ve amaca ne oranda ula ıldı nı belirlemek için de erlendirme araç ve standartlarının geli tirilmesini içerir.

E itimde program geli tirme ve program kavramıyla ilgili açıklamalar , e itim programının devamlılık gösteren, organize edilmi ya antılardan olu tu unu göstermektedir. Programın sürekli ve dinamik olu u geli tirme faaliyetlerini do al olarak bünyesinde ta ır. Zira planlama çalı maları sonucu kılavuz, kitap veya basılı bir kaynak durumuna getiren program tasarısı, ancak uygulama içinde program niteli ini kazanır. Belli bir alanda program hazırlanırken e itimin genel hedefleri, toplumun ihtiyaçları, programın ilgili oldu u konu alanının özellikleri, e itilecek bireylerin geli im durumları ve e itim ihtiyaç larının incelenmesi gerekir.

2.2.1.1. E itim Programı, Ö retim programı ve Ders Programı Kavramları

E itim programı ö renene, okulda ve okul dı nda planlanmı etkinlikler yoluyla sa lanan ö renme ya antıları düzene idir . (Demirel, 1998: 7.) E itim programı bir e itim kurumunun, çocuklar, gençler ve yeti kinler için sa ladı ı milli e itimin ve kurumun amaçlarının gerçekle mesine dönük tüm faaliyetleri

kapsar. (Varı , 1997: 14.) E itim programı “yeti ek” manasına gelmekte dir ve “e itim durumları düzeni” anlamındadır. (Ertürk, 1998: 13.) E itim programı bir e itim kurumunun amaçları do rultusunda düzenlenmi “planlı” ö retim faaliyetlerinin tümüdür. (Erden, 1998: 4.) E itim programı okulun kontrolü ve rehberli i altında ö rencilerin okul içindeki ve okul dı ın daki tüm ya antılarını kapsar. (Do an, 1997: 4.)

Yukarıda verilen tanımların ortak noktası udur: E itim programı, okul içi ve okul dı ında gerçekleştirilen tüm e itim faaliyetlerini içine alır. Ö retim programları ise ders dı ı faaliyet programları, geziler, kurslar, rehberlik programları vb. e itim programlarının alt sistemleridir. Ö retim programı e itim programına göre ekillenmektedir. Kısacası e itim programı , ö retim programını da içine aldı ından, ö retim programına göre daha geneldir.

Bir okulun e itim programında en az u bilgilerin yer alması gerekir:

1. Milli e itimin ve okulun e itim ilkeleri,
2. Okutulacak dersler ve haftalık süreleri,
3. Derslerin, ö renci davranı larına dönü türülmü amaçları,
4. Derslerin konuları ve her konu ile ö renciye kazandırılaca k davranı lar,
5. Konulara verilecek a ırlık ve süre,
6. Konuların ö renilmesine yardım edecek e itim araç -gereçleri ve e itim teknolojisi,
7. Okuldaki ö rencilerin geli im özellikleri ve konuların bu özelliklere uydurulma yolları,
8. Konular ile çevrenin toplumsal, ekonomik, kültürel yapısının ve ö rencilerin gelecek ya amlarının ili kileri,
9. E itim programının yönetimi ve e itim programı için okulda hazırlanacak ortama ili kin ilkeler.

Ö retim programı: e itim programı içinde a ırlık ta ıyan bu kesim, genellikle belli bilgi kategorilerinden olu an ve bir kısım okullarda beceriye ve

uygulamaya a rlık tanıyan, bilgi ve becerinin e itim programının amaçları do rultusunda ve planlı bir biçimde kazandırılmasına dönük bir programdır.

Demirel, e itim programı ve ö retim programı kavramlarının ço u kez birbirlerinin yerine kullanıldığını ve bu konuda bir kavram karga asının ya andığını belirtmektedir. (Demirel, 1998: 16.) Erden ise ö retim programını “e itim programlarının en önemli kısmı” olarak nitelemektedir. (Erden, 1998: 21.)

Varı , ders programını öyle tanımlamaktadır: “Ders programı: Ö retim programlarında yer alan “bilgi kategorilerinin disiplinlerin” ve faaliyet alanlarının, e itim amaçları ile ili kili olan özel amaçlarını gerçekle tirmeleri için ö retim ilkelerini, konuların alt kategorilerini ve de erlendirme esaslarını içeren ve e itim ö retim programlarındaki esasları ö renci davranışına dönü türen programdır.” (Varı , 1997: 14.)

Buraya kadar verilen tanımlar ı ında, e itim programı, ö retim programı ve ders programı arasında hiyerar ik bir yapının oldu u görölmektedir. Bu hiyerar i a a ıdaki gibidir:

E itim Programı > Ö retim Programı > Ders Programı > Ünite Programı > Konu Planı

Özetle e itim programı, en kapsamlı kavram olup, okul içindeki ve dı ındaki tüm faaliyetleri içine alır. Ö retim programı, e itim programının en önemli kısmıdır ve okullarda okutulacak derslerin (disiplinlerin) nasıl i lenene ine, de erlendirmenin nasıl yapılaca ına vb. ık tutar; sosyal bilgiler dersi ö retim programı, fen bilgisi dersi ö retim programı gibi. Ders programı ise ö retim programı içinde yer alan ve dersle ilgili olan e itim faaliyetlerinin sistematik bir ekilde düzenlenmesidir.

2.2.1.2. Müfredat Programı Kavramı

Ülkemizde uzun bir süre e itim programı yerine “müfredat programı” kavramı kullanılmı tır. 1950’li yıllardan sonra bu kavramın yerini “e itim programı” almı tır.

Güngördü ve Güngördü, müfredatı “derslerin bütününe gösteren maddeler” olarak tanımlamaktadırlar. (Güngördü ve Güngördü, 1966: 339.) Varı , müfredat

programını “e itim kurumlarının okutacakları derslerin isimlerini ve haftalık ders saatlerini içeren listeler” olarak tanımlamaktadır. (Varı , 1997: 30.)

Özetleyecek olursak müfredat programı e itim programından daha dar kapsamlıdır. Bir e itim programı, ö rencilerde beklenen ö renmeyi meydana getirebilmek için planlanmı tüm faaliyetleri içerirken bir müfredat programı, daha çok dersleri ve ders içeriklerini bize gösterir. Müfredat programı, e itim programına göre daha basit düzeyde hazırlanmı tır. Sadece derslerin ve ders maddelerinin listelerini içerir.

2.2.2. Program Geli tirmenin Önemi

nsan hayatının her alanını ku atan ve ilgilendiren bir toplumsal olgu olarak e itim, ö renme mekanizması yoluyla ki inin davranı larında istenilir de i iklimler yapma sürecidir. E itimin açık ve örtülü olmak üzere çe itli fonksiyonları vardır. E itimin açık fonksiyonları arasında toplumun kültür mirasının yeni nesillere aktarılması, bireyin sosyalle tirilmesi vb. vardır. E itimin örtülü ya da dolaylı fonksiyonları içinde ise bireyler için örgün e itim aracılı ıyla i bulma imkânının yaratılması, toplumsal hiyerar ide daha yüksek statüler elde etme fırsatının verilmesi vb. özellikler sayılabilir. (Bayrak, 1997.) E itim kurumlarının yukarıda sayılan görevleri yerine getirebilmeleri için, yapacakları e itim faaliyetlerini ayrıntılı olarak planlamaları gerekir.

nsan yeti tirmenin hangi boyutu ele alınırsa alınsın, bu yeti tirme sürecinin geli güzelliğten uzakla tırılıp, sonuçlarının beklendik bir düzeyde olabilmesi için bu sürecin belirli bir disiplinde gerçekleş mi olması gerekir . (Ta demir, 2000.) Yine bireylerin bilgi bombardımanına maruz kaldı ı bir ortamda her toplum kendi gelece ini temsil eden çocuklarına “iyi bir e itim” vermek durumundadır. Bu e itim de ancak kontrollü ve programlı bir ekilde gerçekleş tirilebilir.

E itimde niteli in geli tirilmesi, e itim kurumlarının en önemli görevlerinden biridir. Okulda e itim, ça ın gereklerine ve toplumun ihtiyaçlarına göre hazırlanmı programlar çerçevesinde yürütülür. Okulda ö renciler e hangi davranı ların nasıl kazandırılaca ı e itim programlarında yer alır. Bu sebeple e itimin niteli i büyük ölçüde uygulanan programa ba lıdır. Zamanla de i en ve geli en bilgiler okulda verilir. Bu nedenle okuldaki e itim yenilikçi ve geli meye açık olmalıdır. Bu ilke programların

geli tirilmesinde de dikkate alınmalıdır. Kısaca, programlar geli tirildikçe e itimin niteli inin de artması gerekir. (Do an, 2001: Erden, 1998.)

2.3. Ülkemizde Sosyal Bilgiler ve Program Geli tirme

Bu ba lık atlında II. Me rutiyet devrinden günümüze kadar yayı mlanmı olan ilkokul, ortaokul ve ilkö retim okulu ders programları, içerdikleri Sosyal Bilgiler dersleri hareket noktası kabul edilerek incelenmi tir.

2.3.1. Sosyal Bilgilerde Program Desenleri ve Ülkemizdeki Durum

Ülkemizde ilkö retim ve ortaö retim programları , konu alanı merkezli desenlere uygun olarak hazırlanmı tir. Tüm dünyada yaygın olarak kullanılan bu yakla ımda bilgi ve konu alanının kapsamı programın temel ö esidir . (Erden, tarihsiz.) Bu desende yeti ek (program), evrensel do ruları içerecek konulara göre düzenlenir. Her konu o konunun uzmanlarınca hazırlanır. Her bir konu di eri için ön ko ul olacak ekilde basitten karma ı a, kolaydan zora do ru sıralanmı tir, fakat dersler arasında bu ili ki yok gibidir. (Sönmez, 1997.)

Konu alanı merkezli programlar kendi içinde konu alanı deseni, disiplin deseni ve geni alanlar deseni olmak üzere üçe ayrılır. Geni alanlar deseninde (disiplinler arası yakla ım) benzer bilgi, beceri ve duyu ları içeren disiplinler bir araya getirilir. Konu alanı deseni idealist felsefeye dayanmakta olup en eski program geli tirme yakla ımıdır. Bu yakla ımda hazırlanan bir programda her konu, o konunun uzmanları tarafından hazırlanır. Böyle olunca her dersin konusu kendi ba ına düzenlenmi o lmakta ve aralarında sıkı mantıksal bir ba olmamaktadır.

Disiplin deseninde akademik disiplinler esas alınır. Buna ra men bu yakla ımın aslı yine de konu alanı deseni ile aynıdır. Yalnız konu alanı yakla ımında içeri in açık ve temellendirilmi olması öne m ta ımazken, disiplin yakla ımında bu çok önemlidir.

Erden, günümüzde uygulanan Sosyal Bilgiler dersi ö retim programının geni alanlar desenine uygun olarak hazırlandı ı görü ündedir . (Erden, tarihsiz: 24.) Çünkü Erden'e göre bu program tarih, co rafya, sosyoloji, ekonomi, hukuk gibi disiplinlerden seçilmi birbirleriyle ili kili konulardan olmaktadır. Bu görü kısmen do rudur. Barth ve Demirta , Sosyal Bilgiler ders programının disiplinler arası, çok disiplinli ve tek disiplinli alan yakla ımlarının üçünü birden kullandı ını öne sürmektedir ler. (Barth ve

Demirta , 1997.) Barth ve Demirta 'a göre disiplinler arası yakla ım , aile hayatı, çevre, toplum çalı anları, sa lık gibi konularda; çok disiplinli yakla ım , ülke ve kom u ülkeler gibi konularda; tek disiplinli yakla ım ise yönetim ve Atatürk ilkeleri gibi çok özel konularda kullanılır.

Günümüzde ilkö retim okullarının 1., 2. ve 3. sınıflarında okutulan Hayat Bilgisi dersi ö retim programı “Cumhuriyete Nasıl Kavu tuk?” ünitesi hariç disiplinler arası yakla ım esas alınarak hazırlanmı tır. Nisan 1998 tarih ve 2487 sayılı Tebli ler Dergisi'nde yayımlanan “Sosyal Bilgiler Dersi Ö retim Programı” son yayımlanan program olup ilkö retim okulu 4–7. sınıfları kapsamaktadır ve u anda yürürlüktedir . (Öztürk ve Otluo lu, 2002.) Bu program incelendi inde, ilkö retim okulu 4. ve 5. sınıf ünitelerinde disiplinler arası; 6. ve 7. sınıf ünitelerinde ise kısmen de olsa çok disiplinli bir anlayı ın hâkim oldu u görülmektedir. 7. ve 8. sınıflarda okutulan ve sosyal bilgiler kapsamında de erlendirilen “ İkö retim Vatanda lık ve nsan Hakları E itimi” ile 8. sınıflarda okutulan “ nkılâp Tarihi ve Atatürkçülük” ö retim programlarının ise tek disiplin anlayı ına göre hazırlandı ı anla ılmaktadır.

Özetle, günümüzde ilkö retim okullarında okutulan sosyal bilgiler ö retim programlarında disiplinler arası, çok disiplinli ve tek disiplinli program desenlerinin hepsine birden yer verilmi tir. Bu desenler daha çok, ünitenin içeri ine veya konunu yapısına göre ekillenmektedir. Konuların programlanmasında kullanılan desenlerin daha çok tek disiplin altında toplanması desenlemedeki en önemli eksikliklerdir. Çünkü sosyal bilgiler müfredatında yer alan insan hakları ve demokrasi kavramları ba ta olmak üzere di er ünitelerin de daha çok geni a lan yakla ımına uygun çok disiplin altında desenlenmesi, bu konuların kavranmasını ve kavratılmasını kolayla tıracaktır.

2.3.2. Türkiye’de Program Geli tiriminin Tarihçesi ve Sosyal Bilgiler

II. Me rutiyet dönemi, Türk e itim sisteminde, ilkö retimde mevcu t olan problemlerin iyice hissedildi i bir dönemdir. İlk kurulduklarında orta ö retime d ahil olan “rü tiye” okulları da bu dönemde tamamen ilkö retim içinde yer almı tır . (Ergün, 1996.)

II. Me rutiyetin ilan edildi i yıl içinde ve sadece o sene uygulanması dü ünülen, eksiklerle dolu bir program yayı mlandı. Bu program 1913 yılına kadar yürürlükte kaldı. İlkokulların rü tiyeler ile birle tirilmesi 1913 yılında yayı mlanan “Tedrisat-ı btidaiyye

Kanun-ı Muvakkat” (Geçici ilkö retim Kanunu) ile oldu. Aynı yıl yayımlanan “Mekاتب-i badaiyye Ders Müfredatı” (İkokulların Ders Müfredatı) ile de bu birle tirmenin program boyutu gerçekte tirilmi oldu.

1329 (1913) tarihli “Mekاتب-i btidaiyye Ders Müfredatı” (İkokulların Ders Müfredatı) 1924 yılına kadar yürürlükte kaldı. 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk programı yayımlandı. Bu program ile ilkokul ve ortaokul birbirinden ayrıldı ve 1997 yılında hayata geçirilen sekiz yıllık ilkö retim uygulamasına kadar bu ayrılık devam etti. 1913 yılından günümüze birçok ilkokul, ortaokul ve ilkö retim okulu ders programı yayımlanmıştır.

Türk eğitim sisteminin öngördüğü eğitim programı üç boyutlu bir niteliktedir. Birinci boyut bireysel ve toplumsal varlığın devamı ve gelişmesi için zorunlu olan temel bilimsel ve sosyal eğitimin devamıdır. İkinci boyut, bireylerde ekonomik yaşam için gerekli bilgi ve becerileri kazandırmakla ilgilidir. Üçüncü boyut ise eğitim etkinliklerinde çevresel, ulusal ve evrensel gereksinim ve koşullara uygunlukla ilgili boyuttur. (Alkan, 1998: 56.)

Bu kısımda 1329 (1913) yılında yayımlanan program, başlangıç noktası kabul edilerek; ulaşılabilen ilkokul, ortaokul ve ilkö retim okulu müfredatlarındaki insan hakları ve demokrasi kavramları ile ilgili bölümler incelenmiştir.

2.3.2.1. İkö retim Programları ve Sosyal Bilgiler

İkö retim programları, milli eğitimin amaçları, ilkö retimin amaçları, ilkö retimin eğitim ve öğretim ilkeleri ile birlikte ilkö retim çağındaki çocukların beden ve ruh gelişimi göz önünde tutularak onlara kazandırılacak bilgileri, becerileri, doğrudan kanlıkları ve okul çalışmalarında takip edilecek yolları gösterir. (Ülkümen, 1965: 7.)

Araştırmanın başlangıç noktasını 1329 (1913) tarihli “Mekاتب-i btidaiyye Ders Müfredatı” (İkokulların Ders Müfredatı) olmaktadır. Bu nedenle bu tarihten sonra yayımlanmış olan 1338 (1922), 1340 (1924), 1926, 1936, 1948, 1962 ve 1968 tarihli ilkokul Programları; 1340 (1924), 1927, 1931–1932, 1937, 1938, 1949, 1970–1971 ve 1995 tarihli ortaokul programları ile 1998, 2002 ve 2007 tarihli ilkö retim programlarında insan hakları ve demokrasi kavramlarının yeri ve öğretimi hakkında incelenmiştir.

2.3.3. Günümüze Kadar Hazırlanmış Olan Müfredatlarda İnsan Hakları ve Demokrasi Kavramının Görünümü

1329 (1913) Tarihli Mekteb-i İbtidaiyye (İlkokullar) Ders Müfredatında insan hakları ve demokrasi kavramları pek gözetilmemiştir. Belki de bir ilk sayılacak olan bu programda yeni bir eğitim öğretim sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca birleştirilmiş sınıf uygulaması ve kız-erkek çocuklarının ayrı ayrı sınıflarda okutulması, insan hakları ve demokrasi kavramlarıyla pek bağdaşmamaktadır. Ancak buna rağmen bu müfredat, yüzyıllardır devam eden müfredat karışıklığını, milli eğitim anlayışızlığını, öğretim tekniğini yoksunlunu gidermek için yapılmış çok önemli bir programdır. Ayrıca İttihad ve Terakki yönetiminin eğitime verdiği önemi kanıtlayan bir vesika niteliindedir. 11 yıl uygulamada kalmasına rağmen bu programın etkileri 1950'li yıllara kadar devam etmiştir.

1338 (1922) tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredatı bir ara program olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca zorunlu eğitim ile ilgili yapılan açıklama bu programla gelen sistemin yürümediğini göstermektedir. Programda insan hakları ve demokrasi kavramlarına yönelik herhangi bir içerik mevcut değildir. Getirilmiş olduğu tek kolaylık ise konu listelerinin daha basit ve kolay olmasıdır.

1340 (1924) Tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı (Proje Program) daha önceki müfredatların yeni kurulan devletin ihtiyaçlarını karşılamayacak bir durumda olduğu için ve vatandaşın eğitimine uygun olmadığı için hazırlanmıştır. Ayrıca eğitimin yayılmasını sağlamak amacıyla ilkokullar bu dönemde ücretsiz hale getirilmiştir. Bu müfredatta eğitim ile ilgili bazı ilkeler belirtilmiştir. Bunlar:

- Serbest disiplin ve çocukların okul hayatına sorumlulukla katılma ilkesi ,
- Ahlaki ve toplumsal alışkanlıkların kazandırılması ilkesi ,
- Mahalli bilgilerin verilmesi ilkesi ,
- Yakından uzağa ilkesi ,
- Misallerden kaidelere gitme ilkesi ,
- Öğrenci gözlem ve incelemelerine önem verilmesi ilkesi ,

Yine bu programda haftalık ders saatleri düşürülmüş , ders süreleri kısaltılmış ve uzun süren teneffüs araları kısaltılarak eğitimde düzenlemeye gidilmiştir. Buna ilaveten uygun görülmeyen 3 ders, programdan çıkarılmıştır.

1926 tarihli ilk mekteplerin müfredat programı Dewey'in "Hayat Bilgisi, Toplu Ö retim ve Okulu" kavramlarından yola çıkılarak hazırlanmıştır. Burada toplu ö retim "Asılları ve amaçları aynı olan konu ve etkinlikleri (dersleri) bir eksen etrafında birle tirmek suretiyle sayıların azaltılarak, gerek konuların kendi aralarında ve gerekse bu konularla ya adı mız hayat arasındaki do al ili ki ve ba lantıları bozmadan, yan yana ve iç içe organik bir bütün halinde ö retip düzenlemek ve yürütmektir ." (Güngördü ve Güngördü, 1966: 345) olarak tanımlanmıştır. Programda yer alan Hayat Bilgisi dersinin en önemli hedefi "Mektebin bulundu u köy ve kasaba ile civarının e kal ve avarızını tetkik ettirilerek co rafyaya ve yine aynı muhit d ahilinde bulunan me hur binalarla abideler ve onlarla alakadar tarihi ahıslar hakkında malumat verilerek tarihe bir hazırlık yapmak"tır. (MMP, 1926: 8.) Programın getirdi mi oldu u ilkeler ve metotlar ise unlardır:

- Fırsat ö retimi ilkesi,
- Çocukların ilgilerinden hareket etme ilkesi ,
- Yakından uza a ilkesi,
- Gözlem ve inceleme metodu,
- Küme çalı ması,
- İlk okuma yazmada muhtelit usul (karma metot).

Bu müfredat programında da insan hakları ve demokrasi kavramlarına pek de inilmemesine ra men e itime getirdi mi oldu u fırsat ö renimi ve ö retimi ilkesiyle demokrasi ve insan haklarına yer verildi ini kapalı da olsa anlamak mümkündür.

1936 tarihli ilkokul programı daha önceki programın eksiklikleri dikkate alınarak yeniden tasarlanmıştır. Bu program Türk devriminin gün geçtikçe artan ihtiyaçları da dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu programda u ilkelere yer verilmiştir:

- Milli terbiye ilkesi,
- Okulun bir topluluk (cemiyet) olarak kabul edilmesi ,
- ve faaliyet ilkesi,
- Bilimsel yakla ım ilkesi (problem çözme ilkesi),
- Çocukların ilgilerinden hareket etme ilkesi ,

- Seviyeye uygun bilgi verilmesi ilkesi,
- Bireysel farklılıkların dikkate alınması ilkesi ,
- Yakın yurt ve yakın zaman ilkesi ,
- Pratik ve yararlı bilgilerin verilmesi ilkesi ,
- Ulusal ekonomi ilkesi,
- Toplu tedris (ö retim) ilkesi ,
- Ahlak e itimi ilkesi,
- Bo zamanları iyi kullanma ilkesi,
- Mahallilik ilkesi,

Bu tarihli programda cemiyet kavramının e itim programında yer alması, bireysel farklılıklara saygı ilkesi, özgür dü ünçe ve bilimsel yakla ım ilkeleri programda yer alarak demokrasi ve demokrasi ve insan hakları kavramlarının birer gölgesi niteli inde programda yer almı tır.

1948 tarihli ilkokul programında köy ve ehir programlarının birbirinden ayrı olmasının sakıncaları yapılan anketler le belirlenmi , anket sonuçları göz önüne alınarak bu programlar birle tirilmi tir. Olu turulan bu yeni programda milli e itimin amaçları toplumsal, ki isel, insanlık münasebetleri ve ekonomik hayat bakımından olmak üzere dört ba lıkta toplanmı tır. Bu amaçlardaki esaslardan bazılarının gerçekte tirilmesi i i, ilkokuldan daha ileri e itim kurumların ın alanına girmekle beraber ilkokulda ö renciler hemen hemen bütün amaçların elde edilmesine yarayacak küçük tecrübeleri ya amak fırsatını bulacaklardır. (lkokul Programı, 1948: 2.) Ayrıca bu programda bir önceki programın ilkelerine ek olarak okulda uygu n çevre yaratılması ve okul-aile i birli i ilkeleri eklenmi tir.

Ö renciler arasındaki toplumsal, ki isel ve insanlık münasebetlerinin önemine de inerek insan hakları ve demokrasiye programda üstü kapalı vurgu yapılmı tır.

1949 tarihli ortaokul programında da milli e itimin amaçları aynen benimsenmi tir. Programda hazırlanan üç saatlik serbest çalı ma zamanı, ö rencilerin her birinin ihtiyaç ve noksanları göz önünde tutularak gruplar halinde kitaplıkta,

laboratuarda, i atölyesinde, okulun uygulama bahçesinde ve sınıflarda yeti tirici ve tamamlayıcı çalı malara ayrılacaktır . (Ortaokul Programı, 1949: 39) Ayrıca u ilkelere yer verilmi tir:

- Ortaokul milli bir e itim kurumudur.
- Okul gerçek bir topluluktur.
- Okul, ö renene geni ölçüde etkinlik, i ve yaratma im kânları sa layan canlı bir çevre olmalıdır.
- Okulda pratik bilgilere ve becerilere önem verilmelidir.
- Okulun bütün çalı malarında tutum, milli kaynakları koruma ve ulusal ekonomi kavrayı ve duyu u önemli bir yer tutmalıdır.
- Okul, ö rencilere metotlu ve verimli çalı ma yollarını ö retecek; onları tenkidi dü ünmeye sevk edecek; gündelik hayatta hareketlerini dü ünerek ve muhakeme ederek düzenlemeyi onlarda bir alı kanlık haline getirecektir.
- Okul ile aile arasında sıkı bir i birli i sa lanmalıdır.
- Okul, ö rencilere fikirlerini ve duygularını türlü yollarla ifade etme imkânlarını vermelidir.
- Ö rencileri bir konuya, bir faaliyete ilgilendirmek için onların yönsemelerinden faydalanılmalıdır.
- Ahlak e itiminde muvaffak olmak için ö rencilere soyut ahlak kuralları bellemekten ziyade onların ya ayı larının ahlaki olmasını sa lamaya çalı malıdır.
- Okul, ö rencilerde güzel eylere kar ı sevgi ve ba lılık uyandırmalı; onlara kendi ya larına göre her eyde ve her yerde güzeli, iyiyi, do ruyu arayıp bulma ve de erlendirme alı kanlık ve iktidarını kazandırmalıdır.
- Okul, ö rencilere bo zamanlarını iyi bir ekilde kullanma alı kanlı mını kazandırmalıdır.
- Okul, hayata sıkı sıkıya ba lanmalıdır.
- Ö renim konuları da ınık dallar ve parça parça bilgiler halinde de il, birbiriyle sıkı ilgisi ve hayatla yakın münasebeti bulunan üniteler halinde i lenmelidir.

- Okul her öğrenciye kendi yetenekleri sınırı içinde en yüksek başarıya götürecektir.

Bu programın, genel ilkelerine bakıldığında bundan önceki hazırlanan sosyal bilgiler programlarına nazaran insan hakları ve demokrasi kavramlarına daha çok önem verildiği ortaya çıkmaktadır. Özellikle öğrencilerin duygu ve düşüncelerini türlü yollarla ifade etme imkânına kavuşmaları demokrasinin vazgeçilmez öğelerinden olan düşünce özgürlüğüne ve eğitim ve öğretim programlarında yer almaya başladığını ortaya koymaktadır. Sevgi ve saygı ilkesinin ayrıca bu programda yer alması insana veya bireye verilen saygının ve değerinin önemini ortaya koymaktadır.

1962 tarihli ilköğretim programı taslağı Türkiye'deki program geliştirme çalışmalarında çok önemli bir yere sahiptir. Bu programda milli eğitim bakanlığı; "Türk milletinin bütün bireylerini kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde milli bilinç etrafında toplamak; milli, ahlaki, insani üstün değerlerini geliştirmek; milletimizi hür düşüncenin sosyal zihniyetlerle demokratik düzenin hâkim olduğu, kişisel tembelliğe ve toplum sorumluluğuna değer veren bir anlayış içinde bilgi, teknik, güzel sanatlar ve ekonomi bakımından çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortamı halinde getirmektir." (İlköğretim Programı Taslağı, 1962: 11.) Ayrıca bu programda eğitimin amaçları da ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Bunlar:

Kişisel bakımdan;

- Sağlığını koruyucu gerekli tedbirleri benimsemiş, gerekli sağlık ve temizlik alışkanlıklarını kazanmıştır.

- Kazalara karşı uyanık ve tedbirlidir.

- Çevresindeki bütün canlı ve cansız varlıklara değer verir, onları sever ve korumaya çalışır.

- Okuma, yazma ve hesaplama gibi temel becerileri kavramıştır.

- Öğrenme merak ve hevesini geliştirmiştir.

- Doğru hüküm verme ve bilimsel düşünme yollarını öğrenmiştir.

- Yurdunu sever, onu tanımaya ve tanıtmaya çalışır; yurda hizmet duygusu geliştirmiştir.

- Görev ve sorumluluk duygusu geli mi tir.
- Güzel eylere, güzel sanatlara kar ı ilgi ve hayranlık duyar.
- Bo zamanlarını iyi kullanmada anlayı ve görü kazanmı tir.
- Ba arılı oldu u zaman a ırı övünmelerden sakınır: ba arısızlık kar ısında ümitsizli e kapılmamaya çalı ır.

nsanlık münasebetleri bakımından;

- yi bir aile hayatının dayandı ı temel ilkeleri kavramı , payına dü en görev ve sorumluluklarını ö renmi ve benimsemi tir.

- Ba kaları ile beraber ya amayı ve beraber çalı mayı ö renmi tir.

Ekonomik hayat bakımından;

- nsan gücünün ve tabiat kaynakların ın, çevrenin ve yurdun kalkınmasındaki etkilerini kavramı tir. Yaptı ı her i i dikkatli, özenli, düzgün ve temiz yapar, ba tan savmacılıktan sakınır. Kendi e yasını, okulunu, onun e ya ve araçlarını, milli eserleri dikkatli ve özenli kullanmaya, iyi korumaya çalı ır.

- Toplumun ba ımsız ve etkin bir üyesi olabilmesi için çalı manın, iyi bir üretmen olmanın ve geçimini sa lamanın gereklili ine inanmı tir.

- yi bir yo altman olmanın memleket ekonomisindeki önemini kavramı tir.

Toplumsal hayat bakımından;

- erefli bir tarihe sahip büyük bir milletin evladı olmanın gururunu duyar.
- Toplumların ilerleme ve yükselmesinde bilim ve tekni in önemini kavramı tir.

- Memleketin yakın ve uzak kom u memleketler ve dünya milletleri ile olan münasebetleri hakkında uygun bir bilgi kazanmı tir (lkokul Programı Tasla ı, 1962: 14–20.)

Ayrıca programın ilkeleri de u ekilde belirtilmi tir:

- Demokrasi ilkesi,
- Bireysel farklılık ilkesi,

- Çocukların ihtiyaçlarına uygun davranma ilkesi ,
- Hayatilik ve mahallilik ilkesi ,
- De erlendirme ilkesi ,
- Yaparak-ya ayarak ö renme ilkesi ,
- Milli ve manevi de erlerin kazandırılması ilkesi ,
- Okul-aile i birli i ilkesi ,
- Okul-toplum ili kisi ilkesi ,
- Yakın çevre ve yakın zaman ilkesi ,
- Planlı çalı ma ilkesi ,
- Rehberlik ilkesi ,
- Özel e itim ilkesi ,

Programda bu ilkelere ek olarak çocuk geli imi ile ilgi u ilkelere de yer verilmi tir:

- Çocu un büyümesi ve geli mesi süreklidir. Çocu un güç, yetenek, ilgi ve ihtiyaçları devamlı olarak de i ir ve geli ir.
- Çocuk bir bütün olarak geli ir.
- Çocuk tabii ve toplumsal bir ortamın içinde geli ir.
- Her ya antı, her çocuk için ayrı manalar ta ır. Her ö renme tecrübesi, farklı çocuklar için farklı manalar ta ır. Bu manayı tayin eden etkenler çocu un gayeleri, olgunluk seviyesi ve geçmi hayat tecrübeleridir.
- Çocuklar ba kalarının istediklerini de il, ilgi duydukları eyleri ö renirler.

Bu programın genel yapısına bakıldı nda insan hakları ve demokrasi adına bir e itim programında olması gereken her eye vurgu yapılmı tır. Bundan önceki programlardan içerik ve ilkesel olarak daha insancıl ve demokratiktir. Bu durumun ortaya çıkmasında Türkiye Cumhuriyeti 'nin üphesiz en sosyal anayasası olan 1961 anayasasının katkısı yadsınamaz.

1968 tarihli ilkokul programı geli tirilmi bir taslak program olarak hazırlanmı tır. Bu programda milli e itimin amaçları aynen ye r almı tır. İlkeler ise u ekilde düzenlenmi tir:

- Millilik ilkesi,
- İkokulun bir topluluk olarak kabul edilmesi ,
- İkokulun kültürel geli me ve e itim merkezi olarak görülmesi ,
- Ö rencilerin temel ihtiyaçlarının kar ılanması ilkesi ,
- Bireysel farklılıkların dikkate alınması ilkesi,
- Çocukların sürekli olarak, bir bütün halinde büyüme ve geli me göstermesi ,
- Bilimsel yakla ım ilkesi (problem çözme ilkesi),
- Derslerin içerikleriyle amaçlar ve ilkeler arasında ba lantı kurulması ilkesi ,
- Ahlaki ve manevi de erlerin kazandırılması ilkesi,
- Kar ılıklı etkile im ilkesi ,
- Hayatilik ilkesi,
- Yakın zaman ve yakın çevre ilkesi ,
- Çocukların ilgilerinden hareket edilmesi ilkesi ,
- Yaparak-ya ayarak ö renme ilkesi,
- Tutumlulu un kazandırılması ilkesi ,
- Planlı ve programlı çalı ma ilke si,
- Rehberlik ilkesi,
- De erlendirme ilkesi,
- Okul-aile i birli i ilkesi,
- Özel e itim ilkesi,
- Toplu ö retim ilkesi,

1968 tarihli program insan hakları ve demokrasi kavramları açısından bakıldığında 1962 tarihli programın geniletirli ve bilimselleştirilmi halidir. Burada ilkesel olarak bakıldığında ara tırmamızın odak noktalarından birisi olan insan hakları ve demokrasi kavramlarının öğrencilere aktarılırken kullanılan yöntemin öğrenci katılımına dayanması gerektiği idi. Öğrenci katılımının, yaparak yaşayarak öğrenmenin, hayatilik ilkesinin eğitim ve öğretim programında yer almasını görmekteyiz. Bu ilkelerin yer alması insan hakları ve demokrasi kavramları gibi teorik bilginin aktarılmasından ibaret olan konuların öğrenci katılımıyla daha kolay kavratıldı aynı zamanda öğrenci tarafından daha iyi kavrandığı da ortaya çıkmaktadır.

1998 tarihli ilköğretim okulu sosyal bilgiler dersi öğretim programı “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Programı” çerçevesinde düzenlenerek yapılandırılmıştır. 1340 (1924), 1927, 1931–1932, 1937, 1938, 1970–1971, 1995 tarihli ortaokul programlarındaki değişimler ve gelişmelerde insan hakları ve demokrasi kavramlarının açılımlarına ilişkin yeni bir değişiklik ya da düzenleme bulunmamaktadır. Bu programlar insan hakları ve demokrasi kavramlarına ilişkin açılımlarını daha çok ilköğretim programlarından almıştır.

3. BÖLÜM

İNSAN HAKLARI ve DEMOKRASİ

İnsan hakları ve demokrasi gibi çok kapsamlı konulara girmeden önce, konularla ilgili bazı temel kavramların hatırlatılmasında yarar vardır.

3.1. Hak, Özgürlük, Adalet ve Etkililik Kavramları

İnsanlar toplum hâlinde yaşarlar. Toplumsal yaşam ise bir düzeni gerektirir. Bunu sağlamak için, belirli nitelikte kurallar geliştirilmiştir. Bunlara toplumsal kurallar denir. Bu kuralların amacı, toplum içindeki bireylerin birbirlerine ve topluma, toplumun da bireylere karşı tutum ve davranışlarını düzenlemek, çıkar çatışmaları arasında bir denge kurmak ve böylece toplumun düzenini sağlamaktır.

Toplum düzenini sağlayan kuralların bazıları, hukuk, ahlak, görgü ve din kurallarıdır. Çoğu toplumda bu kurallardan en önemlisi ve en etkili olanı, kuşkusuz hukuk kurallarıdır. Çünkü toplu yaşam ancak hukukla mümkün olur. İnsanların belirli bir hukuk sistemi içerisinde, birlikte ve düzen içinde yaşamaları söz konusu olunca; hak, özgürlük, etkililik ve adalet gibi kavramlar ön plana çıkar. İmdi asıl konumuz olan insan hakları ve demokrasiye geçmeden önce sırasıyla, hak, özgürlük, etkililik ve adalet kavramlarının anlamlarını, kapsamlarını ve niteliklerini görelim.

3.1.1. Hak

Günlük dilde doğruluk, gerçeklik, iddiaya uygunluk anlamında kullanılan hak kavramı, hukuk dilinde farklı anlamlarda kullanılmakta olup, zengin bir içeriğe sahip bulunmaktadır.

Hak, hukuk düzenince tanınması, sınırı, konusu, kullanılma şekli ve koşulları gösterilmesi, yararlanılması toplumca sağlanması özgürlüklerdir. Hak kavramını açıklayan farklı görüşler ve tanımlamalar vardır, örneğin kuramına göre hak, “Hukuk düzeni tarafından kişilere tanınmış irade gücüdür.” Bu gücün kullanılıp kullanılmaması ise bireyin kendi takdirine bağlıdır. Çıkar kuramına göre hak, “Hukuk düzeni tarafından korunan çıkarlardır.” örneğin ve çıkarı dayandırılan bu iki farklı görüşü birleştirilen ve karma kuram adı verilen ve daha çok kabul gören bir diğer görüşe göre ise hak, “Hukuk düzeni tarafından korunmuş ve kullanılıp kullanılmaması sahibinin iradesine bırakılmış çıkarlardır.” (Bilge, 1992: 28.) Buna göre hak, bir yandan, hukukun kişilere tanıdığı ve

korudu u çıkarı anlatmakta, di er yandan da sahibine bundan yararlanma yetki si vermektedir.

Hukukun en önemli kavramlarından biri olan hak, hukukçular tarafından çe itli kriterlere göre sınıflandırmaya tabi tutulmu tur. Bunları u ekinde özetlemek mümkündür:

Bu sınıflandırmada en genel ayırım, özel haklar ile kamu hakları ayırımıdır.

Hukuk kuralları, düzenledikleri ili kiler bakımından özel hukuk ve kamu hukuku ekinde ikiye ayrılmaktadır. Bu ayırım haklara da yansıması ve özel hukuk tarafından düzenlenen haklara özel haklar , kamu hukuku tarafından düzenlenen haklara da kamu hakları adı verilmiştir. Kamu hukukundan do an haklar, insan hakları ya da temel hak ve özgürlükler olarak da adlandırılmaktadır.

Kamu hakları, öncelikle, özel nitelikli kamu hakları ve genel nitelikli kamu hakları biçiminde ikiye ayrılır. Özel nitelikli kamu hakları, belli ki ilerin kamu kurulu ları ile olan ili kileri sonucu ortaya çıkan haklardır. Örne in , bir memurun maa alma hakkı veya izin hakkı gibi. Genel nitelikli kamu hakları ise ki ilerin herhangi bir kamu kurulu u ile ili kiye girmelerine gerek olmaksızın, genel olarak herkese tanınan hukuki yetkilidir. Anayasalarda temel haklar olarak da adlandırılan bu tip haklar, genel olarak, koruyucu haklar, isteme hakları ve katılma hakları ekinde üç ba lık altında toplanmaktadır. Ki i dokunulmazlı ı, özel hayatın korunması, ailenin korunması, sosyal güvenlik hakkı, seçme ve seçilme hakkı, kamu hizmetlerine katılma hakkı gibi haklar, bu haklara örnek olarak verilebilir. (Gözübüyük, 1998: 178–182.)

Kamu haklarının kazanılması, kullanılması, korunması, sınırlandırılması ve kaybedilmesi, tamamen kendine özgü kurallar içinde gerçekleşir. Bu konuda vatandaşla yabancı, gerçek ki iyle tüzel ki i arasında, hatta vatandaşlar arasında dahi ayrımlar yapılabilmektedir.

Özel haklar ise nitelikleri gere i, kamu haklarından farklıdır. Kamu haklarının aksine, genellikle ki iler arasında e itlik esası geçerlidir. Do rudan do ruya özel hukuk tarafından düzenlenen bu hakların kazanılması, kapsamı, kullanılması ve sona ermesi özel hukuk hükümleri çerçevesinde gerçekleşir. Bu haklara örnek olarak isim hakkı, alacak hakkı, evlenme hakkı ve velayet hakkını sayabiliriz.

Ancak hakları, kamu hakları ve özel haklar ekinde kesin bir ayrıma t abi tutmak her zaman mümkün de ildir. Bazı haklar vardır ki bunlar hem kamu hukuku hem de özel hukuk tarafından düzenlenmektedir. Örne in; ki ilik hakları ile mülkiyet ve miras hakkı gibi haklar bu kategoridendir. Bu gibi hakları geleneksel (klasik) hak kavramıyla açıklamak mümkün de ildir.

3.1.2. Özgürlük

Hürriyet kavramının kar ılı ı olarak kullanılan özgürlük, soyut ve çok yönlü bir kavramdır. Özgürlük kavramıyla ilgilenenler onu, farklı ekillerde tanımlamı ve yorumlamı lardır. Bazı yazarlar özgürlü ü, ı ı a tutulmu , ı ı ı renklere bölen bir prizmaya benzetmi lerdir. Nasıl ki prizmaya bakan herkes fa rklı renkler gördü ünü söylerse, özgürlük kavramına bakanlar da farklı eyler söylemektedirler. Özgürlü ü bazı dü ünürler ba ımsızlık olarak algılarken, bazıları da insanın her türlü zorlamadan, kayıtlamadan ve dı baskıdan uzak olarak kendi kaderini kendi sinin çizmesi olarak tanımlamaktadırlar. Yine bazılarına göre özgürlük; bir özelli i, bir gizlili i ifade etmekte olup, ki inin kendi küçük dünyasında ba kalarının müdahalesi olmaksızın ya amasıdır. Kimileri de özgürlü ü, insanın insan oldu u için sahip ol du u serbestçe hareket etme gücü olarak görür.

Bu tür tanımlamaları ço altmak mümkündür. Özgürlü ün soyut ve felsefi tanımlarının dı ında, siyasi ve hukuki somut tanımlarıyla da ilgilenmek gerekir. Soyut bir kavram olan özgürlük, bir realite ile kar ıla ınca parçalanır ve çe itli ekillere bürünür. Bu nedenle, sosyal gerçeklik alanında ona bir temel bulmak, bir alan tayin etmek ve kullanı yollarını göstererek sınırlarını belirlemek gerekir. Çünkü sınırsız özgürlük, özgürlüksüzlük do urur.

Hak gibi, özgürlük kavramının da toplumsal bir boyutu vardır. Çünkü özgürlük, bireyin toplum içerisinde sahip oldu u ba ımsızlık alanıdır. Ki isel ve özel olan bu alan, sınırsız de ildir. Bu alan hukukça belirlenmi toplumsal ve kamusal alanla sınırlıdır. Bu nedenlerle kimileri için özgürlük, ba kalarına zarar vermeden her eyi yapabilmektir. Bu tanımda özgürlük, “ba kalarına zarar vermeme” sınırı çizilerek payla ılmakta, bireysel ba ımsızlık olmaktan çok, insanların “kar ılıklı ba ımlılı ı” olarak ortaya çıkmaktadır. Daha açık bir ifade ile benim özgürlü üm ba kalarının

özgürlü ünü sınırlarken, ba kalarının özgürlü ü de benim özgürlü üme sınırlar çizmektedir.

Özgürlük ile hak kavramları arasında çok yakın bir ili ki vardır. Hatta bu ili ki öylesine iç içedir ki, ço u zaman bu kavramlar birbirinin yerlerine kullanılmaktadır. Hukuk belgelerinde ise ço unlukla iki kavrama birden yer verilmektedir. Uygulamada (pratikte) görülen bu iç içeli e kar ın iki kavram arasında farklılıklar bulunmaktadır.

öyle ki, özgürlük kavramı daha soyut ve genel bir durumu ifade ederken hak kavramı, daha somut ve özel bir durumu ifade etmektedir.

Özgürlük bir haktır, ancak her hak bir özgürlük de ildir. Hak, daha çok özgürlü ün gerçekleşme aracı, güvencesi ve dı a vurumudur. Özgürlük, bütün hakların ortak kökeni, haklar ise özgürlükleri gerçekle tirmek için hukuk tarafından ki ilere tanınan me ru yetkililerdir. Sonuç olarak; özgürlükler “yapabilmek” tir, haklar ise “istemek”tir. Dolayısıyla, özgürlük olmadan insan haklarını dü ünlemek mümkün de ildir.

3.1.3. E itlik

Günlük dilde e itlik, kar ıla tırılan iki varlık ve olay arasında farksızlık, benzerlik hâli; sosyal ya amda ise bireyler arasında haklar ve imkânlar bakımından ayırım gözetilmemesi, var olan ayrımların kaldırılmasını isteme anlamında kullanılmaktadır. Ahlaki anlamda e itlik ise herkese hakkını verme, hak tanıma ve hakkaniyet olarak anla ılmaktadır. (Arma an, 1990: 396–398.)

Bizim ilgi alanımız, e itlik kavramının sosyal ya amdaki hukuksal, siyasal, sosyal ve ekonomik anlamlarıdır. Hukuki anlamda e itlik, yasa, emir ve yasakların, bütün vatanda lar için, onların ki isel ve toplumsal durum ve özelliklerine bakılmaksızın, aynen uygulanması demektir. Siyasal anlamda e itlik ise siyasal hakların ve kamu görevlerinin, sınıf ve maddi durum gözetmeksizin, i in gerektirdi i teknik ve mesleki bilgiye sahip bütün vatanda lara açık tutulmasını ifade eder. Siyasal ve hukuksal anlamda e itlik, ça da toplumların hepsi tarafından kabul edilen temel ilkelere biridir.

E itlik, tarihin bütün dönemlerinde insanları n ilgilendikleri bir kavram olmu tur. Tarihin her döneminde e itlik üzerine de i ik görü ler ortaya atılmı tır. Fakat e itlik ilkesi, ilk defa 17. yüzyılda “kanun önünde e itlik” olarak ortaya çıkmı tır. Buna göre,

kanun önünde ayrıcalıklı bir kişi veya zümre olamazdı. Hiç kimseye dil, din, ırk, cinsiyet, servet, sosyal durum gibi farklılıklar nedeniyle kanun önünde özel ayrıcalık tanınmaz ve de i ik uygulamalar yapılamazdı.

E itlik ilkesi, Fransız htılali'nden sonra, Fransız nsan ve Vatanda Hakları Bildirisi'nin birinci maddesine u ekilde girmi tir: “ nsanlar hukuken hür ve e it do arlar, hür ve e it olmakta devam ederler, sosyal farklılıklar ancak ortak faydaya dayandırılabilir.” E itlik ilkesi, Fransız htılali'nden itibaren hem uluslararası hukuk metinlerine hem de ulusal hukuk metinlerine girmeye ba lamı tır. 1948 tarihli Birle mi Milletler nsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin birinci maddesinde de e itlik ilkesine yer verilmi tir.

Ancak, kanun önünde e it sayılmak, toplum içinde, insanlar arasın daki büyük e itsizlikleri ve sosyal uçurumları ortadan kaldırmak için yeterli olmamaktadır. Aslında o dönemlerde kanun yoluyla sosyal artlarda e itlik yaratmak diye bir ey dü ünülmüyordu. Hukuki e itli i, siyasal e itlik izledi. Siyasal e itlik, toplumu yönetenlerin seçiminde bireylerin e it haklara sahip olması demektir. “Tek adam tek oy” sözüyle özetlenen genel oy ilkesinin kabulüyle, toplum düzeninde hemen köklü de i meler ortaya çıkmadıysa da ilerleyen yıllarda, halka dayalı demokratik rejimler yaygınla mı ve e itlik yönünden önemli ilerlemeler kaydedilmi tir.

Bugün artık e itlik denilince, söz konusu olan ve gerçekte tirilmesine çalı ılan e itlik, sosyal ve ekonomik e itliktir. (Göze, 1995: 380–381.) Gerçekten de e itli i biçimsellikten kurtarmak, ona daha zengin bir içerik kazandırmak için hukuki ve siyasal e itli e, sosyal ve ekonomik e itli i de eklemek gerekir. Buradaki ekonomik e itlik, herkesin e it gelire sahip olması anlamında olmayıp daha çok, fırsat ve imkân e itli i anlamındadır. Bu nedenle batı tipi demokrasilerde, ekonomik e itlikten çok “fırsat imkân e itli i” kavramına yer verilmektedir. Bu da, ba langıç çizgisinde bütün insanların aynı imkânlardan yararlanabilmelerinin sa lanması anlamına gelmektedir. Nitekim 20. yüzyılda ortaya çıkan sosyal devlet anlayı ıyla e itli e sosyal ve ekonomik bir boyut kazandırılmı tır.

E itlik ile özgürlük kavramları arasındaki ili kiye gelince; e itlik ile özgürlük birbirini tamamlar. E itlik ilkesi, ço u kez özgürlük kavramıyla birlikte kullanılır. Fakat bu yakın ili kiye ra men farklı anlamlar ta ırlar. İmdi kısaca bu iki kavram arasındaki

ili kiyi görelim. Her iki kavram da demokrasi idealinin iki temel ilkesidir. Demokrasilerde özgürlük, sadece bir grup için de il herkes içindir. Bu ise özgürlü ün herkese e it olarak tanınması ve da ıtılması anlamına gelir. Di er yandan e itli e do ru bir yöneli , insanlar arasındaki ayrıcalıkların, adaletsizliklerin, bölünmelerin, kısaca e itsizliklerin ortadan kaldırılması çabaları, aynı zamanda özgürlü e do ru bir yöneli tir.

Ayrıca, özgürlük ortamının bulundu u yerlerde, insanlar toplumdaki e itsizliklerinin bilincine varabilir ve giderilmesini isteyebilirler. E itlik ile özgürlük idealleri arasında moral yönden de kuvvetli bir ba vardır. Her ikisi de insana, insan olarak de er veren, onun ki ili ine saygı duyan bir anlayı tan kaynaklanır. Bu anlayı , insanları dı baskılardan uzak olarak kendi varlıklarını geli tirmekte özgür saydı ı gibi onları, aralarındaki yaratılı ve sosyal farklılıklar ne olursa olsun, bu yolda aynı imkânlarla sahip kılma bakımından da tamamen e it sayar.

ki kavram arasındaki bu yakın ili kiye ra men, tarihi ve sosyolojik gerçekler, özgürlü ün her devirde e itli i beraberinde getirmedi ini, e itlik ile özgürlü ün her zaman birlikte ve yan yana yürütülemedi ini göstermektedir. Örne in; geni özgürlüklerin yürürlükte oldu u bir toplumda bazen insanlar arasında büyük e itsizlikler, derin sosyal ve ekonomik farklılıklar olabilmektedir. Buna kar ılık, öyle toplum düzenleri de vardır ki, insanlar arasın da büyük ölçüde e itlik sa lanmı tır, fakat insanların dü ünçe ve davranı serbestlikleri kısıtlanmı tır. Böyle toplumsal düzenlerde e itlik özgürlük, özgürlük de e itlik demek de ildir. Bunlar ayrı kavramlar ve ayrı sorunlardır.

E itlik ile özgürlük arasında öncelik sorunu, uzun süren tartı malara konu olmu tur. Bu tartı malarda; bazı dü ünçe adamları e itli i öncelerken, bazıları ise önceli i özgürlü e vermi tir. Di er bazıları ise, böyle bir öncelik sorunu olamayaca ını, her ikisinin birlikte ve aynı anda olması gerekti ini savunmu lardır. Artık çok gerilerde kalan bu tartı malar, imdi anlamsız da bulunabilir. Fakat bu tartı maların, bazı de erleri ortaya çıkarması ve bizi ortak bir sonuca ula tırması bakamından yararları da olmu tur. Bunu u ekilde öze tlemek mümkündür:

- Özgürlü ün yolu, mutlaka e itlikten geçer.

- Herkesin, kendi ki ili ini geli tirmek için özgürlüklerden e it ölçülerle yararlanamadı ı bir düzen eksiktir, yetersizdir ve gerçek bir özgürlük düzeni sayılamaz.

- E itlik, özgürlü ün tamamlayıcısıdır. Fakat bazen, onu tamamen örtebilir ve yok edebilir. Örne in, insanlar arasındaki bütün farklılıkları yok eden, onları, toplum içinde ba ımsız ve sorumlu varlıklar olarak de il de, birbirine e birimler olarak kabul eden bir düzende, özgürlük ortadan kalkmı demektir.

Görüldü ü gibi, e itlik ile özgürlük arasında çok hassas bir denge bulunmaktadır. Demokrasinin bu dengeyi çok iyi sa laması gerekir. Bunlardan birinin arka plana itilmesi veya küçümsenmesi hâlinde, bu denge hemen bozulacaktır. O zaman da tek ba ına ne özgürlük ne de e itlik, insanı gerçekten özgür ve mutlu kılmaya yetecektir.

3.1.4. Adalet

“Adl” kökünden türetilmi Arapça kökenli bir kelimedir. Adalet, hak ve hukuka uygunluk; hakkı gözetme ve do ruluk; bu i i uygulayan devlet kurulu ları; herkese, kendine uygun dü eni ve kendi hakkını verme anlamlarında kullanılmaktadır. Adalet, herkese hakkının verilmesini öngören bir ilkedir. Toplumda malların, hakların ve görevlerin veya ereflerin aritmetik bölü ülmesine, adaletin yerine getirilmesi den ir. Adalet, herkesin yetene ine ve toplumda oynadı ı role uygun olarak da ıtıldı ı zaman, do ru da ıtılmı olur. Ayrıca neyin do ru, neyin yanlı ya da haklı -haksız oldu unu karara ba lamak da adalet olarak adlandırılır . (Arma an, 1990: 396–398.)

Adalet, devlet ve birey açısından farklı anlamlar ta ır. Devlet için adalet, kanunların yapımında, hak ve görevlerin da ıtılmasında, belli ki ileri veya grupları di erlerine üstün tutmadan, vatandaşlara aynı hakları vermeyi ve aynı görevleri yüklemeyi ifade eder. Birey açısından ise adalet, vatandaşların, mümkün oldu u kadar birbirinin hakkına uymaya zorunlu bırakılmasını ifade eder. Hukukun amacı, yalnızca ekil olarak toplum düzenini sa lamak olmayıp, aynı zamanda toplumu olu turan ki iler arasında adaleti de sa lamaktır.

Adalet, hukukun ula mak istedi i en önemli amaçlardan biridir. Ki iler, kendilerine uygulanan hukuk kurallarının adil oldu una inandıkları sürece bunlara uyarlar ve böylece toplumda düzen ve barı sa lanmı olur. Adaletin olmadı ı bir

toplumda, insan hakları ç i nendi i gibi, toplumsal düzen ve barı da tehlikeye girer. Tarihsel geli im sürecinde adalet anlayı ı de i ik a amalardan geçmi , adalet kavramına de i ik anlamlar yüklenmi tir. Nitekim adaleti, sübjektif adalet, objektif adalet, kanuni adalet, kanun üstü adalet, denkle tirici adalet ve da ıtıcı adalet olarak ayıranlar olmu tur.

1. Sübjektif adalet, faziletli ve erdemli olmayı amaçlayan ki inin, sürekli bir biçimde haklı olana yönelmesi ve kendisine dü en sosyal yükümlülükleri en iyi e kilde yerine getirmeye ç aba göstermesi e klinde belirtilebilir.

2. Objektif adalet ise, insanlar arası ili kileri düzenleyen ve ki inin uyması gereken davranı biçimleri ile ilgili adalet anlayı ıdır.

3. Kanuni adalet, kanunların ve hukuki kararların, dayandıkları hukuki kurallara uygunlu udur. Bu anlamda anayasaya uygun olan kanun ve kanunlara uygun olan kararlar adaletli demektir.

4. Kanun üstü adalet ise, hukuk idealini ele alan evrensel boyuttaki adalet anlayı ıdır. Adalet anlayı ları içerisinde, en eski tarihlere uzanan ve günümüzde de önemini ve geçerlili ini yitirmeyen anlayı , Aristoteles 'in (Aristo) adalet anlayı ıdır. Aristoteles adalet kavramını, da ıtıcı adalet ve denkle tirici (düzeltici) adalet olarak ele almı tir.

5. Da ıtıcı adalet; eref ve malların payla tırılm asında, herkesin, yetene ine ve toplum içindeki durumuna göre kendine dü eni almasıdır. Da ıtıcı adaletin fonksiyonu, ki i ile toplum ve ki i ile devlet arasındaki ili kileri düzenlemektir. Denkle tirici veya düzeltici adalet ise, bir toplumda sosyal ili ki ye giren ki ilerin, hak ettikleri eyleri istemeleri ve herkese e it olanın verilmesidir. Bundan ba ka, zarara yol açan ki inin, zararı kar ılayacak ölçüde tazminat vermesi gerekti i gibi, suç ile ceza arasında bir uygunlu un bulunması da gerekir. Bu yönü yle denkle tirici adalet, salt aritmetik bir e itli e dayanmaktadır. Böylece “e itlik” adaletin en önemli ölçütlerinden biri hâline gelmektedir. Gerçekten de, adaletin özünü, temelini e itlik dü üncesi olu turur. Nitekim tarihte, adalet için yapılan mücade leler, ço u kez e itsizlikleri gidermek için yapılan mücadele olarak kar ımıza çıkmı tir.

6. Denkle tirici adalet anlayı ının mutlak e itli e dayanması, birçok yönden ele tirilebilir. Öncelikle toplumda ya ayan tüm insanlar arasında mutlak bir e itlik

oldu u söylenemez. İnsanlar, toplumsal ve ekonomik yönden, çeşitli statü ve gruplara ayrılmışlardır. Örneğin, işçiler, emgüçlüler, memurlar, üreticiler, tüketiciler, zenginler - yoksullar, yetişkinler-çocuklar vb. Bu statü ve gruplar, doğrudan olarak bazı eşitsizliklerle de karşılaşmakta ve doğrudan eşitsizlikler getirmektedir. Bütün bu insanların insanca yaşayabilmeleri için çalışmaları, eşitsizlikten korunmaları, sosyal güvenlik, dinlenme, adil ücret, sendika, toplu sözleşme, emeklilik, sağlık vb. haklara sahip kılınmaları gerekir. Başka bir ifadeyle, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla donatılmaları ve ekonomik yaşamın düzenlenmesinde söz ve rol sahibi olmaları gerekir. Bütün bunlar, geniş kapsamlı bir adalet anlayışını gerekli kılar ki, bu da sosyal adaletten başkası değildir. Nitekim hak ve özgürlüklerin genişlediği günümüzde, klasik adalet anlayışının yeterli olmadığı anlaşılıyor ve sosyal adalet kavramı ortaya atılmıştır. (Görgün, 1992: 55-56.)

Bazı hukukçular, adaletin, ahlak ve hukukun en yüksek idealini oluşturduğunu iddia ederek; adalet-eşitlik, adalet-güvenlik, adalet-genel iyilik, adalet-özgürlük gibi kriterlere dikkat çekmişlerdir. Gerçekten, devletler hiyerarşisinin en üstünde bulunan adalet, insanların ve toplumların yaşamlarında önemli bir yer tutar. Adalet bir fikir, bir ideal olarak soyut bir kavram ise de, adaletsizliğin olduğu yerde somut bir biçim kazanır.

Günümüzde, çoğulcu demokrasilerin dayanağı ve itici gücü olan sosyal adalet, en geniş anlamda, toplum ile onun oluşturan üyeler arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Bu artık, Aristoteles'in dağıtıcı adaletindeki gibi her bireye, kendi yetenek ve değerine göre düzenlenmiş olduğu için, herkese bütünü bir parçası ve bir üyesi olarak düzenli "hak ve görevlerin" dağıtılmasıdır. Sosyal adaletin muhatabı, bireysel özelliklerinden ve toplumsal bağlarından soyutlanmış insan değildir. Artık karımızdaki işçi, memur, sanatkar, ana, baba, çocuk, öğretmen vb. etiyile, kanıyla, türlü ihtiyaç ve sıkıntılarıyla yaşam kavgası içindeki somut insandır.

3.2. İnsan Hakları ve Temel Haklar

3.2.1. Kavramsal Açıklama

İnsan hakları, kavram olarak çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu kadar, anlam ve içerik yönünden de çok zengindir. (Çeçen, 2000.) İnsan hakları, bütün insanların, dil, din, ırk, cinsiyet, ekonomik ve sosyal konum vb. durumları nedeniyle hiçbir ayırım gözetilmeksizin, yalnızca insan olmalarından dolayı, insanlık onurunun gereği olarak

sahip oldukları hakların bütününe kapsar. İnsan hakları, gerçekte tirilmiş bir durumdan çok, varılmak istenen bir amacı, bir ideali belirler. İnsan haklarından söz etmek, insanın, hangi durumda ve hangi koşullar altında olursa olsun, sırf insan olması nedeniyle kazandırdığı tanımlamak ve saymak demektir.

İnsanın, yalnızca insan olması nedeniyle sahip olduğu ya da olması gereken hakları ifade etmek için insan hakları terimi yanında temel hak ve özgürlükler, kamu özgürlükleri kavramları da kullanılmaktadır. Çoğu zaman aynı anlamda kullanılan bu kavramlar arasında, bazı anlam farklılıkları bulunmaktadır.

Bunlardan kapsamı en geniş olanı, insan haklarıdır. Çünkü insan hakları kavramı, bütün insanlara tanınması gereken hakların tümünü, ideal haklar listesini ifade etmektedir. İnsan haklarının devlet tarafından anayasa ya alınarak tanınmış olan bölümüne kamu özgürlükleri denilmektedir. Temel hak ve özgürlükler kavramı, konuma dilinde insan haklarını, hukuki anlamda da kamu özgürlüklerini anlatmak için kullanılmaktadır. (Soysal, 1979: 185.)

Son dönemlerde uluslararası hukuktaki gelişmeler de dikkate alındığında, söz konusu üç kavramdan insan hakları (human rights) ifadesinin daha yaygın olarak benimsendiğini söyleyebiliriz.

3.2.2. İnsan Hakları Kavramının Doğuşu ve Gelişimi

İnsan haklarının siyasal bir önetim olarak ortaya çıkışının dünsel temelleri 17. yüzyıla rastlar. “Doğal Hukuk Kuramı”, insanın sırf insan olması nedeniyle, doğuştan bazı haklara ve özgürlüklere sahip olduğu ve devlet tarafından bunlara hiçbir şekilde dokunulamayacağı görüşünü ileri sürmüştür. (Kapani, 1993: 215–221.)

Doğal hukuka dayanan insan hakları önetimi, birincisi “doğal hâl”, ikincisi de “toplum sözleşmesi” olmak üzere, iki temel varsayım üzerine kurulmuştur. Bu varsayımlara göre, insanlar toplum hayatına geçmeden önce, tam ve mutlak bir özgürlüğe sahip olarak, doğallıkta yaşıyorlardı. Bu hâlde yaşıyorlarken, aralarında bir sözleşme yaparak ve bu arada, topluluğun kurulabilmesi ve yaşayabilmesi için, ihtiyaç duyulan özgürlüklerin bir kısmından vazgeçerek siyasal topluluğu meydana getirdiler. Ancak bunu yaparken, doğallıkta sahip oldukları hak ve özgürlüklerin en önemli olanlarını topluluğa devretmediler. Bunları siyasal topluluğun, yani devletin kuruluşundan sonra da korudular. Örneğin, insanlar doğallıkta yaşıyorlarken, ya ama

hakkına, dü ünce özgürlü üne, yargılama ve cezalandırma gibi hak ve özgürlüklere sahiptirler. Toplumsal ya ama geçtiklerinde ise ya ama hakkı ve dü ünce özgürlü ü gibi hak ve özgürlüklerini koruyarak devlete devretmemi lerdir. O hâlde insanlar, devletten önce ve onun hukukundan üstün birtakım do al haklara sahiptirler. Devlet de kendinden önce de var olan bu do al hak ve özgürlüklere ba lı kalarak onlara saygı göstermek zorundadır.

Bu görü leriyle do al hukuk kuramı, insan hakları konusunda bir çı ır açmı tır. Ancak temel dayana ı olan do al hâl ve toplumsal sözleşme varsayımları zayıftır. Çünkü insanların, önceleri do al hâli denilen bir devrede kendi ba larına ya adıkları, sonradan bir araya gelerek aralarında bir sözleşme yaptıkları ve böylece toplum hayatına geçtikleri iddiası tarih, sosyoloji ve antropoloji bilimlerinde do rulanmamı tır. Bu varsayımlar reddedilince, tamamen dayanaksız kalan “ki i hakları” yeni bir dayanak arayışına girmi , bunu da Fransız htılali’nden sonra geli en ve “Ferdietçi Kuram” adı verilen fikir akımını yapmı tır.

Ferdietçi Kuram’a göre her hakkın ve her türlü hukukun kayna ı insandır. Çünkü sosyal hayatta gerçek, özgür irade sahibi ve sorumlu varlık olarak sadece insan vardır; insanlar tarafından meydana getirilen devlet vb. kurumların kendilerine mahsus bir varlık ve hakları yoktur. Her siyasal toplulu un amacı insandır. Devletler, insanların ortak çıkarlarını gerçekle tirmek için kurulur. Her ferdin en önemli çıkarı ve hakkı da maddi ve manevi varlığını geli tirebilmektir. Bunu sa lamanın yolu da ba kalarının hakkına dokunmamak ve her türlü sorumlulu u kendisine ait olmak üzere, bunu yapma hakkını ki ilere tanımaktır. E er devlet, ki ilere bu hakkı tanımazsa, kendi varlığının ana nedenini yitirmi ve yükümlülü ünü yerine getirmemi olur.

Ferdietçi görü , insan hakları alanında, özellikle uygulama açısından önemli sonuçlar do urmu tur. Fakat getirdi i bazı olumsuzluklar nedeniyle de esaslı ele tiriler almı tır. nsan hakları konusunda ortaya atılan bütün bu görü ler benimsenerek, ngiltere, Amerika ve Fransa’da insan haklarına ili kin çe itli bildiriler yayımlanmı tır. Avrupa ve dünya genelinde ki i hak ve özgürlüklerinin yayılmasında en büyük katkıyı, ku kusuz 1789 Fransız “ nsan ve Vatanda Hakları Bildirisi” sa lamı tır. Bildiri, 18. yüzyıldaki ferdietçi anlayışın etkisiyle felsefi, siyasi, sosyolojik ve ekonomik

bakımdan ferdiyetçi bir nitelik ta imaktadır. 1789 Bildirisinin de etkisiyle Batı Avrupa'da siyasi ve ekonomik liberalizm, ferdiyetçi doktrin ile ekillenmiştir.

Siyasi ve ekonomik liberalizme göre devletin, ekonomik alanda olduğu gibi, hak ve özgürlük alanında da müdahaleci olmaması gerekir. Çünkü bireyler e ittir ve bu e itlikleri çerçevesinde hak ve özgürlüklerden de e it olarak yararlanırlar. Ancak teoride do ru gibi görünen bu dü ünçe, gerçek hayat ile ba da mıyordu. Öncelikle, insanlar ekonomik yönden e it de illerdi. Dolayısıyla devletin müdahale etmedi i hak ve özgürlüklerden, gerçekte maddi bakımdan varlıklı küçük bir zümre faydalanabilmiştir. Bu dönem, devletin hiçbir e ye müdahale etmedi i toplumda, güçlü olanların zayıfları ezdi i bir dönem olmu tur. te böyle bir ortamda, çe itli bildirimlerde yayımlanan do al hakların bir kısmını da kapsayan klasik hak ve özgürlüklere yeni hak ve özgürlükler eklenerek, devletin müdahalede bulunması arayı larına girilmiştir. Böylece insan hakları konusunda yeni bir a am aya gelinmiştir.

3.2.3. Sosyal Hakların Do u u ve Pozitif Hukuka Giri i

Yukarıda açıklandı ı gibi, gerek hak ve özgürlükler listesindeki eksiklikler, gerekse devletin müdahalesini dı layan ferdiyetçi liberal görü ün uygulanmasından kaynaklanan sorunlar, iki gerçe i gün yüzüne çıkarmıştır. Bunlardan birincisi, klasik hak ve özgürlüklere sosyal ve ekonomik haklar gibi yeni hak ve özgürlüklerin eklenmesidir. kincisi ise devletin, hak ve özgürlüklere kayıtsız kalmayıp, onları düzenlemesi ve uygulanmasını sa la masıdır.

Bu gerçe in anlaşı lması hemen ve kolay olmamıştır. Bunda, öncelikle devletin insana bakı açısının de i mesi gerekmiştir. 19. yüzyılda insan, ferdiyetçi ö retide kabul edildi i gibi, soyut bir varlık olarak de erlendirilmemi , aksine, içinde ya adı ı toplumun ekonomik ve toplumsal artları ile çevrili, ihtiyaç sahibi somut bir varlık olarak algılanmıştır. Ayrıca, bu yüzyılın ortalarında ya anan i çi hareketleri ve Marksist temele dayalı sosyalist görü lerin ortaya çıkması da, devletin fonksiyonları nda ve insana bakı açısında de i iklikler do urmu tur. Nitekim 1848 Fransız Anayasası'nda sosyal haklar anlayı ı etkin olmu , vatanda a yardımda bulunmak, refahını artırmak, i sizlere i sa lamak, çalı amayacak yoksulları korumak gibi sosyal görevler devl ete yüklenmiştir. Parasız ilkö retim, meslek e itimi, patron ve i çi ili kilerinde e itlik

sa lamak, kimsesiz çocuklarla geçim olanaklarından yoksun sakatlara ve ihtiyarlara yardım etmek gibi önemli sosyal görevler de yine devlete yüklenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hazırlanan anayasa metinlerinde de klasik haklar listesinin yavaş yavaş genişlediği ve sosyal hakların eklendiği açıkça görülür. Fakat bu konuda asıl gelişme, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur; sosyal ve ekonomik haklar, insan hakları listesinde yerini iyice almaya başlamıştır. Örneğin, çalışma hakkı, sendika hürriyeti, ücrette adalet sağlanması hakkı, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması, vergide adalet gibi sosyal ve ekonomik hak ve özgürlükler anayasalarda yer almıştır.

3.2.4. İnsan Haklarının Anayasalarda Düzenlenmesi ve Uluslararası Alana Geçmesi

Anayasalar, birey - devlet - toplum ilişkilerini ve bu kapsamda temel hak ve özgürlükleri en yüksek hukuki düzeyde düzenleyen bir toplumsal mutabakatı ifade eden temel metinlerdir. Bu metin, başta devletin yöneticileri ve kurumları olmak üzere toplumda yaygın tüm kişileri ve kurumları kapsar.

Anayasalarda yer alan temel hak ve özgürlükler, bireyin devlet karşısındaki statüsünü (durumunu) belirler. Bireyin bu statüsüne göre sahip olduğu hak ve özgürlüklerin çeşitliliğinde sınıflandırıldı görür.

İnsan hakları konusu ile ilgilenen düünürler, incelemelerini yaparken, konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla tarihi gelişim içerisinde ortaya çıkan farklı konulardaki insan haklarını, çeşitli kriterler kullanarak sınıflandırmaya çalışmışlardır. Bunlardan klasikleşmiş olan ayrım, ünlü Alman hukukçusu G.Jellinek tarafından 1892 yılında yapılan statü hakları ayrımıdır. Bu ayrımın temelinde, birey ile devlet arasındaki ilişkide, bireyin ve devletin bulunması gereken statüsü yatmaktadır. Bu sınıflandırmada Jellinek, temel hak ve hürriyetleri üç grupta toplamıştır : 1- Geleneksel hak ve özgürlükler (pasif - negatif statü hakları = koruyucu haklar), 2- Siyasal haklar (aktif statü hakları = katılma hakları), 3- Sosyal ve ekonomik haklar (pozitif statü hakları = isteme hakları). (Gözübüyük, 1997: 153.)

Klasikleşmiş olan bu ayrım, zaman içerisinde düünsel ve pozitif hukuk alanındaki gelişmeler sonucu, birçok yönden eleştirilerek yetersiz bulunmuştur. Bu eleştirilerin yanı sıra, yeni sınıflandırma çabaları da olmuştur. Bu çabalarda hak ve

özgürlükler; konu, kullanılı biçimleri ve tarihsel gelişim gibi de i ik ölçütler dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Örneğin, kullanılı biçimlerine göre temel hak ve özgürlükler, bireysel hak ve özgürlükler, kolektif hak ve özgürlükler biçiminde ikili; konularına göre ise kişisel, siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel hak ve ödevler biçiminde be li ayrımlar yapılmıştır.

Bu gelişmelerle birlikte, gerek T.C. Anayasası, gerekse uluslararası ço u insan hakları belgesi tarafından benimsenmiş olan ayrım, Jellinek tarafından yapılan statü hakları ayrımıdır. Konuyla ilgili yapılan düzenlemeler de bu ayrıma uygun biçimde yapılmaktadır. Bu nedenle, statü hakları ayrımı daha yakından incelenecektir.

Klasik haklar (koruyucu haklar): Kişinin devlet tarafından ihlal edilmemesi ve dokunulmaması gereken ve özel hayatının sınırlarını belirleyen ya da hak, din ve vicdan hürriyeti, düşünce hürriyeti, kişisel dokunulmazlık ve emence yasa ı gibi hak ve özgürlükleridir.

Bu hak ve özgürlükler, devlete olumsuz bir tutum, yani sadece müdahale etmeme ödevi yükler. Bu nedenle negatif statü hakları da denir. Başka bir ifadeyle, bazı hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesi için devletin, bunlara müdahale eden üçüncü kişileri durdurması gerektiğinde, herhangi bir katkıda bulunmasına gerek yoktur. Çünkü bu haklar, nitelikleri gereği, kendiliğinden ya da kişinin kendisi tarafından gerçekleşen haklardır. Örneğin, devletin güvenlik güçleri, hukukun izin verdiği hâllerde, kişinin konutuna girmezlerse bu hak gerçekleşmiş olur.

Sosyal ve ekonomik haklar (isteme hakları): Devlete olumlu bir davranış ve hizmet etme, katkı ve yardımda bulunma yükümlülüğü, sosyal alanda belirli ödevler ve fonksiyonlar yükleyen haklardır. Bunlara pozitif statü hakları da denir. Sağlık hakkı, öğrenim hakkı, çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı ve konut hakkı bu kapsamda yer alan hakların bazılarıdır. Bu haklar kişilere, devletten bunların gerçekleşmesi talep etme yetkisini de verir. Örneğin, devlet, imkânları ölçüsünde bütün vatandaşların e itilmesi, hastalandığında tedavi edilmesi, barınacak konut sağlaması gibi imkânları hazırlamak ve sunmak zorundadır.

Siyasal haklar (katılma hakları): Kişilere oy kullanma, referandum, seçme ve seçilme yoluyla ülke yönetiminde söz sahibi olma ve siyasi kararlara katılma yetkisi veren haklardır. Bunların yanı sıra siyasi parti kurma, siyasi partilere girme, kamu

hizmetlerine girme, vergi verme, askerlik yapma gibi haklar da bu kategoriye girer. Bu haklara aktif statü hakları da denir. Dikkat edilmesi gibi bu haklardan bazıları, örneğin, askerlik yapmak ve vergi vermek, aynı zamanda vatandaşlar yönünden birer “ödev” niteliindedir.

1982 Anayasamızda temel hak ve özgürlüklerin, yukarıda verilen klasik insan hakları sınıflamasına uygun olarak ve şu başlıklar altında yer aldığı görülür :

1. Kişinin hakları ve ödevleri: Bu başlıkta zorla çalıştırma yasası, kişisel özgürlüğü ve güvenliğini, özel hayatın gizliliğini ve korunması, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, basın ve yayımla ilgili hak ve özgürlükler, toplantı hak ve özgürlükleri, hakların korunması ile ilgili hükümler yer almaktadır.

2. Sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler: Bu başlık altında ise ailenin korunması, eğitim hakkı, toprak mülkiyeti, çalışmaya, toplu iş sözleşmesi, grev hakkı ve lokavt, sağlık, çevre, konut, gençlik ve spor, sosyal güvenlikle ilgili haklar ve ödevler yer almaktadır.

3. Siyasal haklar ve ödevler: Bu başlık altında da Türk vatandaşları, seçme, seçilme ve siyasal faaliyette bulunma hakları, siyasi partilere ve kamu hizmetlerine girme ile ilgili haklar ve ödevler bulunmaktadır.

Temel hakların, anayasamızda “temel haklar ve ödevler” başlığı ile verilmesi, daha açık bir ifadeyle, hakkın hemen yanında “ödev”in de yer alması anlamlı görülmektedir. Çünkü her hak bir yandan devlete (siyasal iktidara) görevler yüklerken, diğer yandan da kişilere bazı ödevler getirmektedir. Hak ve ödev denilirken, görev-hak-ödev ilişkisi de vurgulanmış olmaktadır.

3.2.5. İnsan Hakları ve Devlet

Bilindiği gibi insan hakları, hiçbir ayırım gözetmeksizin, yalnızca insan olularından dolayı ve insanlık onurunun gereği olarak, bütün insanların sahip oldukları hakların tümüdür. Bu kapsamda insan hakları, gerçekleştirelmi bir durumdan daha ço k, varılmak istenen bir amacı, bir ideali ifade etmektedir. İnsan hakları kişiyi bağı, dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez nitelikteki haklardır. Devlet veya bir başka güç, bu hakları keyfi olarak sınırlayamaz ve hiçbir şekilde ortadan kaldıramaz. Kişinin bu hakları başkasına devredemez ve onlardan vazgeçemez.

nsan hakları, insanlı ın ortak de eri, tüm ülkelerin ortak paydası durumundadır. Bütün insanlar, e it, özgür ve onurlu ya ama hakkına sahiptirler. nsan haklarını en yüksek düzeye ula tırmak, bütün devletlerin öncelikli görevidir. Devletler, bu hakların gerçeğe mesi, insanların gerçekten e it, özgür ve onurlu ya aması için sosyo -kültürel yapıyı, e itim, hukuk, siyaset ve ekonomiye ili kin gerekli ortamı hazırlamak zorundadır. nsan haklarının neler olması gerekti i, uluslararası metinlerde ve özellikle Birle mi Milletler nsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde belirtilmi tir. Bunlar, bütün insanlık için ortak de erler olup, eri ilmesi gereken ortak ideallerdir.

Aslında, soyut ve ideal olan insan hakla rının hepsi de önemlidir. Hiçbiri insan açısından vazgeçilebilecek veya ihmal edilebilecek hak de ildir. Ancak devletler, kendi anlayı larına göre, toplumsal düzenin gereklerini ve kamu çıkarlarını da dikkate alarak bu hakları hayata geçirirler. Yalnızca hayata geçirmekle kalmaz, hukuksal güvence altına alarak korurlar. te bu noktada, devletin insan haklarına dayanıp dayanmadı ı, insan haklarına saygılı olup olmadı ı veya ne ölçüde dayalı, ne ölçüde saygılı oldu u sorunu ortaya çıkar.

Daha önceki bilgilerimize dayalı olarak soyut, evrensel ve ideal olan insan hakları katalogunun anayasalar tarafından düzenlenen kısmına, temel haklar veya kamu özgürlükleri denildi ini biliyoruz. Bu isimlendirme de göstermektedir ki, herhangi bir anayasada düzenlenmi olan hak ve özgürlükler, hak ve özgürlüklerin tamamını kapsamayıp onların bir kısmını göstermektedir. Hak ve özgürlüklerin tamamına ise insan hakları denmektedir. u hâlde, insan haklarını gözeten, demokratik hukuk devleti olan herhangi bir devlet, anayasasında düzenlediklerinin dı nda kalan di er insan haklarına da, ya dayanmak ya da en azından saygı göstermek durumundadır. nsan haklarına dayanan veya en azından saygı gösteren bir devletin sınırları içinde ya ayan ki iler, anayasada düzenlenmemi olan di er in san haklarından da sırf insan olmaları nedeniyle yararlanabileceklerdir.

3.2.5.1. nsan Haklarına Saygılı Devlet

nsan haklarına saygılı devlet denilince, insanı temel de er olarak kabul eden, onun haklarına saygılı davranan, bu hakla rı çi nemeyen ve çi netmeyen, aksine bunları koruyan ve kollayan devlet anla ılır. Kısaca özetlemek gerekirse, insan haklarına saygılı devlet, vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan devlettir.

1982 Anayasası'nda cumhuriyetin nitelikleri açıklanırken, Türkiye Cumhuriyeti'nin "insan haklarına saygılı" bir devlet olduğu belirtilmektedir. (Madde 2.) (Ek-1.) Anayasada, insan hakları "temel haklar ve ödevler" başlığı altında düzenlenmiştir. Temel haklar ve ödevler sıralanmadan önce, insan haklarına saygının bir ifadesi olarak, "herkesin, kimisine başlı dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve özgürlüklere sahip olduğu" (madde 12) (Ek-1) ifade edilmiştir.

3.2.5.2. İnsan Haklarına Dayanan Devlet

İnsan haklarına dayanan devlet, insanı temel değer olarak kabul eden ve kendi varoluş nedenini, insan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesi amacıyla dayandıran devlet demektir. Bu anlayışa göre devlet, insan için ve insanın insanca yaşaması için vardır. (Soysal, 1987: 190.) İnsan haklarına dayanan devlet anlayışında, devlet-vatandaş ilişkilerinde fert devlete, kimisi-toplum ilişkilerinde ise fert topluma tercih edilir. Kimilerin hak ve özgürlükleri esas alınır. Bunun doğal sonucu olarak, insan hak ve özgürlükleri esas, sınırlama ise istisna anlayışı içerisinde insan haklarına yaklaşılır. Doğal olarak devlet, insan için var olur ve bireyin tercih edildiği bir düzence üzerine anayasal sistem kurulur.

İnsan haklarına dayalı devlet kavramı anayasaya 1961 Anayasası ile girmiştir. 1961 Anayasası'nın 2'nci maddesinde cumhuriyetin nitelikleri sayılırken "insan haklarına dayanan devlet"ten söz edilmiştir. Buna göre "Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devletidir." 1961 ve 1982 Anayasalarında insan haklarına dayanan devlet ile insan haklarına saygılı devlet terimlerinin kullanılması olması acaba sadece bir üslup değişikliği mi, yoksa çok daha derinlerde bir yaklaşım değişikliği ifade etmektedir? 1961 ve 1982 Anayasalarının, temel hak ve özgürlükleri düzenleyici biçimleri dikkate alınmaksızın sadece kavramsal boyutta konuya yaklaşıldığında, her iki kavram arasında, önemli bir fark olduğu söylenemez. Ancak, her iki Anayasa'nın insan haklarına yaklaşımında esas aldığı temel düzence dikkate alındığında, bu değişikimin basit bir üslup değişikliğinden öte, yaklaşım farklılığını ifade ettiğini söylemek mümkündür.

1982 Anayasası'nda devletin "insan haklarına dayanan devlet" olmaktan çıkarılıp "insan haklarına saygılı" devlet durumuna getirilmesi, bu anayasa düzeninde

yer alan di er de i ikliklerle birlikte de erlendirildi inde, insan haklarına bakı ta bir de i ikli i ifade etti i söylenebilir.

nsan haklarına saygılı devlette, insan hakları, devletin temeli sayılmaktan çıkmı ve devletin, sadece insan haklarına saygılı olan bir devlet olması ön plana çıkmı tır. nsan haklarına saygılı devlette, devlet öncelikle “toplumun huzuru, milli dayanı ma ve adalet anlayı ı” için vardır. Bunlar yanında devlet, keyfi olmayacak, insan haklarına da saygı gösterecektir. nsan haklarına saygılı devlet anlayı ında, devlet kar ısında bireyin konumunda bir de i iklik yapımı olup, bireyi devlete ve topluma tercih eden devlet de il, devlet ve toplumu bireye tercih eden devlet anlayı ı öne çıkmı tır. Böylece insan hakları, devletin var olu nedeni olmaktan çıkarılıp, saygı duyulması gereken bir kavram hâline dönü türülmü olmaktadır.

3.3. Demokrasi Kavramı ve Demokrasi Dü üncesinin Geli imi

3.3.1. Demokrasi Kavramı

Demokrasi, devlet yönetiminde, egemenlik haklarını n halka ait oldu u dü üncesine dayanan bir siyasal sistemdir. Farklı ki iler ve farklı dü ünce sistemleri tarafından ele alınarak, ona çok farklı anlamlar kazandırılmı tır. Demokrasiyi ya am biçimi olarak ele almaktan, siyasal sistem olarak ele alanlara; i deoloji olarak de erlendirenlerden, özgürlüklerle e anlamlı sayanlara kadar, çe itli tanımlar ve yakla ımlar ortaya konmu tur. Bu da, de i ik ülkelerde veya siyasal rejimlerde, birbirinden ayrı demokrasi uygulamalarını gündeme getirmi tir. Batı ülkelerind e uygulanan demokrasiye ço ulcu demokrasi, sosyalist ülkelerde uygulananlara Marksist veya sosyalist demokrasi, do u Avrupa ülkelerindekilere halk demokrasileri, üçüncü dünya ülkelerindeki uygulamalara da az geli mi demokrasi gibi isimler takılmı tır.

Bundan ba ka bazı siyasi liderlerin de, kendi kurdukları rejimlere (demokrasi ile ilgisi olsun olmasın), demokrasi adını verdikleri görülmektedir. Örne in Hitler, kendi rejimine gerçek demokrasi derken; Mussolini, merkez î otoriter demokrasi; Nasır, ba kanlık demokrasisi; Sukarno, güdümlü demokrasi; Franco, organik demokrasi; Eyüphan, temel demokrasi adını kullanmı tır. Mao bile tamamen kar ıt bir çizgide kurdu u rejime, yeni demokrasi adını vermi tir.

Yukarıdaki açıklamalardan anla ıldı ına göre, demokrasiye f arklı ideolojik anlamlar yüklenmektedir. Bu da demokraside kavram karga asına neden olmaktadır. Bu

karga a da en çok diktatörlerin i ine yaramaktadır. Demokrasiyi bu karga adan kurtarmak için, onu birer cümlelik tanımların dı ında ve farklı eklerde görü len uygulamaların üstünde ele almak gerekir. Çünkü demokrasi, bir tanıma sı dırılmayacak kadar soyut, uygulamalardan sonuç çıkarılamayacak kadar ideal bir kavramdır.

Herhangi bir rejime demokrasi sıfatının eklenmesiyle o rejim, demokrasi olamaz. Bir toplumda demokrasinin gerçekleştirilebilmesi için, bazı asgari ko ulların bulunması gerekir.

Bunlar;

1. Halkın yönetime geni çapta katılması,
2. Farklı dü üncelerin serbestçe ifade edilmesi ve bu dü üncelerin örgütlenebilmesine imkân tanınması,
3. Ço unlu un kararlarına toplumun uyması ve bunun yanında azınlık haklarının korunması,
4. Temel hak ve özgürlüklerin güvence altında bulunmasıdır.

Demokrasi idealinin temelinde insan, hak, özgürlük, e itlik, adalet gibi yüce kavramlar yatar. nsanı ilk hatırlayan, ona en üstün de e ri veren, onu yücelten siyasi rejim, demokrasi olmu tur. Demokrasinin asıl amacı, insanın özgürce gelişmesini ve ya amasını sa lamaktır. Bunu ise dil, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin herkes için ister. Bunun içindir ki demokrasi, insan haklarının gerçekleştirildi i bir düzeni temsil eder.

3.3.2. Demokrasi Dü üncesinin Geli imi

Bugün evrensel bir anlam kazanımı olan demokrasinin ilk olarak ne zaman ve hangi ülkede ortaya çıktığı nı belirlemek oldukça zordur. Ancak, belli bir siyasal düzeni ifade eden sözcük olarak demokrasinin ilk kez antik (eski) Yunan'da ortaya çıkıp uygulandı ı konusunda yaygın bir kanı bulunmaktadır . (Saylan, 1998: 13.)

Eski Yunanca'da “demos” sözcü ü halk, “krasi” sözcü ü ise iktidar ya da egemenlik anlamına gelmektedir. Buna göre Yunanca 'da “halkın egemenli i” anlamına gelen demokrasi, eski Yunan 'da bir site (kent) devleti olan Atina'nın siyasal düzeni ya da rejimi olarak ortaya çıkmı tır, Milattan 5-6 yüzyıl önce Atina'nın, bütün

yurtta larının katıldı ı meclis ile yönetildi i ve bu çerç eve içinde bir halk yönetiminin uygulandı ı bilinmektedir.

Ancak tipik bir do rudan demokrasi örne i olan bu uygulamayı fazla büyütmek gerekir. Çünkü demokrasinin uygulandı ı site halkının önemli bir bölümünü olu turan ve e ya gibi alınıp satılan köleler ile yine büyük bir kalabalık olu turan yabancıların ve kadınların yönetime katılma hakla rı yoktu. Üstelik o dönemin ünlü dü ünürleri Eflatun ve Aristoteles'te, insana devlet içinde veya devlete kar ı herhangi bir hak tanıyan ve demokrasinin üstünlü ünü sa vunan bir dü ünceye de rastlanmaz. Eski ça da Roma'da da, Atina demokrasisi örne i gibi olmasa bile, demokrasi anlayı nın uygulandı ı görülür.

Roma, Atina gibi bir kent devleti de ildi. Topra ı ve nüfusu daha büyüktü. Onun için, halk meclislerini toplamak mümkün de ildi. Bununla birlikte Roma, Atina demokrasisinin bazı unsurlarını alarak kısa da olsa bir demokrasi dönemi ya amı tır. Milattan önce 1. yüzyılda Roma'da, aristokratlardan ya da soylulardan olu an ve adına "senato" denilen bir meclis bulunuyordu . Devlet ba kanını da bu meclis seçiyordu. Bir tür Cumhuriyet" modeli olan bu uygulamada, soyluların yönetime katılmasıyla kralın yetkileri sınırlanabiliyordu.

Roma dönemini izleyen Orta Ça da, siyasal bir sistem olarak demokrasinin gündemden çıktığı söylenebilir. Orta Ça da insana de er veren bir Hıristiyan felsefesinin do masına ra men, dönemin feodal toplumsal yapısı ve kilisenin insanlar üzerindeki baskısı, demokrasi uygulamasına imkân vermemi tir. Bilindi i gibi feodal toplumsal sistemler, tarım ekonomisine dayalı olup üretim ve tüketim, kapalı üniteler içerisinde gerçekleşir. Bu düzende insan ya amı ile ilgili her kural ya da düzenleme dinsel kaynaklıdır. Ba ka bir deyi le, toplumun sosyo -ekonomik ve politik düzeninin me ruiyetini din sa lamaktadır. Bu nedenle feodal toplumlarda herhangi bir özgürlük ve e itlik anlayı ı yoktur. Sadece dinsel kökenli olarak Tanrı'nın önünde e itlik normu geçerlidir. Bunun dı nda her bireyin, do umundaki konumuna ba lı olarak belirli hakları ve statüleri vardır.

Böyle bir yapı içerisinde demokrasi dü ünncesinin uygulanması mümkün de ildir. Ancak 13. yüzyıldan itibaren feodal yapının yava yava de i meye ba ladı ı,

aynı yüzyılda bazı dü ünürler tarafından ça da demokrasinin bazı ilkelerinin tohumlarının atıldı ı görülür.

Bu konuda Saint Thomas ile Marsilius'un görü leri oldukça önemlidir. Saint Thomas, iktidarın kayna mın ilahi oldu unu, ancak insanın da Tanrı tarafından kendisine bah edilen akıl ile içinde bulundu u ko ullara uygun düzenleyici kurallar yapabilece ini belirtir. Marsilius ise “Barı n Savunucusu” adlı eserinde, demokrasi konusunda çok daha ileri görü ler ortaya atar. Marsilius, Saint Thomas' tan daha ileri gider ve kilise ile devletin birbirinden ayrılmasını savunarak devletin mutlak iktidarının sınırlandırılmasını ister. Marsilius, siyasi iktidarın halktan geldi ini, halkın bu iktidarı hiç kimseye devretmemi oldu unu , do rudan do ruya veya temsilcileri vasıtasıyla kanunların yapılı na katılması gerekti ini ve hür insanlardan kurulu bir toplulu un (devletin) ancak bu suretle meydana gelebilece ini açıklar.

Bu görü lerin dı nda 13. yüzyılın ba larında demokrasi adına bir ba ka önemli geli me daha olur. 1215' te ngiltere'de, soylular baronlar toplulu u, krala , yetkilerini sınırlandıran Magna Carta adıyla Büyük Özgürlük Bildirgesi'ni imzalatırlar. Di er yandan aynı yüzyılda Avrupa'da, belli bir co rafyada (ngiltere ve kuzeybatı Avrupa'da) feodal toplum düzeni de i meye ba lamı tır. Bu de i im kısaca “ kapitalist dönü üm” olarak tanımlanabilir.

Giderek Avrupa'ya yayılan bu kapitalist dönü üm, insan ve toplum ya amının her alanında köklü ve kapsamlı bir de i im sa lamaya ba lamı tır. Üretim yapısı, ekonomik ili kiler ve bunun do al sonucu olarak toplumsal katmanlar arasındaki bölü üm kalıpları de i mi tir.

Toplumsal yapı de i imi, yeni tür toplumsal kategoriler, meslek ve u ra türleri ortaya çıkarmı tır. Kültürel yapı de i mi , bilim, teknoloji ve sanat alanında çok farklı yeni anlayı lar ve düzenlemeler ortaya çıkmı tır. Bunun sonucunda, bilim ve akıl, insan ve toplum ya amında daha a ır basarken, toplumsal düzenleme ve kurallara da kaynaklık etmeye ba lamı tır. Bu de i imle insanlık, Orta Ça ın dine dayalı siyasal dü ünü biçiminden kurtularak, ya amın her alanında aklın ve bilimin etkin olmaya ba ladı ı yeni bir döneme girmi tir.

Yeni Ça denilen bu dönem, siyasal kurumla ma, iktidar ili kileri ve kurumları ile siyasal me ruiyet anlayı larını da bir de i im sürecine sokmu tur. Bu de i imi,

siyasal güç kaynağının Tanrı'ya ait olduğu düşüncesinden, halka ait olduğu düşüncesine geçi olarak özetlemek mümkündür. Bu da ilk tohumları Orta Çağın sonlarında ortaya atılan “doğal hukuk” anlayışının giderek kabul görüp üstün konuma geçmesinden başlıca bir eylemdir. 17. yüzyıldan itibaren sistemli bir şekilde savunulmaya başlanan; insanın sırf insan olması nedeniyle doğuştan bazı haklara ve özgürlüklere sahip olduğu, devletin bunlara dokunamayacağı görüşünden hareket ederek yola çıkan “doğal hukuk kuramı” ile insan ve onun özgürlüğü ve mutluluğunu her şeyin üstünde tutan ferdiyetçi liberal görüşler demokrasinin gelişmesinde hayli etkili olmuştur.

17. yüzyılda bu görüşün ilk büyük siyasal düşünürü Thomas Hobbes olmakla birlikte, doğal hukuk kuramını, doğal toplumsal durum, doğal hukuk, doğal haklar ve aklın üstünlüğü gibi kavramlar üzerine en iyi şekilde inat eden John Locke (1632 – 1704) olmuştur. Locke'u, ondan sonra yaygın Montesquieu (1689 – 1755) ile J.J.Rousseau gibi düşünürler izlemiştir.

Locke, insanların doğal durumda, mutlu ve uyumlu bir yaşam sürdürdüklerini düşünmektedir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en büyük özellik, onun tanrısal bir yetenek olan akla sahip olarak yaratılmış olmasıdır. Akıl sahibi insan, doğal haklarını ve ihtiyaçlarını gerçekleştirmek için diğer insanlarla beraber yaşamak zorunda olduğunun bilincine varmıştır. Bu nedenle insanlar, aralarında bir “sözleşme” yaparak toplumsal örgütlenmeyi ve devleti oluşturmuşlardır.

Buna göre siyasal gücün kaynağı, kapsamı ve devlet kurumu, “sözleşme” kuramı ile açıklanmaktadır. Bu anlayışa göre siyasal gücün kökeninde sözleşme, başlıca bir ifadeyle “rıza” kavramı yatmaktadır. Devletin varlık nedeni ise yaşam ve sağlık hakları, özgürlük ve mülkiyet gibi temel hakları güvence altına almaktır. Devlet hiçbir şekilde bu haklara dokunmamalıdır.

Locke'dan kısa bir süre sonra yaygın Fransız düşünürü Montesquieu, devletin gücü ile bireyin doğal haklarını karşılıklı uyum içinde buldurmak için güçler ayrılığı ilkesini ortaya koymuştur. Varlık nedeni bireyin temel haklarını korumak olan devletin bu hakları ezmemesi için, devlet gücünün kullanımını yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üçe ayırmıştır.

Ferdiyetçi liberal temele dayanan söylemlerin gelişmesi ve büyük etkinlik kazandığı 18. yüzyılda, temsilî demokrasi düşüncesi ve kurumları da gelişmeye

ba lamı , bu yüzyılın sonunda temsilî demokrasinin iki ana modeli en azından temel kurumsal yapıları ile ortaya çıkmı tır. Bunlardan biri, özellikle ngiltere’de geli en parlamenter sistem, di eri ise Amerika’da ortaya çıkan ba kanlık sistemidir. ngiltere’de Magna Carta adıyla bilinen Büyük Özgürlük Bildirgesi’nin il anından sonra ortaya çıkan parlamento kurumu, 18. yüzyılda daha etkin bir siyasal güç hâline gelmi tir. Lordlar ve Avam Kamarası’ndan olu an ngiliz parlamentosunda daha etkin bir konuma geçen Avam Kamarası, oy hakkı sınırlı da olsa seçim ve temsil ilkesine göre olu uyordu.

1492’de ba layan göçle Amerika’ya gelenler, 1776’da ngiltere’ye kar ı ba ımsızlı mı kazanınca, aynı yıl dünyanın ilk yazılı anayasasını da yaptılar. Anayasaya göre her eyaletin ayrı seçimli meclisleri, Federe (Birle ik) Devletin de her eyaletin temsilcilerinden olu an “Temsilciler Meclisi” bulunacaktı. Ayrıca, eyaletlerce seçilmi üyelerden olu an “Senato” olacaktı.

Amerikan demokrasininin kurucuları, rejimin ço unluk diktasına dönü ece inden ciddi endi e duydukları için, federalizmden ba ka, güçler ayrılı ı ilkesi ile yasama üzerinde yargı denetimi ilkesini de uyguladılar. Böylece, ça da batı demokrasininin geli mesine önemli katkıda bulunmu oldular.

18. ve 19. yüzyıllarda gerek Avrupa’da gerekse Amerika’da parlamento, temsil, seçim, siyasi parti, siyasal güçler ayrılı ı gibi demokrasinin bazı temel kurumla rı ve ilkeleri ortaya çıkmı ise de, oy verme hakkı konusunda sınırlılıklar bulundu u görülmektedir. Bu sınırlılıklar, oy verme hakkının mülkiyet, vergi mükellefiyeti, ya , e itim, cinsiyet gibi esaslara dayanmakta idi. Bu durum, bütün geli melere ra men, o zamanki demokrasininin ça da demokrasiden ne kadar uzak oldu unu göstermektedir. Ça da bir demokrasi için insanlı ın biraz daha mücadele etmesi gerekmi tir. Bu mücadelenin ba lamasında, kapitalist toplumun geli im süreci içerisinde, 19 . yüzyılın ortalarında gerçekleştirilen sanayi devrimi ile ortaya çıkan yeni ve kapsamlı ekonomik, toplumsal ve politik yapısal de i im, hayli etkili olmu tu r.

Ferdiyetçi ve liberal söylemin öngördü ü “harmonik ve barı çı toplum düzeni” gerçekte memi , aksine sanayi toplumu oldukça gerilimli, çatı macı bir toplumsal yapıyı gündeme getirmi tir. Bu süreçte eme ini kiraya vererek ya amlarını sürdürenler, toplumun en büyük ve dinamik kesimi olarak ortaya çıkmı tır. Genel olarak i çi sınıflı denilen bu kesimin de katıldı ı mücadele sonucu, oy verme hakkı üzerindeki

sınırlılıklar kaldırılarak genel ve e it oy ilkesi uygulama alanına aktarılabilmi tir. Bundan ba ka dü ünçe, dü ünçeyi ifade etme ve örgütlenme özgürlükleri alanlarında da birtakım kazanımlar elde edilmi tir. Yine bu kapsamda kökü do al hukuk kuramına uzanan klasik temel hak ve özgürlükler listesine sosyal, ekonomik haklar ve özgürlükler de eklenebilmi tir. Bununla da yetinilmeyerek bazı hakların ya ama geçmesi için, devletin yardımı ve müdahalesi istenmi tir. te bu talep, sosyal devlet anlayı nı ön plana çıkarmı tır.

Yirminci yüzyıl, gerçek demokrasi anlayı na uygun dü meyen bazı uygulamaların giderildi i, insan hakları listesinin geni letildi i, herkesin ve grubun serbestçe örgütlenip siyasal yarı a katılabildi i, ço ulcu, ça da bir demokrasi yolunda önemli adımların atıldı ı bir yüzyıl olmu tur. Ça da bir demokrasi için yalnızca kurum ve ilkeler yeterli olmamaktadır. Ba ka bir deyi le seçim ve temsil ilkesinin i lemesi, siyasi partilerin varlı ı ve ya aması propaganda sürecinin i lemesi ve benzeri hususların bulunması yeterli de ildir. Bunun yanında toplumun da demokratikle mi olması gerekir. Toplumun demokratikle mesi ise, toplumda egemen kültürün, özellikle siyasal kültürün demokratik olması; insana sevgiyi, ho görüyü, adaleti, e itli i esas alan bir anlayı ve davranı biçiminin, evde, sokakta, okulda, i yerinde, kısaca toplumsal ya amın her ünitesinde ya anması ve uygulanması demektir. Yirminci yüzyıl, demokrasi yolunda böylesine önemli adımların atıldı ı, yakla ımların sergilendi i bir yüzyıl olsa da, temsili demokrasinin bazı sınırlılıklar ta ıdı ı iddia edilmektedir.

Demokrasinin, insana en çok de er veren, insan hakları ve özgürlüklerini en kapsamlı ekilde tanıyan ve ya atan bir siyasal rejim oldu unda insanlık birle mektedir. Bununla beraber, en geli mi leri de dahil olmak üzere, bugün demokrasi olarak nitelenebilen siyasi rejimlere bakıldı ında, ortaya bazı sorunların çıktığı da görülebilmektedir.

Bu konuda üzerinde dü ünülmesi gereken ilk soru, bireyin siyasal etkinli inin marjinal düzeye inmi olup olmamasıdır. Liberal demokrasi, bireyin etkinli ini esas alarak yola çıkmasına ra men, bugün ula ılan noktada, modern toplumda bireyin giderek kayboldu u, marjinalle ti i, türlü ölçütlere ba lı olarak ortaya çıkan toplumsal grupların ön plana çıktığı iddia edilmektedir.

Bu konuda ileri sürülen ikinci bir iddia, siyasi iktidarın kullanımıyla ilgilidir. Yani iktidarın önemli kararlar almasında göze görünmeyen gizli güçlerin etkin hâle geldiği konusudur. Demokrasilerde vazgeçilmez unsurlardan olan siyasi partiler için de bazı eleştiriler getirilmektedir. Bu eleştirilerden biri, siyasi partilerin, örgüt yapıları nedeniyle oligarşik bir grubun denetimi altına geçebildikleri ve böylece partinin demokratik yapıdan uzaklaştığıdır.

Bu konuda ileri sürülen bir diğer eleştiri ise insanların ne istediklerini ve ihtiyaçlarının neler olduğunu bilmedi olduklarıdır. İnsanların bütün alternatifleri bildikleri, ancak onları bilgilendiren kaynakların objektifliği konusunda ise ciddi endişeler duyduklarıdır.

Günümüzde demokrasiye yöneltilen son bir eleştiri ise yine temsili demokrasi ile ilgilidir. Seçmenlerin rızasını alarak onu temsil edenler, seçmenlerin rızası dışında davrandıklarında seçimlere kadar hiçbir şey yapılamamaktadır. Temsili demokrasinin bu eksikliğini gidermek için demokrasi ile yönetilen bazı ülkelerde seçmenler oy aldıkları programa uymayan temsilcileri periyodik seçimler dışında geri çağırma hakkına sahiptir.

3.3.3. Demokrasinin İlke ve Kurumları

3.3.3.1. Seçimler ve Temsil

Demokrasinin varlığını sağlayan bazı olmazsa olmaz temel ilkeler vardır. Temsil ve seçim bu ilkelerin başında gelmektedir. Temsil ilkesinde halk adına karar alma yetkisi, seçim yolu ile başına gelen temsilcilerdedir. Günümüzde, halkın devlet işlerine doğrudan katılımı, yani doğrudan demokrasinin uygulanması oldukça zordur. Bunun içindir ki kararların, halk adına, temsilcileri eliyle alınması yoluna gidilmektedir. Bu da demokrasiye, “temsili demokrasi” niteliği kazandırmaktadır.

Demokrasilerde, halk adına hareket edecek temsilcilerin belirlenmesi ise seçim ile olur. Halkın, kendi adına karar verecek kişileri, yani temsilcilerini belirlemeyi tanıyan seçim, demokrasinin özünü ve temelini oluşturur. Halk, belli bir süre için de olsa, kendisini temsil edecek ve kendi adına kararlar alacak temsilcileri seçebildiği zaman demokrasiden söz edilebilir. Toplumların yöneticilerini belirlemesi için, tarihin her döneminde farklı yollarla gerçekleştirilmiştir ve bu iş, toplumlar için en önemli siyasal faaliyet olmuştur.

Yöneticilerin halk tarafından seçimle belirlenmesi yönteminin gelişmesi, Fransız ihtilali'nden sonra, "Burjuvazinin iktidarı ele alması ve egemenliğin halka ait olduğu" tezinin yaygınlaşmasıyla olmuştur. 19. yüzyıldan önce bazı toplumlarda yöneticilerin seçimle belirlendiği görülmüştür. Bu durum, devamlılık gösterip kurumsallaşmamıştır.

Geçen zaman içerisinde, halkın egemenliğini benimsemesi sonucu, halkın temsilcileri yoluyla egemenliği kullanabileceğini anlayışı yaygınlaşmış ve böylece temsilcilerin, başka bir ifadeyle yöneticilerin seçimi konusu ortaya çıkmıştır. Halkın egemenliğini onlar adına kullanan temsili sistemlerin gelişmesiyle, vatandaşların oy verme hakları önem kazanmıştır. Seçimler, başka bir ifadeyle vatandaşların kendi temsilcilerini seçmesi, modern dünyada siyasal katılımın evrensel bir biçimi olarak ön plana çıkmıştır.

Demokrasinin temel ilkelerinden biri olan seçimlerin, hem seçmenler hem de siyasal sistem açısından önemli özellikleri vardır. Siyasal sistemle ilgili olanları şöyle sıralamak mümkündür.

- Seçimler, liderlik pozisyonuna geçiş ve bu pozisyonu devam ettirmede kabul edilmiş en önemli yöntemlerden biridir.
- Seçimler, hükümet politikalarını az veya çok denetler ve etkiler; seçmenlerin, genel seçimlerde veya onun dışındaki oylamalarda (referandum gibi) ortaya koydukları tercihler, hükümetler için çok uyarıcıdır.
- Seçimler, bir siyasal rejimin meşruluğunu korumada ve gerçekleştirmede de önemli bir rol oynar. Bu anlamda seçimler, siyasi iktidarın veya sistemin toplum tarafından ne derece benimsenip benimsenmediğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Seçim süreci boyunca kampanya ve diğer parti faaliyetlerine katılan veya ilgilenen, oy verme günü sandık başına giden birey, bir anlamda rejimin temel kararlarını ve kurallarını benimsemiştir.
- Seçimlerin özellikleri, vatandaşlar açısından da pek farklı değildir. Seçimler vatandaşlar için, hükümeti denetim altına almanın temel bir aracı olduğu gibi, seçmenlerin tercihleri hakkında siyasi liderlere bilgi verir. Oy kullanmanın birey açısından, siyasal rejime olan bağlılığını gösteren veya devam ettiren bir anlamı da

vardır. Di er yandan, siyasal rejimin me rulu una inancı zayıf olan bireylerin, seçimlere katılmaya zorlanması veya partileri ya da adayları be enmemesi, onlarda rejimden so uma duygusu da yaratabilir.

- Bütün bunlardan ba ka seçimlerin, halkta siyasal e ilim olu turma gibi önemli bir i levi daha vardır. Seçim döneminde siyasal sistemle ilgili birçok simge, kurum ve kurullarla kar ıla an birey, bunları tanıma ve benimseme imkânı bulur. Özellikle seçim propagandaları ve kampanyaları, halkın siyasal yönden toplumsalla ma sürecini hızlandırmada ve siyasal sisteme katı lımını sa lamada çok etkili olur.

Seçimlerin bütün bu i levlerini yerine getirmesi ve demokrasinin i lemesine katkıda bulunması ise seçimlerin genel, e it, serbest ve gizli oy, açık tasnif (sayım) esasına göre yapılması ile mümkün olur. Yöneticilerin seçim le belirlendi i demokratik toplumlarda, birbirinden farklı seçim sistemleri ve oy verme i lemleri uygulanmaktadır.

Seçim sistemlerini öncelikle, tek dereceli ve çift dereceli olarak ikiye ayırmak mümkündür. Tek dereceli seçim yönteminde seçmenler, araya ba ka seçmenler girmeden, do rudan do ruya yöneticilerini seçebilmektedir. Çift dereceli seçim sisteminde ise seçmenler, yöneticilerini do rudan do ruya seçemezler. Onları seçecek olan delegeleri seçerler. Seçmen, yöneticilerin seçimine dolaylı katıldı ı içi ndir ki bu yöntem, birincisine göre daha demokratik bir yöntem olarak görülmez. Seçim sistemleri, ço unluk sistemi ve nispi temsil sistemi olarak da incelenebilir.

3.3.3.2. Ço unluk Sistemi

En eski seçim sistemidir. Bu sistemde seçilebilmek için, seçime ka tılan parti listesinin ya da adayın, kullanılan oyların ço unu alması gerekir. Bu sistem, uygulanması kolay olan ve seçimin sonuçlanmasını çabukla tıran basit bir sistemdir. Bu sistem, parlamentoda istikrarlı bir ço unlu un olu masını kolayla tırmasına kar ılıklı, seçim adaletsizli ine de sebep olabilmektedir. Nitekim bazen partilerin ülke genelinde aldıkları oy oranıyla ba da mayacak bir temsilci sayısıyla parlamentoda temsil edildikleri görülmektedir. Bunun nedeni, partilerin bazı seçim çevrelerinde seçimi çok az farkla kazanması, bazı seçim bölgelerinde de çok az farkla kaybetmesidir. Ço unluk sistemi; basit ço unluk, salt ço unluk ve nitelikli ço unluk olmak üzere üç ekilde uygulanmaktadır.

Basit ço unluk: Basit ço unlu a, nispi ço unluk da denir. Buna gö re, ço unluk sistemiyle yapılan bir seçimde, adaylar içinden en çok oyu almı olan seçilir. Basit ço unluk sisteminde, kazanan adaylar, ikinci oylamaya gerek kalmadan belirlenmi olur

Salt ço unluk: Salt ço unlu a, mutlak ço unluk da denir. Salt ço unlukta , adayın seçilebilmesi için, kullanılan oyların yarısından fazlasını alması gerekir. İlk oylamada adaylar salt ço unlu u sa layamazsa, ikinci oylamaya gidilir. Salt ço unluk, basit ço unlu a göre seçmenlerin e ilimini daha iyi yansıtır.

Nitelikli ço unluk: Nitelikli ço unlukta, seçilebilmek için seçimlerde kullanılan oylara ya da kayıtlı seçmen sayısına göre belli bir oy oranını yakalamak gerekir. Bu oran yasalarla belirlenir. Örne in, üçte ikisi, be te üçü gibi. Bu yöntem, daha çok anayasa de i ikliklerinde ba vurulur.

3.3.3.3. Nispi Temsil Sistemi

Ço unluk sisteminde, belli bir ço unlu u sa layamayan partilerin parlamentoya girememesi, ço unlu u sa layan partilerin de ülke genelinde aldıkları oy oranının üstünde veya altında bir temsilci sayısı ile parla mentoya girmesi ve bunun sonucunda da seçimde adaletsizli in ortaya çıkması gibi sakıncalar bulunmaktadır. Nispi temsil sistemi ise bu sakıncaları gidermek üzere ortaya atılmı oldukça yeni bir sistemdir. Özellikle Avrupa'da yaygın bir ekilde uygulanmaktadır.

Nispi temsil sisteminde, seçime katılan her parti, aldığı oy ile orantılı olarak parlamentoda temsil edilme imkânı bulmaktadır. Bu sistem, adalete uygun bir sistem olup, azınlı a da temsil fırsatı vermektedir. Buna kar ılıklı bu sistem, parlamentoya giren parti sayısının artmasına ve hükümet istikrarsızlı na da neden olabilmektedir.

Nispi temsil sistemi, liste yöntemi ile uygulanır. Bununla birlikte, farklı nispi temsil sistemleri de geli tirilmi tir. Nispi temsil sisteminin iki önemli sorunu vardır. Bunlardan biri, seçilecek temsilcilerin parti listeleri arasında; di eri de, parti listesi içinde nasıl da ıtılacağı sorundur. Temsilcilerin parti listelerine da ılımında iki yöntem uygulanır. Birinci yöntemde; bir seçim çevresinde kullanılan oy sayısı, o çevreden seçilecek temsilci sayısına bölünür. İkinci yöntemde ise , ülke çapında kullanılan oy sayısı, ülke çapında seçilecek temsilci sayısına bölünür.

Ülkemizde, 1961 yılında yeniden çok partili hayata geçildikten sonra milletvekili seçiminde nispi temsil sistemi uygulamasına geçilmiştir. 1982 Anayasası'na dayanarak hazırlanan seçim yasası ile yapılan 1983 ve sonraki seçimlerde “barajlı nispi temsil sistemi” uygulanmıştır. Buna göre, seçime katılan bir partinin milletvekili çıkarabilmesi için ülke genelinde %10 oy barajını aşması gerekmektedir.

3.3.3.4. Siyasal Partiler

Demokrasilerde yasal yollardan iktidara gelmenin, onu paylaşmanın ve korumanın meşru aracı olan siyasi partiler, aynı zamanda siyasal yaşamın vazgeçilmez birer ögesidir. Siyasal partilerin başlıca görevlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

Siyasi partiler, “bir program etrafında toplanmış, halkın desteğiyle siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacıyla güden ve devamlı bir örgüte sahip kuruluşlar” olarak tanımlanabilir. Bu tanımda en önemli unsur siyasal iktidarı elde etmek ya da onu başka partilerle paylaşmak amacıdır. Siyasal partiler, bu amaca “halkın desteği” ile ulaşırlar. Çünkü siyasi partiler esasta, halkın siyasete katılmasının araçlarıdır.

Tanımda yer alan bir diğer önemli unsur ise siyasi partilerin, geçici kuruluşlar olmayıp, ülke genelinde ve yaygın bir örgüte sahip olmalarıdır. Siyasal partilerin tanımında yer alan bu unsurlar, siyasi partileri vakıf, dernek vb. diğer kuruluşlardan ayıran önemli niteliklerdir. Siyasal partilerin en başta gelen fonksiyonlarından biri, halkın menfaatlerinin birleştirilmesini ve başatılmasını sağlamaktır. Partiler, bazılarının iddia ettiği gibi, ayırıcı ve bölücü değil, birleştirici ve toparlayıcı rol oynarlar. Partiler, ülkenin bir ucundan diğer ucuna, bölgeler ve sosyal gruplar arasındaki mesafeleri daraltmaya ve menfaatleri bir araya toplayarak başatırmaya çalışırlar.

Siyasi partiler, hemen bütün rejimlerde halk kitleleri ile iktidar arasında bir köprü görevi yaparlar. Bilindiği gibi siyasi partiler günümüzde, siyasal katılımın başlıca kanalları hâline gelmiştir. Toplumun istekleri ve onları gerçekleştirme çabaları bu kanallardan geçmektedir. Bunun yanında partiler, kitleleri eğitme ve bilinçlendirme yolunda da büyük çaba harcarlar. Halkın “siyasal sosyalleşmesine” büyük katkıda bulunurlar. Siyasal partilerin önemli görevlerinden biri de “siyasal personel”in, yani

yönetici kadroların ve liderlerin seçilmelerini sağlamaktır. Her demokratik olsun ister totaliter, bütün politik kadrolar ve liderler, genellikle partiler içinden çıkarlar.

Siyasi partiler, iktidara geldikleri zaman devletin siyasal karar organları içinde temel bir rol üstlenirler. Onların ana amaçlarının gerçekleştirilmesini sağlayabilecek olan bu iradeye, partilerin “yönetme” veya “hükümet etme” fonksiyonu denir. Bütün partiler iktidara gelmek ve hükümet etmek için uğraşırlar.

Siyasi partilerin bir başlıca önemli görevi de muhalefette oldukları zaman iktidarı denetlemektir. Partiler bunu başlıca iki amaç için yaparlar. Birincisi, alınacak siyasal kararları kendi görüş açılarından etkilemek, ikincisi ise alternatif çözüm yolları üretirerek kamuoyunu oluşturmaya ve geliştirmektir.

3.3.3.5. Çok Partililik ve Katılım

Çok partililik ve katılım, demokraside vazgeçilmez ve birbiriyle yakından ilgili iki ilkedir. Demokrasinin en belirgin niteliklerinden biri olan çok partililik ilkesi, siyasal bir kavram olarak ülke yönetiminde, her türlü düşünce ve görüşe yer verilmesidir. Çok partili demokrasilerde parti ve kurumlar, birbirine karşı her türlü görüşleri sürebilir ve iktidarı ele geçirebilirler. İktidarlar da bu görüşlerden ve eleştirilerden yararlanmalıdır.

Çok partili demokrasilerde, muhalefet partilerinin dışındaki sivil toplum örgütleri, diğer demokratik kuruluşlar ve kişiler de hükümetlere eleştiri yöneltebilir veya alternatif görüşleri sunabilirler. İktidara ve kamuoyuna sunulan bu alternatif görüşler, siyasal yönetim için bir zenginlik kaynağı olarak düşünülür. Demokrasilerde, çok partililiğin vatandaşlara tanıdığı fırsatlar ve imkânlar, ancak katılım ile anlam kazanır. Bu nedendir ki katılım, demokrasiyi yaygınlaştıran en önemli ilkelerden biri olarak kabul edilir.

Siyasal anlamda katılım denilince akla öncelikle, siyasal iktidarı belirleyecek olan seçimlerde aday olabilmek ve oy kullanmak gelir. Ancak siyasal katılım, bundan çok öte bir anlam taşır. Genel anlamda katılım, toplum üyesi kişilerin (vatandaşların) siyasal sistem içerisindeki durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını ifade eder.

Amerikalı siyaset bilimcisi Robert Dahl, siyasal katılımın boyutlarını ilgi, önemseme, bilgi ve eylem olarak sıralar. İlgi, siyasal olayları izlemeyi; önemseme, siyasal olaylara önem vermeyi; bilgi, olaylar ve sorunlar hakkında bilgi sahibi olmayı;

eylem ise siyasal olaylara aktif olarak katılmayı ifade eder. Aslında ayrı ayrı gösterilen bu dört boyut, birbiriyle yakından ilgilidir. Yapılan ara tırmalar, bunlar arasında yakın bir bağlantı oldu unu ortaya koymu tur. Örne in , seçim sonuçlarına ilgi duyan, seçim kampanyalarını önemseyen ve tartışılan sorunlar hakkında daha fazla bilgi sahibi olan kimselerin seçimlerde oy kullanma oranı, ilgisizlere göre daha yüksektir.

Vatandaşların siyasal faaliyetlere katılma düzeylerini yaygınlık bakımından alt, orta ve üst olmak üzere üç kademe ele almak mümkündür. En alt kademe, seyirci kademesi olup bu gruptaki vatandaşlar gazete, dergi, radyo ve televizyon yolu ile siyasal olayları izlerler. Ayrıca, dinleyici olarak siyasal mitinglere de katılan bu kategorideki insanlar, bir bakıma haber tüketicisi ve siyasal sahnenin seyircisidirler.

Bunun üstünde yer alan orta kademedeki vatandaşlar ise, siyasal olaylar ve sorunlar karşısında tutum geliştirerek eyleme geçerler. Örne in , gazetelerde yazı yazmak, radyo, televizyon ve mitinglerde konuşmak, siyasi liderlerle görüşerek onları etkilemeye çalışmak, bir partiye veya adaya para yardımında bulunmak gibi. Siyasal katılmanın en ileri kademesinde ise ki iler, doğrudan siyasal faaliyetlere katılarak aktif rol alırlar. Siyasal bir partide aktif üye olmak veya yöneticilik görevi yapmak, seçim kampanyalarında çalışmak veya aday olmak, bu kategoride yer alanların başlıca siyasal faaliyetleridir.

Siyasal katılma faaliyetleri, bireyin kişisel isteğini ve tercihini yansıtan başlıca siyasal faaliyetler olabilir gibi, baskılarının baskısıyla gerçekleştirilen başlıca eylemler de olabilmektedir. Örne in, seçimlerde kendi isteği ile sandığa gidip istediği partiye oy verenlerin yanında, baskılarının zorlaması ile oy kullananlar da olabilir. Ancak demokrasilerde katılım, kişilerin özgür iradeleri ile olursa bir anlam kazanır.

Kişilerin, siyasal sistem karşısında farklı davranışlar göstermesini etkileyen çeşitli faktörler vardır. Bu faktörleri; psikolojik, sosyo-ekonomik, kültürel ve çevresel olarak sınıflandırmak mümkündür. Bu kapsamda; kişilerin gelir düzeyi, eğitim düzeyi, mesleki, cinsiyeti, kişilik yapısı ve yerleşim alanının (köyde ya da şehirde oturma vb.) önemli rol oynadığı görülmektedir. Yapılan ara tırmalar, yukarıdaki bu değişkenler ile siyasal katılma oranı arasında belirli bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymu tur.

3.3.3.6. Hukukun Üstünlü ü

Yönetim ve ya am biçimi olarak demokrasiden söz edilebilmesi için, yukarıda açıklanan ilke ve kurumların yanında, hukukun üstünlü ü ilkesinin de bulunması gerekmektedir.

“Hukuk devleti” ile “hukukun üstünlü ü” ilke ve kavramları, genelde e anlamı olarak kullanılmaktadır. Hukuk devleti; sadece hukuku olan devlet demek de il, hukukun üstün oldu u ve egemen tutuldu u devlet demektir. Ancak burada söz konusu olan hukuk, herhangi bir hukuk olmayıp bireyler için öncelikle devlet gücü kar ısında hukuk güvenli i sa layan ve evrensel standartlara uyumlu olan bir hukuktur. Hukukun bu nitelikte olması, insan hakları bakımından çok önemlidir. Çünkü insan haklarını ihlal eden, öncelikle “devlet”tir. Bu ihlal, anayasa dahil, yasal düzeylerde olabilece i gibi, devlet erkini (kamu gücünü) kullanan di er devlet organları eliyle de gerçekleştirilir.

Hukukun üstünlü ünün esas oldu u demokratik rejimlerde, kamu otoriteleri eliyle gerçekleştirilecek olası insan hakları ihlalleri en alt düzeyde kalır. Çünkü söz konusu rejimlerde hukuku oluşturan güç, toplumun kendisidir ve oluşturan hukuk da evrensel ilkelere uyumludur. Toplumun genel dü ünçe ve davranışlarından doğan ve evrensel ilkelere de uyumlu olan bir hukuka, bireyler yanında devletin de ba lı olması, devlet - birey ilişkilerinde sağlıklı bir yapı oluşturur. Ayrıca, böyle bir hukuk sisteminde bireyler devlete karşı korunmuş olacağından, üstün otoritenin birey haklarını ihlal etmesi de mümkün olamayacaktır.

Hukukun egemen kılındığı bir sistemde, kurallara uymak bakımından devletle birey arasında bir eşitlik söz konusudur. Hukuka uymak, sadece bireyler için de il, devlet için de zorunludur. Hukukun üstün oldu u demokratik devletlerde, devlet gücünü kullanan yasama, yürütme ve yargı organları arasında dengeli bir görev dağılımı söz konusu olup, bu güçlerin görev alanları açıkça tanımlanmıştır. Devlet gücü, bu sınırlar içinde bulundu u zaman yetkilerin kötüye kullanılması mümkün olmayacağından, keyfilik de söz konusu olmayacaktır. Ayrıca, yetki kullanımının hukuka uygunluğunun ba ımsız mahkemeler tarafından denetimi de keyfilik ve hukuk ihlallerinin önündeki en önemli güvencedir.

Hukukun üstün oldu u sistemlerde, gerek devlet, gerekse kişiler, hukuk önünde eşitler. Birtakım gerekçelere dayanılarak bunlar arasında bir ayrım yapılamaz. Kamu

otoriteleri de hiçbir ayırım göstermeksizin herkese e it davranmak zorundadır. Hukuk kurallarının genel olması da herkese e it muameleyi gerektirir.

Hukukun üstün kabul edilmedi i bir sistemde ise üstünlük, güçlü olanın eline geçecektir. Bunlar, güçlerini farklı amaçlar için her zaman kullanabilecekler ve onların denetlenmesi de mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla gücü elinde bulunduranlar, ister ki iler isterse kurumlar olsun, keyfili e, kaosa ve anar iye neden olacaklardır . (Çam, 1977: 166–191.)

3.4. Türkiye’de Demokratikle me Hareketleri ve nsan Hakları

Demokrasi ve insan hakları kavramları birbiriyle do rudan ba lantılıdır. Bir siyasal rejim olarak demokrasi, insan haklarının gerçekleştirildi i düzeni temsil eder. nsan hakları ise doktrin olarak demokrasilerin temelini olu turur.

Demokrasiler, ça lar boyunca süregelen ve günümüzde daha ileri a amalarda sürdürülen insan hakları dü ünncesinin temelleri üzerinde do mu ve birlikte yükselmiştir. Bu nedenledir ki insan hakları için verilen sava , bir anlamda demokrasi mücadelesinin de bir göstergesi olarak insanlı ın demokrasiye yönelmesinde ve bu yolda ilerlemesinde oldukça etkili olmu tur.

Türkiye’de bir yönetim biçimi olarak demokrasiye geçi , Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmiştir. Ancak Türkiye’de, Cumhuriyetten önce 18. ve 19. yüzyıllarda da Osmanlı Devleti’nin monar ik ve teokratik yapısı içerisinde, “anayasacılık” kavramı ile ifade edilen, “devletin yönetim düzeninin, yurtta ların hak ve özgürlüklerinin yazılı belgelerle belirlenmesi” a macına yönelik hareketlerin ba latıldı ı görülür. Bu nedenle Türkiye’deki demokratikle me hareketlerini belli dönemlere göre incelemek daha uygun olur.

3.4.1. Osmanlı Dönemindeki Geli meler

3.4.1.1. Tanzimat Öncesi Dönem

Bilindi i gibi, Osmanlı devlet yönetimi, mutlak bir monar idir. Devletin ba nda, Osmanlı hanedanından gelen bir padi ah vardı. Devlet i lerinde padi aha yardımcı olan sadrazam, vezir ve eyhülislam gibi ki iler ve bunların olu turdu u bir Divan (Divan-ı Hümayun) bulunsa da, bütün yetkiler padi ahta toplanmı tı. Bu ki iler

yetkilerini, yalnızca padi ahtan alırlar ve onun adına hareket ederlerdi. Divan ise bir karar organı olmaktan çok, bir danışma organı niteliğini taşıyordu.

Osmanlı Devleti, monarşik ve teokratik yapısına rağmen, değişik dönemden ve milletten olanlara karşı, eğer gerçek demokratik ülkelerde bile az rastlanan geniş bir hoşgörü uygulandı. Bunun örneklerinden birini, Bosna'da Barış Gücü olarak görev yapan Türk birliğinin, 1999 yılında bir Katolik kilisesinde ortaya çıkardığı, Fatih Sultan Mehmet'e ait bir fermanda görmek mümkündür. (Hürriyet Gazetesi, 25 Temmuz 1999: 15.)

Fatih Sultan Mehmet, 1463'te Bosna'yı fethinden hemen sonra, Hıristiyan halkı dinlerinde serbest bırakan ve onlara can ve mal güvenliğini sağlayan fermandaki şöyle demektedir: "...Ben ki Sultan Mehmet Han'ım! Halkımın tamamına ve devletimde üst düzeyde bulunanlara malum olsun ki bu fermanla Bosna rahiplerine lütfu artırıyorum, yeri ve gözü yaratan Allah'ın hakkı için, ulu Peygamber hakkı için, yüz yirmi dört bin peygamber hakkı için ve kutsal kılıç hakkı için böyle buyurdum:

Bu kelimelerin ya adıkları yerlere ve kiliselerine kimse mani olmayacak, sıkıntı vermeyecek ve herkes yerinde kalacaktır. En başta yüce hazretim bulunmak üzere vezirlerimden ve kullarımdan ve halkımdan hiç kimse, bu kelimelere, canlarına, mallarına, kiliselerine taarruz etmeyecek, onları incitmeyecek, yabancıların buraya yerleşmelerine karşı çıkmayacaktır. Yukarıda bahsi geçen kelimeler için himmet buyurup lütfettiğim bu fermandaki yazılı olanlara muhalefet etmeyenler bana iyi bir şekilde hizmette bulunmuş ve emirlerime uyum olacaklardır. (Milodraz'da 1463'ün 28 Mayıs'ında yazıldı.)" (Hürriyet Gazetesi, 25 Temmuz 1999: 16.)

Osmanlı Devleti'nde böylesine geniş bir hoşgörüye rastlanırsa ve son dönemlerinde bazı "anayasacılık hareketleri" görülse de devlet, yönetimdeki monarşik yapısını kuruluşundan yıkılına kadar sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nde anayasacılık hareketinin ilk adımı, 1808 yılında, ayan adı verilen beyler ile Padişah III. Selim arasında imzalanan Sened-i ttefak olmuştur. Sened-i ttefak, iktidar paylaşımının düzenlenmesini de amaçlayan bir tür siyasal sözleşmedir. Bu belge, padişahın, ayanı taraf olarak tanıması ve sınırlı da olsa iktidar paylaşımını öngörmesi bakımından önemlidir.

3.4.1.2. Tanzimat Dönemi

Osmanlı Döneminde anayasal gelişme alanında asıl ikinci önemli adım, 1839 tarihli Gülhane Hattı Hümayunu ile atılmıştır. Gülhane Hattı Hümayunu ile bütün yurttalara edit haklar tanınması; can, mal ve ırz güvenli i sağlanması; vergi, askerlik ve yargı alanlarında yeniden düzenlemeler yapılması öngörülmüştür. (Özbudun, 1990: 3-56.)

Bu olay iki açıdan önemlidir. Birincisi padişahın yetkilerini tek yanlı olarak kısıtlaması, hukuk kurallarına uygun hareket edeceğine söz vermesi, içe ve dışarı kendini bağlamasıdır. İkinci ise, Osmanlı'da sivil hukuk kurallarının yanında, Batı hukuk kurallarının ve kurumlarının da uygulamaya konulmuş ve oluşturulmuş olmasıdır.

Gülhane Hattı Hümayunu'nda yer alan vaatler, 1856 Islahat Fermanı ile de tekrarlanmış, ayrıca bu ferman ile din farkı gözetilmeksizin, bütün vatandaşların edit ilim görmesi ilkesi getirilmiştir. Tanzimat ve Islahat fermanlarında yer alan ilkeler, hukuk devletinin gelişmesi açısından önemli olmakla beraber, bu ilkelerin etkinliğini sağlayacak ve padişahın yetkilerini sınırlandıracak mekanizmalar kurulamamıştır. Fermanlara uymayı uymamak padişahın takdirine bırakılmıştır.

Tanzimat Döneminde gerçekleştirilen bu çabılardan pek sonuç alınamamış ise de, bazı devlet adamlarının ve aydınların, devletin kurtuluşunu Batılı anayasadan geçtiğini görmeleri ve bu yönde çaba harcamaları bakımından önemlidir. Nitekim bu çabaların ürünü olarak, 1876'da ilk Osmanlı anayasası olan Kanun-i Esasi ilan edilmiştir.

3.4.1.3. Meclis Dönemi

1876 Anayasası, "Meclis-i Umumi" adı verilen bir parlamento kurmuştur. I. Meclis Dönemi'ni başlatan bu parlamento, "Ayan Meclisi" ve "Mebusan Meclisi" adı ile anılan iki meclisten meydana gelmektedir. Ayan Meclisi'nin üyeleri Padişah tarafından seçilirken, Mebusan Meclisi'nin üyeleri halk tarafından iki dereceli bir seçimle belirlenmektedir.

1876 Anayasası ile ilk parlamento kurulmuş ise de getirilen sistem parlamenter bir sistem olmaktan uzaktır. Söz konusu anayasada, parlamentonun yetkileri hayli dar

tutulmu , buna kar ılık devlet ba kanı olan padi aha oldukça geni yetki tanınmı tır. Bu yetkilerden bazılarını parlamenter sistemle ba da tırmak mümkün de ildir. Örne in , padi ahın parlamentoyu toplantıya ça ırması ve feshedebilmesi, her iki meclis üyelerinin padi aha ba lılık yemini etmeleri, hükümetin siyasal sorumlulu unun meclise kar ı de il de padi aha kar ı olması gibi hususlar, parlamenter sistemle uyu mamaktadır.

1876 Anayasası'nın “Genel Haklar” kısmında, daha önce çe itli fermanlarla ilan edilmi olan bazı temel hak ve özgürlükler tanımlanmı tır. Bunlar arasında yasalar önünde e itlik, ki i dokunulmazlı ı, basın özgürlü ü, ticaret serbestli i, dilekçe hakkı, e itim özgürlü ü, kamu görevlerine girebilme fırsatı, mal güvenli i, angarya ve i kence yasa ı ve vergilerin kanunla alınabilmesi gibi hak ve özgürlükler yer almı tır.

Bu anayasa, ilk anayasa olması, parlamenter sistemi getirmesi ve bu saydı ımız hak ve özgürlüklerin anayasa kapsamında yer alması yönünden önemli ise de, Osmanlı Devleti'nin monar ik niteli ini de i tirememi tir. Nitekim dönemin padi ahı, anayasada yer alan yetkisini kullanarak 1878'de Mebusan Meclisini da ıtmı ve ülkeyi tekrar mutlakiyetle yönetmeye ba lamı tır. Bu müdahaleye ordudan ve aydınlardan büyük tepki ve baskı gelmesine ra men bu rejim otuz yıl sürmü tür.

Sonunda bu baskıya dayanamayan padi ah, 1908'de bir fermanla Mebusan Meclisini toplantıya ça ırarak, 1876 Anayasası'nı yeniden uygulamaya koymu tur. Bununla Osmanlı Devleti'nde kinci Me rutiyet Dönemi ba lamı tır.

Bu dönemde, 31 Mart Vakası sonucu, kinci Abdülhamit tahttan indirildi. 1909 yılında anayasada daha demokratik bir parlamenter sistem yönünde önemli de i ikliklere gidildi. Bu kapsamda, padi ahın yetkileri daraltılarak Mebusan Meclisinin yetkileri geni letildi. Bakanlar Kurulu, Mebusan Meclisi 'ne kar ı sorumlu tutuldu. Padi ahın Meclisi feshetme hakkı, Ayan Meclisinin onayına ve üç ay içinde yeni seçim yapılması artlarına ba landı. Kanun teklifi için padi ah izni kaldırıldı. Meclis tarafından kabul edilen bir kanunun, padi ah tarafından ya iki ay içinde onaylanması da bir kere daha görü ülmek üzere Meclise geri gönderilmesi hükmü konuldu. Böylece 1876 Anayasası, demokratik bir me ruti monar i anayasası hâline getirilmi oldu.

1909 düzenlemesinde, temel hak ve özgürlükler alanında da de i iklikler gerçekleştirildi. Bu de i ikliklerle ki i özgürlü ü güvence altına alındı, sansür

yasaklandı, özgürlükler arasına haberle menin gizlili i ve toplanma özgürlü ü de alınarak mektupların mahkeme kararı olm adan açılmayaca ı esası getirildi. Ayrıca, toplanma ve dernek kurma özgürlüklerinin sınırları da anayasa ile belirlendi.

Ne var ki giderek a ırla an iç ve dı ko ullar ile ÷lkede demokratik gelene in bulunmaması, anayasanın gere ince uygulanmasına fırsat vermedi. Anayasal rejim perdesi gerisinde, ttihat ve Terakki Partisinin diktatörce yönetimi ortaya çıktı. Bu rejim de Birinci Dünya Sava ı'nın Osmanlı Devleti açısından yenilgi ile sonuçlanması üzerine yıkıldı.

3.4.2. Cumhuriyet Dönemi

3.4.2.1. 1921 Anayasası

Bilindi i gibi, Birinci Dünya Sava ı'nda müttefiklerinin yenilmesi üzerine Osmanlı Devleti de yenik sayılarak Anadolu dü manlar tarafından i gal edildi. stanbul Hükümetinin bir ey yapamayaca ını anlayan Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçerek kurtulu mücadelesini ba lattı ve 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplandı.

Mustafa Kemal'in duyurusu üzerine illerden seçilip gelen üyelerle stanbul'da kapatılan Meclis'ten kaçıp gelebilen üyelerden olu an bu meclisin ilk i lemlerinden biri, kendi bünyesinden çıkan bir yürütme kuvveti kurmak oldu. Yürütme kuvvetini meydana getiren bakanlar, (icra vekilleri = bakanlar kurulu), Meclis tarafından ve kendi üyeleri arasından seçildi. Meclis ba kanı, aynı zamanda bakanlar kuruluna da ba kanlık etmekteydi. Böylece Türkiye'de ilk kez “meclis hükümeti” sisteminin uygulanmasına geçilmi oldu.

TBMM, kurulu undan dokuz ay sonra yazılı bir anayasa yaparak yürürlü e koydu. 21 Ocak 1921 gün ve 85 sayılı Te kil at-ı Esasiye Kanunu adını ta ıyan ve 24 maddeden olu an 1921 Anayasası ile ulus egemenli i ilkesine dayanan yeni bir Türkiye Devleti kurulmu oldu. Bu anayasanın bazı temel özellikleri öyle özetlenebilir.

- 1921 Anayasası, güçler birli i ilkesini ve “meclis hükümeti” sistemini benimsemi tir. Buna göre Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir. Yasama ve yürütme güçleri mecliste toplanmı tir.

- Hükümet, “Büyük Millet Meclisi Hükümeti” adını alır ve do rudan do ruya meclis tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilir. Ayrıca bir hükümet ba kanı yoktur. Meclis ba kanı, bakanlar kurulunun da ba kanıdır. Hükümet, meclis adına hareket eder ve onun devamlı denetimi altındadır.

- 1921 Anayasası'nın en önemli yenili i ve en yenilikçi ilkesi ise, milli egemenlik ilkesidir.

1921 Anayasası'na göre egemenlik ulustadır. Ulus, bu egemenli ini Büyük Millet Meclisi eliyle kullanacaktır.

Görüldü ü gibi, Milli Mücadele Dönemi 'nin (1920–1923) hükümet sistemi tam bir meclis hükümeti örne idir. Atatürk, güçler birli i ve Meclis 'in üstünlü ü ilkesini savunmayı, yeni devletin güçlendirilmesinin ve padi ahtan kurtulmanın bir yolu olarak görmü tür. Uygulamada da Büyük Millet Meclisi , hukuki yetkilerini kullanmı , Atatürk ve bakanlar kurulu üyeleri, en zor artlara ra men, Meclis'in yetkilerine daima saygı göstermi lerdir. Tarihimizde Birinci Meclis Dönemi (1920–1923) olarak bilinen bu dönem, en büyük iç ve dı tehlikeler kar ısında bile demokratik bir denetim sisteminin nasıl sürdürülebilece ini gösteren güzel bir örnektir.

3.4.2.2. Cumhuriyetin İlanı ve 1924 Anayasası

Büyük Millet Meclisi, ulusal ba ımsızlık sava mın zaferle sonuçlanmasından sonra, 1 Kasım 1922'de aldığı kararla saltanatu kaldırarak Osmanlı Devleti'nin sona erdi ini ve padi ahlı nı, tilaf Devletleri 'nin stanbul'u i gal ettikleri tarih olan 16 Mart 1920'den itibaren tarihe karı mı oldu unu ilan etti. Ulusal Kurtulu Sava ı'nı yürüten ve Türk tarihinde bu derece önemli rol oynamı bulunan Büyük Millet Meclisi, tarihi görevini yerine getirdikten sonra, seçimlerin yenilenmesini kararla tırarak 1 Nisan 1923'te da ıldı.

Cumhuriyeti ilan etmek ve yeni bir anayasayı hazırlamak, ikinci Meclis 'in görevi oldu. 29 Ekim 1923'te, 1921 Anayasası'nda önemli de i ikliklere gidildi. Bunları öyle sıralamak mümkündür:

- Türkiye devletinin hükümet biçimi cumhuriyettir.
- Türkiye cumhurba kanı, TBMM tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir.

- Ba bakan, cumhurba kanı tarafından, meclis üyeleri arasından seçilir. Bakanlar, ba bakan tarafından yine meclis üyeleri arasından seçilir ve bakanlar kurulu, cumhurba kanı tarafından Meclis'in onayına sunulur.

- Cumhurba kanı, devletin ba ı olarak gerek gördü ü hâllerde, Meclis ve bakanlar kuruluna ba kanlık edebilir.

Görüldü ü gibi, anayasada yapılan bu de i ikliklerle bugünkü parlamenter sisteme do ru önemli bir adım atılmı tır.

Cumhuriyet ilan edilmesine ve yeni sistemin organlarının olu turulmasına ra men, 1876 Osmanlı Kanun-i Esasi'si henüz resmen ortadan kaldırılmamı tı. Ayrıca, ola anüstü bir dönemde çıkarılmı olan 1921 Anayasası ve de i iklikleri de yeni devletin ihtiyaçlarına cevap verecek durumda de ildi. Dolayısıyla yeni bir anayasaya ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaçtan hareketle yeni bir anayasa hazırlandı ve 20 Nisan 1924'te Meclis tarafından kabul edildi. 1924 Anayasası, zaman içinde bazı de i ikliklere u ramı sa da 1961 Anayasası'nın kabulüne kadar yürürlükte kalmı tır. Kısa, sade, sa lam yapılı, kendi içinde tutarlı, altı bölüm ve 105 maddeden olu an bu anayasanın bazı temel ilkeleri u ekilde özetlenebilir:

Cumhuriyet ilkesi: Devletin temel niteli inin cumhuriyet oldu u, "Türkiye Devleti bir cumhuriyettir." ifadesiyle anayasanın birinci maddesinde yer almı tır. Bu anayasa ile herhangi bir sülaleye ayrıcalık tanınmayaca ı, aksine devletin yasama organı ve devlet ba kanının do rudan veya dolaylı olarak seçimle i ba ina gelece i ilkesi benimsenmi tir.

Devletin dini: Anayasada devletin dininin slam oldu u belirtilmi , ancak 1928'de yapılan de i iklikle bu ifade anayasadan çıkartılmı tır.

Meclisin üstünlü ü: 1924 Anayasası'na göre, Türk milletini ancak TBMM temsil eder ve millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır . (Madde 4.) Ayrıca, yasama organının tek Meclis'ten olu ması ve cumhurba kanı seçiminin Meclis'e bırakılması, bu anayasanın önemli hükümlerindendir. Meclis'in da ıtılması yetkisinin, Meclis'in dı nda ba ka bir organa verilmemesi gibi Meclis'in üstünlü ünü belirten hükümler de bu anayasada yer almı tır.

Güçler birli i ilkesi: 1924 Anayasası'nda, Türk milleti adına egemenlik hakkını yalnız meclisin kullanacağı ve yasama yetkisi ile yürütme gücünün Büyük Millet Meclisi'nde belirdi i ve onda toplandı ı ilkeleri yer almı tır . (Madde 5.) Bu hüküm, 1924 Anayasası'nın yumu atılmı olarak da olsa güçler birli i ilkesini benimsedi ini gösterir.

Cumhurbaşkanının yetkileri: 1924 Anayasası, cumhurbaşkanına, parlamenter sistemlerde devlet başkanlarına tanınan yetkilere benzer yetkiler tanımı tır. Örneğin , cumhurbaşkanı devletin başıdır; törenli oturumlarda Meclis'e ve gerekli gördü ü durumlarda bakanlar kuruluna başkanlık eder. Meclis görüşmelerine katılamaz ve mecliste oy veremez; ancak meclisten çıkan yasaların yeniden görüşülmesini isteyebilir.

Hak ve özgürlükler: 1924 Anayasası, hak ve özgürlükler konusunda Fransız Devrimi'nden beri süregelen olan “doğal hak” anlayışını kabul etmiştir. Anayasanın 68'nci maddesine göre, “Her Türk hür doğar, hür yarar. Hürriyet, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Doğal haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı, başkalarının hürriyet sınırındır. Bu sınırı ancak kanun çizer.”

1924 Anayasası, Osmanlı Kanun-ı Esasi'si gibi, klasik temel hak ve özgürlükleri sıralamak ve bunlara kısaca açıklamada bulunmakla yetinmiştir. Sosyal ve ekonomik hakların henüz bu anayasada açık bir şekilde yer almadığı görülür. 1924 Anayasası , iki kısa “çok partili hayat” denemesi (1925'te Tevakküfî Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da Serbest Fırka) bir yana bırakılırsa, 1946 yılına kadar tek partili, 1946'dan 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar da çok partili rejim içinde uygulanmıştır. 1924 Anayasası demokratik bir ruha sahip olmakla birlikte, çoğulcu demokrasi değil, “çoğulçucu demokrasi” anlayışını yansıtmaktadır. Çoğulçucu demokrasi anlayışı ise, genel irade olarak adlandırılan çoğulcu iradesinin, daima kamu iyiliğine yöneldiğini benimseyen ve çoğulcu çıkarlarıyla toplumun genel çıkarlarının hiçbir zaman çatışmaya girmeyeceğini kabul eden bir anlayıştır.

3.4.2.3. 1961 Anayasası ve Temel Özellikleri

1961 Anayasası, 1924 Anayasası'na göre daha ayrıntılı ve daha uzun bir anayasadır. 1961 Anayasası'nın temel ilkelerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

1- Anayasanın üstünlüğü: Bu anayasada, 1924 Anayasası'nda olduğu gibi “Egemenlik kayıtsız şartsız Türk milletindedir.” ifadesi korunmakla birlikte ,

egemenli in, millet tarafından “anayasanın koydu u esaslara göre yetkili organlar eliyle” kullanılaca ı belirtilmi tir. (Madde 4.) Böylece TBMM, egemenli in kullanılı nda yetkili tek organ olmaktan çıkarılmı , egemenli in kullanılmasını, anayasada belirtilen di er devlet organları ile payla ır olmu tur. Üstelik bu organlar, millet egemenli ini, ancak “anayasanın koydu u esaslara göre” kullanabileceklerdir.

Anayasanın 8. maddesi, “Kanunlar anayasaya aykırı olamaz. Anayasa hükümleri yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve ki ileri ba layan temel hukuk kurallarıdır.” hükmüyle, anayasanın üstünlü ünü açıkça belirtmi ve bunun denetim için Anayasa Mahkemesi’ni kurmu tur.

2- Kuvvetler ayrılı ı: Özgürlükçü demokrasilerde, anayasanın temel fonksiyonunun devlet iktidarını sınırlamak oldu u bilinen bir gerçektir. te 1961 Anayasası’nın getirdi i en önemli yenilik, devletin üç hukuki iktidarı olan yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerini üç ayrı devlet organına vermi olmasıdır.

3- Ço ulcu toplum yapısının geli tirilmesi: 1961 Anayasası’nın önemli bir ba ka özelli i de devlet iktidarının sınırlandırıl masında, devletçe yaratılmamı olan sivil toplum örgütlerinin (meslek kurulu larının, gönüllü derneklerinin, menfaat ve baskı gruplarının) siyasal kararlar üzerinde etkili olabilmelerini sa layacak bir dizi hükümler getirmesidir. Bunların dı nda; siyasi partilere ili kin hükümler, çalı anlara sendika kurma hakkı, i çilere toplu sözleşme ve grev hakkı, izin almadan dernek kurabilme hakkı gibi haklar getirilmi tir. 1961 Anayasası’nın bu özelli i , onu ço unlukçu demokrasi anlayı ndan ço ulcu demokrasi anlayı na yükseltmi tir.

4- Sosyal devlet: 1961 Anayasası ’ndaki en önemli yeniliklerden biri de sosyal devlet ilkesinin benimsenmi olmasıdır. Bilindi i gibi sosyal devlet, sosyal barı ı ve sosyal adaleti sa lamak amacıyla, sosyal ve ekonomik hayata devletin aktif müdahalesini me ru ve gerekli gören bir anlayı tır.

5- Temel haklar ve özgürlükler: 1961 Anayasası’nın getirdi i önemli yeniliklerden bir di eri, temel hak ve özgürlüklerin geni letilmesi ve düzenlenmesidir. Anayasa, temel hak ve özgürlükler alanında geni bir düzenlemeye giderek temel hak ve özgürlükleri, ki i hakları, sosyal ve ekonomik haklar, siyasal haklar olmak üzere üç kümede toplamı tır. Ayrıca anayasada temel hak ve özgürlüklerin hangi durumlarda sınırlandırılabilECE i, bu sınırlamanın da ancak yasa ile olabileCE i, özgürlüklerin özüne

dokunulamayacağı ve yasalar önünde ehtlik ilkesine ters dü en düzenlemelere gidilemeyece i öngörölmü tür.

Göröldü ü gibi, 1961 Anayasası'nda klasik haklara, isteme hakları denilen sosyal ve ekonomik haklar da eklenerek insan haklarının kapsamı geni letilmi ve bu haklar yasal güvence altına alınmı tır. Gerçekten de 1961 Anayasası'nın yürürlü e girmesiyle ço ulcu bir demokrasi ya amına geçilmi ve liberal bir ortam do mu tur. Ancak 1960'lı yılların sonlarına do ru ortaya çıkan siyasal iddet ortamı ve terör eylemlerinin önlenememesi, bu anayasaya ele tiriği artırmı tır. Bunun sonucu olarak, 1971–1973 ara rejim döneminde, 1961 Anayasası iki defa önemli de i ikli e u ramı tır. Bu de i iklikler, yürütmenin güçlendirilmesi ve temel haklar ile yargı denetimine bazı sınırlamaların getirilmesi ekinde özetlenebilir.

3.4.2.4. 12 Eylül Yönetimi ve 1982 Anayasası

Ekonomik çöküntü ve artan terör nedeniyle hükümete verilen 12 Mart Muhtırası, tarafsız hükümet denemesi ve anayasa da yapılan de i iklikler, ülkenin içine dü tü ü toplumsal, siyasal ve ekonomik karga aya bir çözüm getirememi , aksine terör olayları artarak devam etmi tir. Bunun üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül 1980 günü ülkenin yönetimine el koymı tur. Genelku rmay ba kanının ba kanlı nda, kara, deniz ve hava kuvvetleri komutanları ile jandarma genel komutanından olu an Milli Güvenlik Konseyi, Türkiye Büyük Millet Meclisini ve hükümeti feshetmi , siyasi parti faaliyetlerini yasaklamı , yeni bir hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar yasama ve yürütme yetkilerini üstlenmi tir.

Kendi artları içerisinde iki yıl kadar süren bu dönem sonunda yine bu süreç içerisinde hazırlanan yeni anayasa (1982 Anayasası) ile yeni bir döneme geçilmi tir. 1982 Anayasası, tıpkı 1961 Anayasası gibi ola anüstü bir dönemin ürünüdür ve her anayasada oldu u gibi hazırlandı ı dönemin izlerini ta ır. Bu nedenle 1982 Anayasası, 1980 öncesi dönemde kar ıla ılan sorunların etkisi altında hazırlanmı tır. Ülkeyi, içinde bulundu u duruma getiren nedenler arasında, 1961 Anayasası'nın da payı oldu u ileri sürölmü , ülkenin kar ıla tı ı toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunların giderilmesinde anayasa önemli bir araç olarak görölmü tür.

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na göre daha ayrıntılı ve uzunc a hazırlanmı bir anayasadır. A ır ı ayrıntılı ve düzenleyici hazırlanmı anayasalar, kısa bir süre içinde

sosyal gelişimin gerisinde kalabilir. Değişen ihtiyaçlar, sık sık anayasa değişikliğini gündeme getirir. Anayasa değişikliği ise her zaman kolay olma yabilir.

Nitekim 1982 Anayasası'nın bazı maddelerine yoğun eleştiriler yapılmakta ve onların günün şartlarının çok gerisinde kaldığı ifade edilmektedir. Bütün siyasi partiler, bazı maddelerin değiştirilmesinin gerekliliğini kabul etmektedirler. 1982 Anayasası'nın göze çarpan en belirgin özelliklerinden biri, belki de en önemlisi, özgürlük-otorite dengesinde ağırlığın otoriteye verilmiş olmasıdır. 1961 Anayasası'nda ise durum bunun tersidir; ağırlık, özgürlükten yanadır. Nitekim 1980 öncesi anarşinin, bu ağırlığı ve sınırsız özgürlük anlayışından doğulu iddia edilerek, bu kez de 1982 Anayasası'nda devlet otoritesine ağırlık verilmiştir. Bu yönüyle 1982 Anayasası'nın 1961 ve hatta 1924 anayasalarına göre, güçlü devlet ve otoriter idare kavramlarına daha fazla önem verdiğini ve özellikle yürütmeyi daha da güçlendirdiği bilinmektedir. Bu nedenle anayasanın birçok maddesi, zaman içinde bu düzene uygun olarak değiştirilmiş ve yeniden düzenlenmiştir. Ancak, bu yöndeki eleştiriler hâlâ devam etmektedir.

1982 Anayasası, devlet yapısı içinde yürütme organını güçlendirmiştir. Bu anayasa, 1961 Anayasası'na göre, yürütme organları olan bakanlar kurulunu ve özellikle de cumhurbaşkanı oldukça güçlü kılmıştır. Aslında yürütmenin güçlendirilmesi bütün dünya anayasalarında görülen ve devletin görevlerinin artmasıyla birlikte önem kazanan bir yaklaşımdır. Ancak bunu yaparken, özgürlük-otorite dengesinin bozulmamasına dikkat edilmesi gerekir. Bununla birlikte, yukarıda da ifade edildiği gibi bu denge, özgürlükler aleyhine bozulmuştur.

1982 Anayasası, siyasal karar alma mekanizmalarındaki tıkanıklıkları giderici hükümler de getirmiştir. 1961 Anayasası'nın zaman zaman siyasal sistemde görülen tıkanmaları gidermekte yetersiz kalması, 1982 Anayasası'nı, bu sakıncaları giderici ve siyasal bunalımı azaltıcı önlemler almaya zorlamıştır. Örneğin, cumhurbaşkanı, anayasada belirtilen durumlarda TBMM seçimlerini yenileme yetkisi vermiştir.

Meclis çalışmalarında, anayasa ve içtüzük tarafından tanınmış yetkiler kullanılarak engelleme yapılmasını azaltmak amacıyla, siyasi partilerin Meclis grubu kurmalarının zorla tırılması da, bu kapsamda alınan önlemlerden biridir. Siyasi partilerin Meclis'te grup kurabilmeleri için 1961 Anayasası'nda en az on üyeye sahip

olmaları öngörülürken, 1982 Anayasası'nda bu sayı yirmiye çıkarılmıştır. Böyle bir sınırlama, partilere dayanan bir demokrasi anlayışı için ele tirilebilir bir durumdur.

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na göre daha az katılımcı bir anlayışı benimsemiştir. 1961 Anayasası'nın en belirgin özelliklerinden biri, çok ulcu bir yapıya sahip olmasıdır. Bu yapı gereği, çeşitli meslek kuruluşları, gönüllü dernekler, menfaat ve baskı grupları, kısaca sivil toplum örgütleri iktidar üzerinde oldukça etkili olabilmektedirler.

1982 Anayasası'nda ise bu durum bir ölçüde kısıtlanmıştır. Başka bir deyişle 1982 Anayasası, daha az katılımcı bir demokrasi anlayışını benimsemiştir. Örneğin, partiler yurtdışında tekilatlanamaz, kadın kolu ve gençlik kolu gibi yan kuruluşlar meydana getiremezler. Dernekler, siyasi amaç güdemez ve siyasal faaliyette bulunamazlar. Sendikalar, siyasi faaliyet, siyasi amaçlı grev, lokavt gibi dirençler yapamazlar. Dernekler, sendikalar, vakıflar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyemezler. Bu kısıtlamalara ilişkin anayasa hükümlerini daha da çoaltmak mümkündür. Ancak bunlar o yıllarda yaşanan anarşi ortamı, siyasi karışıklık ve iktidar boşluğu nedeniyle alınmış kararlardır. Nitekim bu ve benzeri maddelerin bazıları 23 Temmuz 1995 tarihli anayasa değişikliği ile kaldırılmıştır.

1982 Anayasası ve insan hakları: 1961 Anayasası'nın 2. maddesi cumhuriyetin niteliklerini sayarken, "insan haklarına dayanan devlet"ten söz eder. 1982 Anayasası'nda ise "insan haklarına saygılı devlet" ifadesi yer almaktadır.

Temel hakların ve ödevlerin sıralanmasındaki yaklaşımların 1961 ve 1982 anayasalarında aynıdır. Fakat 1982 Anayasası'nda, temel hak ve özgürlükler, ödev ve sorumluluk kavramlarıyla birlikte ifade edilmiştir. Bu, çok önemli bir farklılık olup yeni bir yaklaşımı ifade eder.

1982 Anayasası'nda temel hak ve özgürlükler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da içermektedir. Gerçekte, hak ile özgürlük, ödev ile sorumluluk kavramları arasında doğal bir bağ vardır. Her hakkın bir ödev, her özgürlüğün de belirli bir sorumluluk getirmesi gerektiği, anayasadaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Ancak 1982 Anayasası'nda bununla yetinilmeyip "Genel Hükümler" in ilk maddesinde, ödev ve sorumluluk kavramları ayrıca açıklanmıştır. Bu da anayasada,

birey-toplum arasındaki tercihte toplum yanının; birey -devlet arasındaki tercihte de devlet yanının a ır bastı ını göstermektedir.

1982 Anayasası'nda yer alan temel hak ve özgürlükler listesi ile 1961 Anayasası'nda yer alan liste arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Asıl fark, yukarıda açıklanan yakla ımda kendini göstermektedir. Buna ilave edilebilecek bir di er fark ise, 1982 Anayasası'nın, temel hak ve özgürlüklere sınırlandırıcı yakla ımdır. 1980 öncesi karga a dönemine bir tepki niteli i ta ıyan 1982 Anayasası, otorite için yürütmeyi güçlendirirken, haklar ve özgürlükler konusunda da çözüm olarak, sınırlamalara ve yasaklamalara a ırlık verir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Türkiye'de ya anan demokrasi ha reketlerinden ve uygulamalarından alınacak çok ders vardır. Çok partili dönemlerde demokrasinin nimetlerinden yeterince yararlanamamı ve demokratik hayatta kesintilere yol açan askeri müdahalelerle kar ıla mı isek, bunun bir özele tirisini yapmak gerekir . Bu özele tiriye, sadece iktidar partilerinden veya siyasi iktidarı devirenlerden de il, bütün siyasi partilerden, parti dı ı kurum ve kurulu lardan , en önemlisi vatanda olarak kendimizden beklemeliyiz.

Bu da ancak, demokrasiyi ya am biçimi olarak benims emi , demokrasi bilincini kazanmı , demokrasiyi anlamı ki ilerle mümkün olur. Böyle insanları yeti tirmek görevi ise önce e itime ve e itimcilere dü er. Ancak burada, e itim sözcü ünden yalnızca okul, e itimci sözcü ünden de yalnızca ö retmen anla ılmamalıdır. nsanların birlikte ya adıkları, toplumsal ili ki ve etkile imde buldukları her yer, her ortam e itim çevresidir. Bu çevre aileden ulusa, hatta ulusun da ötesine uzanır. Çünkü kitle ileti im araçlarıyla sa lanan imkânlar, günümüzde bu çevreyi hem g eni letmekte hem de zenginle tirmektedir.

3.5. Demokratik Yönetimlerde nsan Haklarının Gerçekle tirilmesinde Kar ıla ılan Sorunlar

Bilindi i gibi demokratik yönetimler, halk iradesinin yönetime yansdı ı, hukukun üstün oldu u, insan haklarına dayalı yönet im biçimleridir. Daha önceki bölümlerde demokratik yönetim biçiminin ilke ve kurumları açıklanmı tı. deal bir ekilde i leyen demokratik yönetimlerde insan haklarının gerçekleştirilmesi konusunda fazlaca bir sorunla kar ıla ılmaz. Ancak bilgisizlikten, yönetim erkini (kuvvetini) elinde

bulunduran ki i ve kurulu ların insan haklarına yeterli önemi vermemesinden ve bazı hak ve özgürlükler için ekonomik sebeplerden dolayı insan haklarının gerçekleştirilmesinde sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu sorunları kısaca şöyle özetlemek mümkündür.

3.5.1. Bilgi, Bilinç ve E itim Sorunu

Bir ülkede insan hakları rejiminin en iyi şekilde geçerli kılınabilmesi için öncelikle o ülkede yaayan tüm insanlarda, insan hakları konusunda yeterli düzeyde bilgi ve bilincin olması gerekir. (Uygun, 1996: 50–52.) İnsanların, insan hakları konusunda yeterli bilgisi ve bilinci yoksa bu hakların uluslararası sözleşmelerde ve anayasalarda ideal bir şekilde düzenlenmesi tek başına yeterli olmaz. Bu yasal düzenlemelerin yanı sıra, kişilerin de hak ve hürriyetlerini bilmeleri gerekir. Çünkü hak ve özgürlüklerini bilmeyen kişiler, bu haklarını talep edemez ve hakları ihlal edildiği zaman gerekli yerlere başvuruda bulunamazlar. Ayrıca, yasalarla düzenlenmesi gerektiği hâlde, düzenlenmeyen hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi için yasal mücadele yollarını kullanamazlar.

Demokratik yönetim biçimlerinin bir özelliği de, insanların düşüncelerini serbestçe ifade edebilmeleridir. Ayrıca azınlıkta kalan kişilerin düşüncelerinin ve haklarının da gözetilmesi gerekir. İnsan hakları konusunda yeterince bilgi ve bilince sahip olan kişiler, hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi için demokratik yollardan mücadele ederler. Elbette, “birlikten kuvvet doğar” ilkesi çerçevesinde bu mücadele örgütlenerek gerçekleştirilir.

Bilgi ve bilince ulaşmanın yolu ise e itimdir. İnsanların okulda, evde, işte, sokakta, kısaca her yerde e itim yoluyla hak ve özgürlüklerini öğrenmeleri gerekmektedir. Toplumlar, insan hakları ve demokrasinin ne olduğunu e itim yoluyla öğrendiklerinde, kendi haklarını daha iyi kullanır ve korurlar. Ayrıca, baskalarının da hak ve özgürlükleri olduğu bilincine vararak, onların bu haklarını kullanmalarına saygı gösterirler.

3.5.2. Yasama, Yürütme ve Yargı Organlarından Kaynaklanan Sorunlar

Demokrasilerde, insan haklarının gerçekleştirilmesinin temelinde genel olarak bilgi bilinç sorunu bulunsa da, insan haklarının gerçekleştirilmesinde, bazı durumlarda yasama, yürütme ve yargı organlarından kaynaklanan sorunlar da söz konusu

olabilmektedir. Daha önceki konularda da anlatıldığı gibi, insan haklarının gerçekte tirilmesi konusu, öncelikli olarak bir hukuk sorunudur. Hukuk ise genel olarak, baba anayasa olmak üzere yasama organının çıkardığı kanunlardan ve diğer düzenlemelerden oluşmaktadır. Ayrıca, uluslararası insan hakları sözleşmelerinin iç hukuka aktarılması da bir yasama işlemi gerektirmektedir. Yani, uluslararası bir insan hakları sözleşmesinin iç hukukta anlam kazanabilmesi (yürürlüğe konulabilmesi) için, yasama organının bu sözleşmeyi bir kanunla onaylaması gerekmektedir. Diğer taraftan, iç hukukta insan haklarının düzenlendiği temel metin anayasadır. Dolayısıyla, insan haklarının düzenlenmesi konusunda en büyük görev, yasama organına düşmektedir.

Yasama organı, gerek anayasayı düzenlerken gerekse uluslararası insan hakları sözleşmelerini onaylarken, konuya yeterince önem vermeyebilir ve insan hakları rejimine sınırlı bir yaklaşımda bulunabilir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak da insan hakları anayasada yer bulamamakta ve uluslararası insan hakları sözleşmeleri onaylanmayabilmektedir. Hatta herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmaksızın tanınmış olan bazı insan hakları, zaman zaman anayasada veya kanunlarda yapılan değişikliklerle sınırlandırılmakta veya kullanılması imkânsız hâle getirilebilmektedir.

Bu gibi durumlar, parlamentoyu oluşturan milletvekillerinin veya parlamentoya hâkim olan çoğunluğun demokrasi kültürü ve insan hakları konusundaki bilgi ve bilinç düzeyi ile yakından ilgilidir.

Yasama organının çıkarmış olduğu yasaları uygulamaya aktaran organ, yürütme organıdır. Ayrıca, yürütme organının da hukuki oluşturan ve kanun dışı olarak kalan tüzük ve yönetmelik gibi diğer mevzuatı oluşturma yetkisi bulunmaktadır. Mevzuatın uygulamaya aktarılmasında birinci derecede yetkili ve sorumlu olan yürütme organı, bazı hâllerde, özellikle takdir haklarının tanındığı durumlarda, yasanın tanımış olduğu hakları vatandaşlara tanımayabilmektedir. Yürütmenin bir parçası olan emniyet güçleri de hakların uygulamaya aktarılmasında sınırlı yaklaşımda bulunabilir. Esasen, hak ve özgürlüklerin ihlali, devlet tarafından gerçekte tirilmekte ve bu da genelde yürütme organı eliyle olmaktadır.

Yargı organı, bilindiği gibi kişilerle kişiler ve kişilerle devlet arasında çıkan ihtilafların kesin olarak çözüldüğü organdır. Herhangi bir hakkı ihlal edilen kişilerin baskı vuruda bulunarak söz konusu ihlali engelleyebileceği, bir zarar meydana gelmesi,

bunun tazminatını talep edebileceği makam, yargı organlarıdır. Yargı organı, Medeni Kanun'un birinci maddesinde belirtildiği gibi, dava edilen olaya öncelikle kanunları uygulamak durumundadır. Eğer kanunlarla düzenlenmeyen bir durum söz konusu ise, hâkimler kendi düncelerine göre dava konusunu çözmek durumundadırlar. Kanunların uygulanması konusunda bazen onaylanmış uluslararası sözleşmelerle kanun düzenlemesi çelişmektedir. Anayasanın 90'ıncı maddesi gereği usulüne uygun olarak onaylanmış uluslararası sözleşmeler de kanun hükmünde olmasına rağmen mahkemeler, sözleşmelerin hükümleri yerine kanun hükümlerini olaya uygulayabilmektedir. Kanunların anayasaya uygunluk denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmaktadır. Bazı hâllerde insan haklarını sınırlayan bir kanun, anayasa açısından yorumlanarak anayasaya uygun bulunabilmektedir.

3.5.3. Ekonomik Nedenlerden Kaynaklanan Sorunlar

Önceki konularda söz edildiği gibi insan hakları genel olarak üç grupta sınıflandırılmaktadır. Bunlar, negatif statü hakları (klasik haklar), pozitif statü hakları (sosyal haklar) ve aktif statü haklarıdır (siyasi haklar). Hak ve özgürlüklerin bu şekilde sınıflandırılmasının temelindeki düşünce ise devletin bu hak ve özgürlükler karşısındaki statüsüdür.

Buna göre negatif statü hakları ile aktif statü hakları söz konusu olduğunda, devletin yapması gereken iki şey vardır; kanunların çıkarılması ve sonrasına karar vermesidir. Buna karşılık pozitif statü haklarının yerine getirilebilmesi için devletin bazı konularda aktif olarak katılımı gerekmektedir. Ekonomik ve sosyal hakların söz konusu olduğu durumlarda, kişilerin hak ve özgürlüklerden yararlanabilmesi için devletin sadece kanunlar çıkarması yeterli olmamaktadır. Bunun yanında diğer bazı düzenlemeleri de yapması gerekmektedir. Bu düzenlemeler ise devlete ekonomik yük getiren düzenlemelerdir. Örneğin, anayasada "Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir." denmesi, herkesin bu hakka sahip olması için yeterli olmamaktadır. Devletin sosyal güvenlik kurumlarını kurması, prim ödeyerek buraya katkıda bulunması ve biriken fonları işletmesi gibi ekonomik bazı katkıları gerektirmektedir. Benzer şekilde "Herkes çalışmaya özgürlüğüne sahiptir.", "Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamaya hakkına sahiptir." denmesi, herkesin bu hak ve özgürlüklere sahip olması için yeterli olmamaktadır.

Bu hak ve özgürlükten herkesin yararlanabilmesi için devletin bazı harcamalarda bulunması gerekmektedir. Bunun için Anayasanın 65'nci maddesinde "Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir." denilmiştir.

4. BÖLÜM

LG L L TERATÜR

Bu bölümde, ara tırmada kullanılan ilkokul, ortaokul ve ilkö retim okulu programlarına, Türk e itim tarihi, e itimde program geli tirme, sosyal bilgiler ö retimi ve programları ile ilgili ara tırma ve yayımlara yer verilmi tir.

4.1. İkokul, Ortaokul ve İkö retim Oku lu Programları

II. Me rutiyet döneminden günümüze yayımlanmı olan ilkokul, ortaokul ve ilkö retim okulu programları I. Bölüm'de tanıtılmı tı. Bu nedenle burada, ula ılabilen ve ara tırmada kullanılan ilkokul, ortaokul ve ilkö retim okulu programları krono lojik olarak verilmi tir.

4.1.1. İkokul Programları

En eski ve yayımlanan ilk ilkokul programı olan 1329 (1913) tarihli “Mek atib-i btidaiyye Ders Müfredatı” (İkokulların Ders Müfredatı) ara tırmamızda çok önemli bir yere sahiptir.

- Bir ve ki Muallimli Mekteplere Mahsus ve
- Altı, Be , Dört ve Üç Muallimli Mekteplere Mahsus olan olmak üzere iki kitap halinde yayımlanmı tır.
- 1338 (1922) tarihli “ İk Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı” bir ara program niteli indedir. Bu program TBMM Hükümeti Umur -i Maarif Vekaleti (E itim Bakanlığı) tarafından yayımlanmı tır.
- 1340 (1924) tarihli “ İk Mekteplerin Müfredat Programı” Türkiye Cumhuriyeti Millî E itimi'nin ilk programı olma erefini üzerinde ta ır. Bir proje programdır ve iki yıl uygulamada kalmı tır. Bu programla be yıllık ilkokul sistemi getirilmi tir.
- 1926 tarihli “ilk Mekteplerin Müfredat Programı” be yıllık ilkokulu iki devreye ayırmı tır. I., II. ve III. sınıflar birinci devreyi, IV. ve V. sınıflar ikinci devreyi olu turmaktadır.

- 1936 tarihli “İlkokul Programı” Türk devriminin gerekli kıldığı yeni ihtiyaçlara göre düzenlenmiştir. Program incelendiğinde her dersin hedeflerinin (özel amaçlarının) bulunduğu, ayrıca her ders için direktiflerin yazıldığı görülmektedir.

- 1948 tarihli “İlk Okul (İlkokul) Programı” ile köy ve şehir ilkokulları programları birleştirilmiştir. Programın amaçları, ilkeleri ve açıklamalar, çocuğun bir vatandaş olarak gelişimini her yönden bir bütün olarak geliştirmeyi amaç edinmiştir.

- 1962 tarihli “İlkokul Programı Taslağı”, Türkiye’deki program geliştirme çalışmaları arasında önemli bir yere sahiptir. Bu taslak program, Türk Millî Eğitimini’nin genel amaçlarının ilköğretim basamığında, hangi çerçevede geliştirilmeye çalışılacağını açık olarak belirtmek için ilköğretimin amaçlarını getirmiştir.

- 1968 tarihli “İlkokul Programı”, Cumhuriyet döneminin en önemli ilkokul programlarından biridir. Bugüne kadar birçok içerik değişikliği geçirmesine rağmen halen yürürlüktedir.

4.1.2. Ortaokul Programları

- 1913 tarihli “Tadrisat-ı İbtidaiyye Umumiyye-i Muvakkati” (Geçici İlköğretim Kanunu) ile Sübyan ve Rütiye okulları kaldırılıp yerlerine “Mekاتب-i Umumiyye-i İbtidaiyye” (Genel İlkokullar) adı ile altı yıllık, üç devreli ilkokullar açılmasına karar verilmiştir. Rütiye okulları bu kanunla ortadan kalkmışlardır. Bu nedenle 1329 (1413) tarihli “Mekاتب-i İbtidaiyye Ders Müfredatı” (İlkokulların Ders Müfredatı) ile 1338 (1922) tarihli “İlk, Orta Tadrisat Mektepleri Müfredat Programı” birer ilköğretim okulu programı olarak değerlendirilebilir. “İlk, Orta Tadrisat Mektepleri Müfredat Programı”nda (1338: 8), “İlk tahsilin dört senesi mecburidir. Köylerde ve nahiye ve kaza ve vilayet merkezlerinde bu mekteplerin küllüğü zaruridir.” şeklinde bir gerekçe maddesi yer almaktadır. Bu nedenle üç devre olan ilkokulun son devresi olan Devre Aliye (Yüksek Devre) ortaokul olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle araştırmada, her iki programın son devresi ortaokul olarak ele alınmış ve incelenmiştir.

- 1938 tarihli “Ortaokul Programı” 1949 yılına kadar 11 sene uygulamada kalmıştır. Programda Türk Millî Eğitimi’nin amaçlarına ve ortaokulun amaçlarına yer verilmemiştir. Ayrıca ortaokulun eğitim-öğretim ilkeleri de programda yer almamaktadır. Programda sadece dersler ve içerikleri sıralanmıştır.

- 1949 tarihi “Ortaokul Programı”nın en önemli özelli i, Cumhuriyet dönemi ortaokul programlarında ilk olarak “E itim ve Ö retim lkeleri” ba lı ı altında rehber ilkelere yer verilmesidir.

- 1970–1971 tarihli “Ortaokul Programı” ile uygulamaya konulan ve 1973 tarihinde basılan “Ortaokul Sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi ve Matematik Müfredat Programı” içinde yer alan Sosyal Bilgiler dersi programı ufak de i iklikler geçirerek 1985 yılına kadar uygulamada kalmı tır. 1970 tarihli bu program de i ikli i ile Cumhuriyetin kurulu undan beri birbirinden ba ımsız o larak okutulan ve tek disiplin anlayı mın hâkim oldu u sosyal bilgiler kapsamındaki dersler disiplinler arası bir yakla ıma göre yeniden düzenlenmi tir. Bu nedenle ara tırmada, 1973 tarihli bu programın Sosyal Bilgiler dersine ait olan kısmı kullanılmı tı r.

- 1995 tarihli “Ortaokul Programı (lkö retim II. Kademe)” toplama bir programdır. Programda yer alan derslerin her biri MEB Talim ve Terbiye Kurulu tarafından de i ik tarihlerde kabul edilmi tir. Bu program içinde yer alan a a ıdaki sosyal bilgiler kapsamındaki derslere ait programlar ara tırmada kullanılmı tır.

- Millî Tarih: 17.6.1985 tarih ve 2190 sayılı Tebli ler Dergisi ’nde yayımlanmı tır.

- Millî Co rafya: 8.9.1985 tarih ve 2195 sayılı Tebli ler Dergisi ’nde yayımlanmı tır.

- Vatanda lık Bilgileri: 13.4.1992 tarih ve 2356 sayılı Tebli ler Dergisi ’nde yayımlanmı tır.

- T.C. nkılap Tarihi ve Atatürkçülük: 6.7.1981 tarih ve 2090 sayılı Tebli ler Dergisi’nde yayımlanmı tır.

4.1.3. lkö retim Okulu Programları

- 16.08.1997 tarihinde kabul edilen 4306 sayılı kanun ile yıllardır sözü edilen ve kısmen uygulanan sekiz yıllık lkö retim yasalla mı ve bu uygulamanın tüm ö rencileri kapsaması kararı verilmi tir. (Tertemiz, 1999.) lkö retimin sekiz yıla ıkarılması program geli tirme ıalı malarını da etkilemi tir. 1990’lı yıllarda hazırlanan programlar hep lkö retim bütünlü üne yönelik hazırlanmı programlardır.

- Nisan 1998 tarih ve 2487 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayımlanan “Sosyal Bilgiler Dersi Öretim Programı”, ilköğretim bütünlüğüne dayalı olarak hazırlanmış ilk Sosyal Bilgiler dersi programı olup, ilköğretim okulu 4–7. sınıfları kapsamaktadır. Son yayımlanan bu Sosyal Bilgiler dersi programı şu anda yürürlüktedir. Bu nedenle araştırmamızda kullanılmıştır.

MEB tarafından 2000 yılında basılan, İlköğretim Okulu Ders Programları;

- Sosyal Bilgiler (6–7)
- İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük (8)
- “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi (7–8)” isimli eserin içinde, başlığında da belirtildiği gibi üç Sosyal Bilgiler dersinin programı yer almaktadır. Bu ders programları incelendiğinde;

- Sekizinci sınırlarda okutulan “T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük” dersi programının Temmuz 1996 tarih ve 2457 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayımlandığı, 1995 tarihli “Ortaokul Programı”nda yer alan aynı ders programıyla hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Aradaki farklılıklar program içerikleri incelenirken ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

- 7 ve 8. sınıflarda okutulan “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersi programının ise Haziran 1998 tarih ve 2490 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayımlandığı, 1995 tarihli Ortaokul Programında yer alan “Vatandaşlık Bilgileri Programı”ndan tamamen farklı ve yeni bir program olduğu görülmektedir. Bu program da araştırma kapsamına alınmıştır.

4.2. Kitaplar

Burada, araştırmada kullanılan eğitim tarihi, program geliştirme ve sosyal bilgiler öğretimi kitapları tanıtılmıştır.

4.2.1. Eğitim Tarihi Kitapları

Akyüz (1999) tarafından yazılan “Türk Eğitim Tarihi” adlı eser başlangıçtan 1999'a kadar Türk eğitim tarihini ele alan bir araştırmadır. Eser incelendiğinde ilköğretim ve ortaokul programları hakkındaki bilgilerin oldukça yüzeysel olduğu görülmektedir.

Eserin ara tırma açısından önemi, dönemlerin (II. Me rutiyet, Cumhuriyet) e itim görü ünü ve e ilimlerini çok iyi ele almasıdır.

Binba ıo lu (1995) tarafından hazırlanan “Türkiye’de E itim Bilimleri Tarihi” adlı eser, esas olarak ö retmen yeti tirme üzerine yapılmı tarihsel bir ara tırmadır. çeri inde yer yer ilkokul ve ortaokul programlarının hazırlanı ı ve içeri iyle ilgili açıklamalara yer verilmi tir. Ayrıca eserin son kısm ında Türkiye’de yayımlanmı ve yayımlanmakta olan e itim dergileri tanıtılmı tir. Ara tırmada, bu kısımlardan faydalanılmı tir.

Cicio lu (1985), “Türkiye Cumhuriyetinde lk ve Ortaö retim (Tarihi Geli imi)” isimli çalı mayı, doktora tezinin bazı yerlerini de i tirerek hazırlamı tir. Eser iki ana bölümden olu maktadır:

1. Osmanlı E itimi Üzerine Genel Bir Bakı
2. Türkiye Cumhuriyeti Okul Sistemi

Çalı mada her iki dönem; okul öncesi e itim, ilkö retim, ortaö retim, mesleki - teknik e itim ve özel e itim boyutları es as alınarak incelenmi tir. Bu inceleme sırasında Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yayımlanan e itim programlarına da de inilmı tir. Ara tırmada, bu eserin ilkokul ve ortaokul programları (II. Me rutiyet ve Cumhuriyet dönemleri) ile ilgili bölümlerden faydal anılmı tir.

Ba ar (1999) tarafından hazırlanan “Millî E itim Bakanlarının E itim Faaliyetleri (1960–1971)” adlı çalı ma e itim tarihimizin 1960–1971 yılları arasındaki geli melerini ve e itim çalı malarını anlatmaktadır. Ara tırma tamamen bilimsel tarzda hazırlanmı tir. 1960–1971 dönemini, millî e itim bakanlarını esas alarak kronolojik olarak inceleyen çalı mada, her bakanın dönemindeki e itim görü lerine ve politikasına, hükümet programında e itimin durumuna, e itim faaliyetlerine yer verilmi tir . 1960–1971 yılları arasındaki ilkokul/ortaokul programları ve e itimdeki geli meler anlatılırken bu çalı madan faydalanılmı tir.

Ergün (1996), “II. Me rutiyet Devrinde E itim Hareketleri (1908 –1914)” ba lı ını ta ryan çalı mayı, doktora tezinin bazı konularında ekleme ve çıkarmalar yaparak hazırlamı tir. Ara tırmacı, bu çalı mada II. Me rutiyet döneminin e itim akımlarını ve e itim alanındaki geli meleri incelemi tir. Ara tırmada 1329 (1913)

tarıhli “Mekاتب-i btidaiyye Ders Müfredatı” (İkokulların Ders Müfredatı) ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Bu çalı manın, 1329 (1913) tarihli “Mek atib-i btidaiyye Ders Müfredatı” (İkokulların Ders Müfredatı) ile ilgili kısmı ba ta olmak üzere, dönemin e itim görü ü ve geli meleri noktasında faydalanılmaya çalı ılmı tır .

Tazebay ve arkadaş ları (2000) tarafından kaleme alınan “ İkö retim Programları ve Geli meler (Program Geli tirme İke ve Teknikleri Açısından De erlendirilmesi)” isimli çalı ma üç bölümden olu maktadır.

- Cumhuriyet Öncesi İkö retim
- Cumhuriyet Döneminde İkö retim
- 1968 Sonrası Geli meler

Çalı mada yukarıdaki ba lıklardan anla ıldı ı gibi, Osmanlı Devleti’nden günümüze ilkokul programları kronolojik bir sıra içinde incelenmi tir. Bu incelemede, tüm programlar, amaçlar (hedefler), içerik (kapsam), e itim dur umu (ö retme-ö renme süreci) ve de erlendirme ö eleri açılarında ele alınmı tır. “1968 Sonrası Geli meler” ba lı ı altında ise bu tarihten sonra yayımlanan ilkö retim okulu ders programlarına yer verilmi tir. Bu çalı madan, ilkokul programları ve 1968 son rası program geli tirme çalı maları anlatılırken alıntılar yapılmı tır.

Yücel (1994) tarafından yazılan “Türkiye’de Orta Ö retim” isimli eser, Tanzimat Dönemi’nden 1938 yılına kadar ortaö retimde meydana gelen geli meleri tarihsel olarak incelemektedir. Bir dönem millî e itim bakanlı ı da yapan yazar, bir bakıma ya adlı ı dönemin ortaö retim tarihini birinci elden, görerek ve ya ayarak yazmı tır. Yücel’e (1994) göre “...Türkiye’de ortaö retim mevzuunu tetkik etmek, aynı zamanda Türk münevverinin hangi prensiplere dayanılarak, hangi gayeler için yeti tirildi ini incelemek demektir.” Eserde , Tanzimat Dönemi’nden 1938 yılına kadar yayımlanmı orta ö retim (ortaokul ve lise) programlarına ve haftalık ders çizelgelerine de yer verilmi tir. Birinci elden bir kaynak olması nedeniyle, ula ılmayan ortaokul programları, bu eser kaynak alınarak tanıtılmı tır.

4.2.2. Program Geli tirme Kitapları

Güngördü ve Güngördü (1962) tarafından kaleme alınan “Yeni İkokul Programı Uygulama Kılavuzu ve Program Geli tirme Tarihçesi” adlı eser, 1962 tarihli İkokul

Programı Tasla 1'nin uygulanı na kılavuzluk etmek amacıyla hazırlanmı tır. Bu nedenle bu eser 1962 tarihli İlkokul Programı Tasla 1 incelenirken birinci elden kaynak olarak kullanılmı tır. Eserin içeri i incelendi inde sadece 1962 program tasla 1na de il, 1913'ten o tarihe kadar yayımlanmı olan tüm ilkokul programlarına ait bilgilere de yer verildi i görölmektedir. Bu bakımdan eser, İlkokul programları hakkında derli toplu bilgi içerd i için de ara tırmada önemli bir yere sahiptir.

Ertürk (1998) tarafından kaleme alınan “E itimde Program Geli tirme” adlı eser Türkiye’de program geli tirme üzerine yazılan ilk eserlerden biridir. İlk baskısı 1972 yılında yapılan bu eser bugüne kadar on baskı yapmı tır. Tarafımızdan kullanılan , eserin 1998 yılına ait onuncu baskısıdır. Eser incelendi inde dilinin oldukça a ır oldu u ve bazı terimlerin bugünkünden farklı olarak kullanıldı ı görölmektedir. Bu kitap, kendisinden sonra program geli tirme alanında yazılmı birçok esere kaynaklık etm i tir; program geli tirme alanında yazılan ilk eserlerden biri olması sebebiyle ara tırmada ilgili kısımların yazımında kullanılmı tır.

Demirel (1998) tarafından hazırlanan “Kuramdan Uygulamaya E itimde Program Geli tirme” adlı eser dil ve içerik yönünden di er program geli tirme kitaplarından ayrılmaktadır. Kitap çok sade ve anlaşılır bir Türkçe ’yle yazılmı ve içeri i de gayet iyi yapılandırılmı tır. Bu nedenle ara tırma mızda bazı kısımlarından istifade edilmi tir. Do an (1997) tarafından yazılan “E itimde Program ve Ö retim Tasarımı” adlı çalı mada program geli tirmenin a amaları ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Eserden ilgili kısımların yazımında faydalanılmı tır.

Erden (1998) tarafından hazırlanan “E itimde Program De erlendirme” isimli çalı mada, bir e itim programının bütün boyutlarıyla nasıl de erlendirilebilece i anlatılmaktadır. Bu eser, Türkiye’de program de erlendirme üzerine yapılmı sayılı çalı malardan biridir. Bu çalı manın bazı kısımlarından faydalanılmı tır.

Varı (1997) tarafından kaleme alınan “E itimde Program Geli tirme Teoriler Teknikler” ba lıklı çalı ma, program geli tirmeyi tüm boyutları ile ele almaktadır. Varı ’a göre “... Pek çok e itim sorununun çözümü, millî e itim politikasını okuldaki ö rencinin davranı na dönü türmesi söz ko nusu olan e itim programlarının geli tirilmesine ba lı bulunmaktadır.” Çalı mada Türkiye ve dı ülkelerdeki program geli tirme çalı maları da tarihsel açıdan ele alınarak incelenmi tir. Eserin ilgili

kısımlarından –özellikle Türkiye’de program geliştirme tarihesinin verildi i kısım– faydalanılmı tır. (Varı , 1997: 6.)

4.2.3. Sosyal Bilgiler Ö retimi Kitapları

Erden (tarihsiz) tarafından hazırlanan “Sosyal Bilgiler Ö retimi” adlı eser Türkiye’de sosyal bilgiler ö retimi üzerine yazılmı sayılı eserlerden biridir. Sadece, ilkö retim birinci kademe (4. ve 5. sınıflar) Sosyal Bilgiler dersi ö retim programı esas alınarak hazırlanmı tır. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sosyal bilgiler ö retimi ve programının temel özellikleri anlatılmı tır. Bu bölümden, sosyal bilgilerin tanımı ve Sosyal Bilgiler dersi ö retim programının özellikleri anlatılırken yararlanılmı tır.

Sönmez (1997) tarafından hazırlanan “Sosyal Bilgiler Ö retimi ve Ö retim Kılavuzu” adlı eser, ilkö retimin iki kademesini de ele aldığı için Erden’in eserinden ayrılmaktadır. Yedi bölümden oluşan çalışmanın son iki bölümünde, araştırmacı tarafından hazırlanan ve ilkö retim Sosyal Bilgiler dersi için hazırlanan örnek bir program yer almaktadır. Barth ve Demirta (1997) tarafından YÖK/Dün ya Bankası Millî Eğitim Geliştirme Projesi çerçevesinde hazırlanan “ ilkö retim Sosyal Bilgiler Ö retimi” adlı çalışmada, üniteler halinde yapılandırılmı tır. Eserin “Ö rencileri Etkin Bir Vatanda Olabilmeleri Amacıyla Eğitim” başlıklı birinci ünitesinden yararlanılmı tır.

Moffatt (1957) tarafından hazırlanan “Sosyal Bilgiler Ö retimi” başlıklı çalışmanın Türkçe’ye çevirisi Nesrin Oran tarafından yapılmı tır. Eserin içeriği incelendiğinde Barth ve Demirta , (1997) tarafından yıllar sonra hazırlanan çalışması ile hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Moffatt’ın (1957) eseri eski basımlı olduğundan, dilinin günümüz Türkçesine göre aktır olduğu söylenebilir. Bu çalışmadan, ilgili kısımların yazımında faydalanılmı tır. Öztürk ve Otluo lu (2002) tarafından hazırlanan “Sosyal Bilgiler Ö retiminde Edebî Ürünler ve Yazılı Materyaller” başlığını taşıyan çalışmadan ise ilgili kısımların yazımında istifade yoluna gidilmı tır.

4.3. Makaleler

Arslan (2000) tarafından hazırlanan “Cumhuriyet Dönemi ilkö retim Programları ve Belli Başlı Özellikleri” isimli çalışmada Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar yayımlanmı ilkokul programları hakkında yüzeysel bilgi vermektedir. Çalışmada, 1968’den sonra ilkö retimdeki program geliştirme çalışmalarına çok az yer

verilmi tir. Bu makale, Cumhuriyet dönemi ilkokul programları hakkında kronolojik ve derli toplu bilgi verdi i için ara tırmada kullanılmı tır.

Binba 10 lu (1949) tarafından kaleme alınan “Cumhuriyet Döneminde İkokul Programları” isimli çalı mada, II. Me rutiye’ten günümüze ilkokul programları incelenmektedir. Çalı mada, 1329 (1913) Tarihli “Mek atib-i btidaiyye Ders Müfredatı”nın (İkokulların Ders Müfredatı) tarihi 1914 olarak verilmekte ve sadece altı, be , dört ve üç sınıf ve ö retmenli okullara ait olan program esas alınma ktadır. Bir ve iki sınıf ve ö retmenli okullara ait olan programa ise hiç de inilmemektedir. Bu çalı madan ilkokul programları ile ilgili bölümün yazımında faydalanılmı tır.

Do an’ın (1999) “Cumhuriyet Dönemi Ortaö retim Programlarının ekillenmesinde Etkili Olan Görü ler” ba lıklı çalı masında, Cumhuriyetin ilanından günümüze ortaö retim (ortaokul ve liseler) programlarında yapılan de i ikliklerin nedenleri dönemler halinde incelenmektedir. Ayrıca çalı mada Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar yayımlanmı olan ortaokul ve lise programları hakkında bilgiler de yer almaktadır. Ortaokul programları ile ilgili bilgiler verilirken bu çalı madan alıntılar yapılmı tır.

Kültür Bakanlı ı Dergisi (1937) içinde yer alan “Yeni İkokul Müfredat Programı” ve “ İlk Ö retim ve E itim Meselesi” ba lıklarını ta ıyan yazılar, CHP idaresinin e itim konusundaki dü üncelerini ve bunun e itime yansması olarak kabul edebilece imiz 1936 tarihli İkokul Programı’nın içeri i ve esaslarını anlatmaktadır. Bu dergi, CHP idaresinin resmi bir bakanlı ı tarafından yayımlandı ından, aynı zamanda o dönem için birinci elden bir kaynak niteli indedir. Bu nedenle ara tırmada bu kaynaktan istifade yoluna gidilmi tir.

4.4. Tezler

Burada sosyal bilgiler ö retim programları ile ilgili olarak daha ön ce yapılmı olan bilimsel çalı malar, doktora ve yüksek lisans tezleri olmak üzere iki ba lık halinde ele alınmı tır.

4.4.1. Doktora Tezleri

Sosyal bilgiler ö retim programları ile ilgili olarak, daha önce yapılmı bir doktora tezi bulunmamaktadır.

4.4.2. Yüksek Lisans Tezleri

Yaman (1999), “Türkiye Cumhuriyetinde İlkö retim Sosyal Bilgiler Dersi Ö retiminin Evrimi” ba lı ını ta ıyan bir çalı ma yapmı tır. Bu ara tırma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü E itim Bilimleri Bölümü Anabilim Dalı’nda yapılmı tır. Ara tırma be bölümden olmaktadır. Birinci bölümde ara tırmanın problemine ve metodolojiye; ikinci bölümde Cumhuriyet döneminde ilkö retimin durumuna; üçüncü bölümde sosyal bilgilerin tanımı, kapsamı ve ö retimi ile ilgili bilgilere; dördüncü bölümde Cumhuriyet dönemi ilkokul program ları esas alınarak bu dersin ö retimi ile ilgili geli melere; be inci bölümde ise ara tırmanın sonuçlarına yer verilmi tir.

Ara tırmada “Cumhuriyet döneminde ilkö retimde, Sosyal Bilgiler dersi ö retiminin evrimi nasıl bir seyir izlemi tir?” ekinde bir problem belirlenmi tir. Kullanılan modelin belirtilmedi i çalı mada, 1930–1968 yılları arasında yayımlanan ilkokul programlarında yer alan Sosyal Bilgiler derslerinin amaçları, konuları ve direktifleri kar ıla tırma ekinde incelenmi tir. Ara tırmada yer alan ilkokul programlarından birinin tarihi 1930 olarak alınmı tır. Fakat 1930 tarihinde yayımlanmı ayrı bir ilkokul programı yoktur. Bu tarihte 1926 tarihli “ İlk Mekteplerin Müfredat Programı”nın yeni bir baskısı yapılmı tır. Bu tarihli baskının içeri inde –din dersi hariç– bir de i iklik olmadı ı görülmektedir. Yaman, “1926 programıyla 1930 programı arasında bir fark bulunmadı ı tespit edilmi tir.” (Yaman, 1999: 81.) ekinde görü belirtmesine ra men, hem 1930 tarihli baskıyı ayrı bir program olarak ele almakta, hem de arada bir fark olmadı ını söyleyerek hataya dü mektedir.

Bu ara tırmanın sonuçlarını öyle özetleyebiliriz

1. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1962 tarihli lkokul Programı Tasla ı’nın yayımlanması ve uygulamaya geçmesine kadar geçen süre içinde Sosyal Bilgiler dersinin yerine Tarih, Co rafya ve Yurtta lık Bilgisi dersleri birbirlerinden ayrı olarak i lenmi tir.

2. 1962 tarihli lkokul Programı Tasla ı’nda söz konusu üç ders “Toplum ve Ülke ncelemeleri” adıyla birleştirilmi ve 1968’de yayımlanan ve yürürlü e giren 68 programıyla dersin adı “Sosyal Bilgiler” olmu tur.

3. 1974–1975 ö retim yılında Millî E itim ûrasi kararları gere i ve bu uranın zorunlu bir sonucu olarak Sosyal Bilgiler dersi programında de i ikli e gidilmi tir.

4. 1980'den sonra Sosyal Bilgiler programına, “Atatürkçülük, Tehdit ve Atatürkçü Dü üncede Milli Güç Unsurları” konuları eklenmi tir. 1990 ve 1993 yıllarında da de i ikli e gidilmi tir.

5. 1936 programındaki de i ikliklerin gerçekleştirilmesinde CHP'nin büyük etkisi olmu tur.

6. 1926 programıyla, Hayat Bilgisi dersinde toplu ö retim ve ünitele tirilmi konular uygulanmaya ba lanmı tir. Sosyal Bilgilerde ise böyle bir de i ikli e ancak 42 yıl sonra gidilebilmi tir.

7. Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar geçen süre içinde ilkokul Sosyal Bilgiler dersinin amacı çokça faaliyet gösterilerek ula ılması gereken amaçlar ekinde belirlendi inden, bu ya grubundaki ö rencilerin sekiz yılda bile bu amaçlara ulaşmalarının mümkün olmadığı tespit edilmi tir.

8. Ça da e itim anlayı larında amaçlara ulaşmanın en etkili yolu hedef davranı larla gerçekleştirilen ve ilkö retimde birçok dersin davranı ları belirlenmi ken, Sosyal Bilgiler dersi hedef davranı larının belirlenmemi olması bir eksiklik olarak görülmü tür.

9. Sosyal Bilgiler dersinin içeri i Cumhuriyetin ilk döneminden günümüze kadar Tarih Co rafya ve Yurtta lık Bilgisi derslerinden seçilerek alınmı tir. Tarihin konusu “Türk Tarihi”, Co rafyanınki “Türkiye Co rafyası”, Yurtta lık Bilgisinin konusu ise “Türkiye'nin dari Yapısı” ve üç dersin kayna ı ve ana temeli “Türk Toplumunu ve Atatürkçülük” olmu tur.

10. Sosyal Bilgiler dersinin asıl amacı “iyi vatanda ” yeti tirmek olarak belirlenmi ken bu iyi vatanda ın profili de çizilmi tir: Görev ve sorumluluklarını ö renen ve bunun gereklerini yerine getiren, haklarını bilen “etkin yurтта ” de il, ödevlerini yerine getiren özverili, yasalara ve devlet otoritesine uyan ve “edilgin yurтта ”tır.

11. Genelde ilkö retim programı, özelde ise sosyal bilgiler programında pragmatist felsefe temel olarak belirtiliyorsa da, e itim bilimcileri tarafından bu

programın kaıt üzerinde pragmatist, uygulamada realist ve idealist oldu u, bazen de onda hangi akıma ba lı kalındı ının belli olmadı ı ileri sürülmü tür.

12. Programlar hazırlanırken program geli tirmenin ilke ve kurallarına kısmen uyuldu u, büyük oranda da uyulmadı ı söylenebilir.

13. Sosyal bilgiler programı “vatanda ” yeti tirme amacından uzakla arak sadece üst ö renime ö renci hazırlayan bir konumdadır.

14. Günümüz açısından ö renilmesi ve davranı haline getirilmesi gereken insan hakları ve demokrasi konularına sadece “Atatürkçülük” konuları içinde yer verilmi tir. Demokrasinin evrensel ilke ve kavramlarına yer verilmemi tir.

15. Sosyal bilgiler programındaki de i ikliklerin on be -yirmi yılda bir yapılmaya çalı lmasından, programın ça ın gereklerine cevap veremedi i sonucuna ula ılabilir.

16. Programın “Açıklamalar” kısmından ve konulardan hareketle , uygulamada da en çok “anlatım” ve “soru-cevap” metotlarının kullanıldı ı, di er yöntem ve tekniklere fazla a ırlık verilmedi i söylenebilir.

Sonuç olarak; Sosyal Bilgiler dersi ö retim programının ça da e itim anlayı ından uzak oldu u ve toplumdaki de i me -geli melerin gerisinde kaldı ı söylenebilir.

Köken, “ İkokullarda Sosyal Bilgiler Ö retimi” isimli ara tırmasını, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sınıf Ö retmenli i Anabilim Dalı’nda yapmı tir. Dört bölümden olu an ara tırmanın birinci bölümünde , probleme, sosyal bilgiler ile ilgili genel bilgilere, ara tırmanın amacına, önemine, sınırlı lıklara, tanımlara, kısaltmalara ve daha önce yapılmı olan bazı ara tırmalara yer verilmi tir. kinci bölümde ara tırma modeli ve süreci anlatılmı tir. Üçüncü bölümde bulgular ve yorumlar yer almaktadır. Son bölümde ise özet, sonuçlar ve öneriler bulunmak tadır (Köken, 1995: 7.)

Ara tırmada “Problem” ba lı ı altında problem durumu anlatılmı , fakat problem cümlesi verilmemi tir. Köken, problem durumunu anlattıktan sonra “Bu çalı mada ara tırma konusu olması açısından mihver derslerden “Sosyal Bilgiler” dersi üzerinde durulacaktır.” demektedir. (Köken, 1995: 2.)

Köken, ara tırmasının amacını ise şöyle vermektedir:

“Bu ara tırmada ilkokullardaki Sosyal Bilgiler dersinin programda yer alan hedefleri ne ölçüde gerçekleştiği ile ilgili meselelerin çözümüne yardımcı olacak bulgular elde etmek ve teklifler geli tirmek için ilkokulda bu derse giren öğretmenlerin ve ilkö retim müfetti lerinin mevcut durum ile ilgili tavırlarını tespit etmek ve olması gerekenleri kar ıla tırmak amacıyla yapılmı tır.” (Köken, 1995: 10.)

Ara tırmada, genel tarama ve deneme olmak üzere iki model kullanılmı tır. Çalı manın evreni, Konya ili merkezinde bulunan resmi ilkokullarda görev yapan öğretmenler ve Konya 1 Millî E itim Müdürlü ü’ne ba lı ilkö retim müfetti leri olarak belirlenmi tır. Ara tırmanın örneklemi ise çalı ma evreninden seçilmi ilkokullarda 4. ve 5. sınıflarda görevli öğretmenler ve Konya Millî E itim Müdürlü ü’nden seçilen müfetti lerden oluşmaktadır. Ara tırmada biri öğretmenlere, di eri ise müfetti lere uygulanmak üzere iki tür anket geli tirilmi tır. Da ıtılan 78 anketin tamamı geri dönmü tür. Anketi yanıtlayanların 60 tanesi öğretmen, 18 tanesi ise ilkö retim müfetti idir.

Bu ara tırmanın sonuçlarını şöyle özetleyebiliriz:

1. Öğretmenlerin %70’i, müfetti lerin %77,8’i Sosyal Bilgiler ders konularının Tarih, Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgisi olmak üzere çok yönlü bir bütün olarak ele alınıp öğrenmesinde fayda görmektedir.

2. Sosyal Bilgiler dersine ait konuların, programda belirtilen ekil ve sıranın dışında bir düzenleme ve sıralamayla yapılmasını öğretmenlerin %53,33’ü uygun bulurken, müfetti lerin %61,1’inin kısmen bu görüşe katıldığı görülmektedir.

3. Öğretmenlerin %91,67’si, müfetti lerin %100’ü sosyal bilgiler konularının öğrenilmesinde uygulanan “yakından uzağa” ilkesinin faydasına inanmaktadır.

4. Sosyal Bilgiler dersinde vatandaşlıkla ilgili konularda verilen bilgilerin öğrenciler tarafından uygulanabilirliği konusunda öğretmenlerin %41,67’si, müfetti lerin ise %61,1’i “kısmen” mümkün olacağı görüşündedir.

5. Sosyal Bilgiler dersi konularının, Türk milletinin güven ve takdir duygusunu kuvvetlendirmeye ve geli tirmeye uygunluğu konusunda öğretmenlerin %45’i “evet”,

%35'i ise "kısmen" cevabını vermiştir. Müfettişlerin yarısı ise konu ile ilgili olarak olumsuz düşünmektedir.

6. Sosyal Bilgiler dersi konularının, öğrencileri aktif olmaya, araştırmaya ve incelemeye sevk edecek metodları uygulamaya elverişliliği konusunda öğretmenlerin %41.67'si "kısmen" mümkün olduğunu görülmüştür. Müfettişlerin ise %88,9'u "kısmen", %11,1'i ise "hayır" cevabını vermiştir.

7. Sosyal Bilgiler dersinin araştırma yapma ve araştırma yapma alışkanlığı kazandırma düşüncesine öğretmenlerin %66.67'si, müfettişlerin ise %83,3'ü olumlu cevap vermiştir.

8. Milli ve dini bayramlarda, mahalli kurtuluş ve kutlama günlerinde ve belirli günleri ele alırken istatistik ve grafiklerden öğretmenlerin %58'i, müfettişlerin ise %94,4'ü yararlanılmadığını görülmüştür.

9. Öğretmenlerin %80'i, müfettişlerin ise %66,7'si öğrencilere, diğer insanlara saygı duyma, hoşgörü ve işbirliği yapma duygularının kazandırılmasında Sosyal Bilgiler dersinin planlanıp uygulanmasının olumlu katkıda bulunduğunu kabul etmektedir.

10. Sosyal Bilgiler dersi konularının, "Atatürk ilke ve ilkelerinin öğrenciler tarafından yeteri kadar öğrenilmesi ve benimsenmesine imkân verebildiğini öğretmenlerin %51.67'si, müfettişlerin ise %66,7'si kabul etmektedir.

11. Sosyal Bilgiler dersi konularının öğrencilere demokrasi bilinci kazandırma yeterliliği konusuna öğretmenlerin %38.33'ü "evet", müfettişlerin %38,9'u ise "kısmen" demektir.

Piriçdane, (1997) "İlköğretim 1. Kademe Sosyal Bilgiler Ders Programının Değerlendirilmesi" isimli çalışmasını, Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda yapmıştır. Bölümünden oluşan araştırmanın birinci bölümünde problem tanıtılmış, ikinci bölümde ilköğretimde Sosyal Bilgiler dersi öğretiminin tarihsel gelişimi ilköğretim programları esas alınarak anlatılmış ve ilköğretim okullarında sosyal bilgiler öğretiminin bugünkü durumuna yer verilmiştir. Üçüncü bölümde araştırmanın yöntemi, dördüncü bölümde bulgular ve yorumlar ortaya konulmuştur. Beşinci bölümde ise sonuç ve öneriler yer almaktadır. Çalışmanın,

özellikle Sosyal Bilgiler dersi ö retim programlarının tarihsel süreç içinde ilkökull programları esas alınarak incelendi i kısmından istifade edilmeye çalı ılmı tır.

Ara tırmacı, ara tırmasının gerekçesini öyle ifade etmektedir:

“Sosyal Bilgiler programının amaç, içerik, yöntem, araç -gereç, süre, de erlendirme boyutları ile incelenmesini gerekli kılmı tır. Program içinde yer alan her boyut, di er boyutlarla ba lantılı olup, tüm boyutlar aynı derecede önemlidir. Boyutların birinin yetersizli i, di er birimlerinde de ayrı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle Sosyal Bilgiler ö retiminde kar ıla ılan sorunların hangi boyutlardan kaynaklandı ını tespit etmek gerekmektedir.” (Piriçdane, 1997: 7.)

Ara tırmada ilkö retim kurumlarında II. devrenin 4. ve 5. sınıflarında okutulan Sosyal Bilgiler Ders Programı'nın genel bir de erlendirmesi yapılmı tır. Piriçdane , bu de erlendirmeyi yaparken u sorulara yanıt aramı tır:

1. “ İkö retim Kurumları Sosyal Bilgiler Ders Programı”nın (temel ö eleri açısından amaç, içerik, ö retim yöntemleri, ders araç -gereçleri, süre, de erlendirme) mevcut durumu ne düzeydedir?

2. Programın uygulanmasında kar ıla ılan sorunlar nelerdir?

3. Bu sorunlar hangi nedenlerden kaynaklanmaktadır?

4. Sosyal Bilgiler programının belirlenen amaçlara ula abilmesi için ara tırmada anket yöntemi kullanılmı tır.

Veriler iki yolla toplanmı tır:

1. Literatür taraması

2. Ö retmenlere uygulanan bilgi ve anket formu

Çalı manın evrenini stanbul ili, Gaziosmanpa a ilçesindeki MEB' e ba lı ilkö retim okullarındaki 4. ve 5. sınıf ö retmenleri olu turmaktadır. Bu evrenden ans yöntemi ile 10 okul örneklem olarak seçilmi tır.

Ara tırma sonunda, ilkö retim okullarında okutulmakta olan Sosyal Bilgiler Ders Programının ihtiyaçlara yeterince uygunluk göstermedi i sonucuna ula ılmı tır. Uygulanan bu programın yeni anlayı ve yakla ımlara uygun olarak program geli tirme ilkeleri do rultusunda yeniden düzenlenmesi gere i ortaya çıkmı tır.

Aydiner, (1995) “ İlkö retimde Sosyal Bilgiler Dersi Programlarına İlişkin Öğretmen ve Müfettiş Görüşleri” başlıklı inceleme çalışmasını, Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yapmıştır. Araştırma dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde problem durumu -cümlesi, ilgili araştırmalar, alt problemler, sayıtlar ve tanımlar yer almaktadır. İkinci bölümde metodolojiye, üçüncü bölümde bulgulara ve yoruma, dördüncü bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Araştırmanın problem cümlesi şöyledir: “ İlkö retim 4. 5. 6. 7. ve 8. sınıf Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının, program geliştirme ilke ve tekniklerine uygunluğu, programa ilişkin görüşlerin ve uygulamada karşılaşılan güçlüklerin neler olduğu, programın yeniden düzeltilmesi ve geliştirilmesinde, öğretmen ve müfettişlerin görüşleri nelerdir?”

Araştırmanın amacı ise “...ilkö retim 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler programına ilişkin öğretmenler ve ilkö retim müfettişlerinin görüşlerini belirlemektir.

Bu çalışmada ulaşılan sonuçları aşağıda özetlenmiştir:

- İlkö retim 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler dersi programının, program geliştirme ilke ve tekniklerine uygun hazırlanmadığı gözlemlenmiştir.
- Öğretmen ve müfettiş görüşlerine göre, uygulamada karşılaşılan genel güçlükler ile ilgili olarak, öğretmenler programa ilişkin güçlüklerle katıldıklarını, müfettişler ise programa ilişkin güçlükler konusunda kararsız olduklarını belirtmişlerdir.
- Öğretmen ve müfettiş görüşlerine göre programın yeniden düzeltilmesi ve geliştirilmesi ile ilgili olarak; öğretmen ve müfettişlerin benzer görüşlere sahip oldukları ve genel düzeltme-geliştirme konusuna da “evet” düzeyinde katıldıkları gözlemlenmiştir.
- Öğretmen ve müfettişler, programa ilişkin olarak, “Program millî eğitimin genel amaç ve temel ilkelerine uygundur” görüşüne, en yüksek aritmetik ortalama düzeyi ile katıldıklarını bildirmişlerdir.
- Sadece müfettiş görüşlerine göre, programa ilişkin “görüşler” açısından “programda hedefler kazandırılabilir niteliktedir” görüşüne onlar, en yüksek aritmetik ortalama düzeyi ile katıldıklarını bildirmişlerdir.

- Sadece ö retmen görüşlerine göre, programa ilişkin güçlükler açısından “program hedefler bakımından öğrenciyi ezberle yönlendirmektedir” görüşüne onlar, en yüksek aritmetik ortalama düzeyi ile katıldıklarını bildirmişlerdir.

- Müfettiş görüşlerine göre, programa ilişkin güçlükler açısından “program hedefler bakımından öğrenciyi ezberle yönlendirmektedir ve program hedefler bakımından öğrenciyi ara tırmaya (inceleme, gezi, gözlem vb.) yönlendirmeye” görüşüne onlar, en yüksek aritmetik ortalama “çok” düzeyi ile katıldıklarını bildirmişlerdir.

- Öğretmen ve müfettiş görüşlerine göre, programa ilişkin güçlükler açısından “program sınav durumları ile ilgili olarak örnekler sunabilme bakımından güçlükler vardır” görüşüne her iki grup da, en yüksek aritmetik ortalama “çok” düzeyi ile katıldıklarını bildirmişlerdir.

- Öğretmen ve müfettiş görüşlerine göre, programın yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesi ile ilgili olarak, “Halen yürürlükte olan programın değiştirilmesini ve programın uygulanmasında öğretmen kılavuzu kitabı hazırlanmasını gerekli buldukları” görüşüne her iki grup da, en yüksek aritmetik ortalama “evet” düzeyi ile katıldıklarını bildirmişlerdir. (Aydın, 1995: 15-16.)

Uçar (1995.) “Cumhuriyet Dönemi İlkokul (İkinci Sınıf) Programlarındaki Değişimler ve Gelişmeler” isimli çalışmasını, Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yapmıştır. Araştırma dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm “Giriş”, ikinci bölüm “Yöntem”, üçüncü bölüm “Bulgular ve Yorum”, dördüncü bölüm ise “Sonuçlar ve Öneriler” başlığını taşımaktadır.

Çalışmada tarihsel yöntem kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde ilkokullarda uygulanan beş program (1926, 1936, 1948, 1968 ve 1995) çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Bu incelemede bu beş programın; hedefleri-amaçlarında, dersleri-ders içeriklerinde, sınav-sınav durumlarında ve dayandıkları eğitim felsefelerinde kronolojik olarak ne gibi değişimler ve gelişmelerin olduğu incelenmiştir.

Bu çalışmada sorularla ulaşılan bulguları şöyle özetleyebiliriz:

1. 1926 ve 1995 programlarında genel hedeflere (millî eğitimin amaçlarına) yer verilmemiştir, 1936 programında ilkokulun amaçlarına 1948 programında millî eğitimin

amaçları olarak çocukların nasıl bir vatandaş olarak yetiştirileceğine, 1968 programında ise nasıl bir insan ve nasıl bir yurtta yetiştirileceğine yer verilmiştir.

2. 1948 programında genel hedeflere (ilkokulun amaçlarına) yer verilmemiştir. 1926 programında, çevresine uyum sağlamayı iyi vatandaşlar yetiştirmek; 1936 programında, zihinsel bakımdan gelişimi, milli tarihine önem veren, Türk devrimlerini benimsemiş öğrenciler yetiştirmek; 1968 programında, beden ve ruh sağlığı ve insanlık ilişkileri bakımından gelişimi, insan gücünü geliştirmenin ekonomik hayata katkısı, Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir devlet olduğu kavramını vatandaşlar yetiştirmek; 1995 programında, her Türk vatandaş olmak için gerekli temel bilgi, beceri, davranış ve alışkanlıkları kazandırmak, istidat ve kabiliyetlerini geliştirmek ve 1968 programında olduğu gibi kişisel, toplumsal, ekonomik hayat ve insanlık ilişkileri bakımından geliştirmenin genel hedef olarak belirlendiği saptanmıştır. Tüm programlarda ilkökulüde iyi vatandaş yetiştirmeyi ve bunun için gerekli temel bilgileri öğrenciye kazandırmayı amaç edinmiştir.

3. 1926, 1936 ve 1948 programlarında Sosyal Bilgiler dersi yoktur. 1968 ve 1995 programlarında yer alan dersin genel hedeflerinde (amaçlarında) öğrencilerin dört yönden geliştirilecekleri belirlenmiştir.

- Yurttaşlık görevleri ve sorumlulukları yönünden,
- Toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri yönünden,
- Çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yeteneklerini geliştirmek yönünden,
- Ekonomik yaşamı fikrini ve yeteneklerini geliştirmek yönünden.

Turgut, (1992) "Cumhuriyet Dönemi İlk ve Ortaöğretim Programları ve Bu Programlardan Alınan Öğrenim Belgelerinin Değerlendirilmesi" başlığını taşıyan çalışmasını Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapmıştır. Araştırmanın bölümleri (Giriş, Yöntem, Bulgular ve Yorumlar, Sonuç ve Öneriler) Uçar'ın (1995) araştırması ile aynıdır. Araştırmada "Cumhuriyet döneminde ilk ve ortaöğretim programları nasıl bir gelişme göstermiştir ve bu programlardan alınan öğrenim belgelerinin değerleri nedir?" şeklinde bir problem belirlenmiştir. (Turgut, 1992: 10-11.)

Çalı mada tarihi anket yöntemi kullanılmı , Cumhuriyet dönemi ilk ve ortaö retim kurumlarının geçmi i ve bugününe ait veriler toplamı gruplandırılarak betimlenmeye çalı ılmı tır. Bu betimlemede özellikle ilkokul, ortaokul ve lise ders programları esas alınmı tır. Ara tırma sonunda, Sosyal Bilgiler dersleri ile ilgili olarak a a ıdaki bulgular elde edilmi tir:

1. İkokul programlarında 1924 yılından 1962 yılına kadar “Tarih, Co rafya Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Malûmat-ı Vataniyye, Yurt Bilgisi” adları altında okutulan dersler, 1962 programında “Toplum ve Ülke ncelemeleri” adı altında birle tirilmi tir. 1968 programında aynı ders “Sosyal Bilgiler” adını alarak günümüze kada r varlı mı korumu tur.

2. Ortaokul programlarında 1962 (1970–1971) programına kadar, “Malûmat-ı Vataniyye”, “Yurt Bilgisi” ve “Yurtta lık Bilgisi” adları altında okutulan dersin konuları, 1962 (1970–1971) yılından itibaren “Sosyal Bilgiler” konu ları içine alınmı tır. 1985–1986 ö retim yılında bu ders “Vatanda lık Bilgileri” adı altında müstakil bir ders olarak yeniden programa konmu tur.

3. Ortaokul programlarında 1962 (1970–1971) programına kadar, ayrı birer ders olarak okutulan “Tarih”, “Co rafya” ve “Yurtta lık Bilgisi’nin konulan, 1962’den (1970–1971) itibaren “Sosyal Bilgiler” dersi adı altında birle tirilmi ve bu ad altında okutulmu tur. “Sosyal Bilgiler” 1985–1986 ö retim yılından itibaren “Milli Tarih”, “Milli Co rafya” ve “Vatanda lık Bilgileri” adlarıyla ayrı dersler olarak programda yer almı tır. Bunlardan Milli Tarih ve Milli Co rafya, ilk iki sınıfta haftada toplam 4’er saat, Vatanda lık Bilgileri ise üçüncü sınıfta haftada 3 saat olarak okutulmaktadır. Bu ders grubunda, 1924 yılından bu yana üç sını fın haftalık ders saati toplamında üç saatlik bir azalma olmu tur. Ancak, e itimde Atatürkçülü ü daha da peki tirmek maksadıyla, 1981–1982 ö retim yılından itibaren ortaokul son sınıf programlarına “T.C. nkıl ap Tarihi ve Atatürkçülük” dersi haftada 2 saat konulmak suretiyle bu farklılık bir saate indirilmi tir.

4. Cumhuriyet döneminde ortaokul Tarih, Co rafya ve Vatanda lık Bilgileri derslerinin 1924–1961 (1924–1970) yılları arasında ayrı ayrı okutuldu u, 1960’lı (1970) yıllarda Sosyal Bilgiler adı altında birle tirildi i 1980’li yıllardan itibaren de tekrar ayrılarak halen de böylece okutulmakta oldu u görülmektedir. Bu durum konu alanı ve

geni alanlar program geli tirme yakla ımları arasında açık bir tercih yapılamadı ını göstermektedir.

5. 1985 yılında Sosyal Bilgiler dersinde, geni alan modelinden tekrar konu alanına dönülmesi, bu dersin ö retiminin entegre (toplu) olması ilkesinden sapma olarak algılanabilir. Ancak, okul düzeyi yükseldikçe toplu ö retim uygulamasının azaldı ı da bir olgu olarak görölmektedir.

Ta polato lu (1993), “Türk Milli E itiminde Cumhuriyet’ten Günümüze Program Geli tirme Alanındaki Geli meler ve Bir E itim Programının Temel Özelliklerine ili kin Uzman Görü leri” isimli çalı masını, Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yapmıştır. Ara tırma be bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “Giri ”, ikinci bölüm “İlgili Ara tırmalar”, üçüncü bölüm “Yöntem”, dördüncü bölüm “Bulgular ve Yorumlar”, be inci bölüm ise “Sonuç ve Öneriler” ba lı ını ta ımaktadır.

Ara tırmacı,“Türk Millî E itimi’nde Cumhuriyet’ten günümüze program geli tirme alanındaki geli meler ve bir e itim programının, temel özelliklerine ili kin uzman görüşleri nelerdir?” sorusuna cevap aramaktadır. Ara tırmanın alt problemleri ise öyledir (Ta polato lu, 1993: 25):

1. Cumhuriyet’ten günümüze ilkö retim ve ortaö retim alanında program geli tirme çalı malarında ve e itim programlarındaki de i me ve geli meler nelerdir?

2. Türk Millî E itim Sistemi için önerilebilecek bir e itim programının özellikleri ve temel ö eleri hakkında Millî E itim Bakanlığı ile üniversitede bu alanda görevli uzmanların görüşleri nelerdir?

Ara tırmanın amacı ise “...Cumhuriyet’ten günümüze kadar Türk E itim Sistemi’nde program geli tirme çalı malarındaki de i me ve geli melerin ortaya konması ve Türk E itim Sistemi için önerilebilecek bir e itim programının özellikleri ve temel ö elerinin belirlenmesi”dir. (Ta polato lu, 1993: 24.) Çalı mada, belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, bir e itim programının özelliklerinin ve temel ö elerinin neler olması gerekti i konusunda uzman görüşlerini almak üzere anket tekni i de kullanılmıştır.

Ara tırmanın “Bulgular ve Yorumlar” bölümünde alt problemler esas alınmıştır. I. alt problem “İlkö retim”, “Temel E itim”, “Ortaö retim” başlıkları altında ilkö okul, ortaokul, ilkö retim okulu ve ders programları esas alınarak incelenmiştir. II. alt problem, program geliştirme uzmanlarına uygulanan anket bulgularına dayalı olarak ve tablolar yardımıyla açıklanmıştır.

Bu ara tırmanın I. alt probleme ait sonuçlarını şöyle özetleyebiliriz:

1. Cumhuriyet döneminin ilk e itim programlarının 1924 yılında dersler çizelgesi ekinde düzenlendiği görülmüştür. 1926 İlkokul Programı’nda ise okul ile yaşam arasında bağlantı kurulmuş, çocuğa görelilik ve yakın çevre kavramları artırılarak kazanılmış, toplu öğretim uygulamasına geçilmiştir. Yine ilk olarak bu programda hedeflere, öğretime yol gösterici ilke, yöntem ve tekniklere de yer verilmiştir. Bu anlayışlar temel alınarak hazırlanan 1936 ve 1948 İlkokul Programları da bir kılavuz kaynak kitap görünümünde olan 1968 İlkokul Programı’na temel oluşturmuştur.

2. Ortaokul programlarındaki değişimler genellikle ders eklemeler ve çıkarmalar ekinde görülmektedir. Bu alanda geleneksel anlamdaki bilgi tasnifinin yerine çocuğun problem çözmesini ve hayata yönelik bir içerik organizasyonunu temel alan 1932 programı önemlidir. Ancak bu program çok kısa süre uygulamada kalmıştır.

3. Program geliştirme alanındaki ilk bilimsel çalışmalar 1953–1954 yıllarında lise programları üzerinde başlatılmıştır. Bu çalışmalar program geliştirme açısından önemli olmakla birlikte sürdürülemez, deneme çalışmalarından elde edilen sonuçlar sisteme yansıtılamamıştır.

4. E itim programları ile ilgili çalışmalar 1982 yılında Talim ve Terbiye Kurulu tarafından kabul edilen hedef, hedef davranış, işlevi ve değerlendirme öğelerini içeren bir program modeli çerçevesinde sistematik bir biçimde yeniden ele alınmıştır.

1980 yılına kadar hazırlanan programlar, temel öğeler açısından ele alındığında şu sonuçlar elde edilmiştir:

- Hedeflerin saptanmasında toplum, birey ve konu alanının gereksinimleri göz ardı edilmiştir.

- İçerik, Türk Millî E itimi’nin belirlenen hedeflerine ulaştırılmak üzere belirlenememiştir, konuların öğretilmesi ön plana çıkmıştır.

- Geleneksel anlayı çerçevesi içinde ve disiplinlerin gereksinimlerine göre düzenlenen içeri in, hayata dönük olmadığı ve birbirinden bağımsız ele alındığı görülmü tür.

- Eğitim durumlarının düzenlenmesinde öğretmenlere büyük roller yüklenmiş ; eğitim durumlarının düzenlenmesi ve içerik açısından yeni gelişmelerle donatılmamıştır. Yani hazırlanan programlarda bu öğretmenlere yeterince ele alınmamıştır.

- Değerlendirme işleminde eğitim ve öğretimin hedefleri dikkate alınmadan ve tamamen öğrenci başarısını ölçmek üzere yapılmış , ölçme -değerlendirme tekniklerine programlarda yer verilmemiştir.

Araştırmanın 11 alt probleme ait sonuçlarını işte öyle özetleyebiliriz:

1. Türk eğitim sistemi genel anlamda istenilir düzeyde değildir.
2. Türk eğitim sisteminin istenilir düzeyde olmayışının temel nedenlerinden biri eğitim programlarının yeterince sevişsel olmayışıdır.
3. Programlar çevre (il-ilçeler) ve merkez (MEB) iş birliği halinde birlikte hazırlanmalıdır.
4. Program, eğitim ve öğretime başlamadan önce hazırlanmalı ve uygulama süresince geliştirilmelidir
5. Program, etkileşimli oryantasyonunu temel almalı ve öğrencinin doğrudan doğruya etkileşimini sağlamalıdır.
6. Programlar ortak dersler etrafında yerel özelliklere göre düzenlenmelidir. Liselerde çok amaçlı programlara önem verilmelidir.
7. Programlar öğrenci merkezli olmalıdır.
8. Gereksinimlerin analizi, programın oryantasyonu, genel ve özel hedefler, davranışlar, içerik, eğitim durumları, değerlendirme ve dönüt , programın temel öğeleri olarak ele alınmalıdır.
9. Hedeflerin hiyerarşik organizasyonu uzak hedef, genel hedef ve özel hedefler şeklinde olmalıdır.
10. Hedefler davranışa dönüştürülmelidir.

11. çeri in seçiminde toplumsal ve bireysel fayda ölçütleri ön planda tutulmalıdır.

12. çerik, belirlenen hedeflere ula tıracaq nitelikte ve ö rencinin ilgi ve gereksinimlerini kar ılayacak ekilde seçilmelidir.

13. çerik somuttan soyuta, basitten karma ı a, kendi içinde bir bütünlük olu turacak ekilde düzenlenmelidir.

14. çeri in organizasyonunda esas alınması gereken yakla ım, yatay ve dikey organizasyon olmalıdır.

15. De erlendirme, programa giri te, süreç içinde ve çıkı ta yapılmalıdır.

im ek (1995), “ İkö retim Sistemimiz (1923–1950) Üzerine Yapı, Amaç ve Muhteva Yönünden Bir Tahlil” isimli ara tırmasını, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü E itim Bilimleri Anabilim Dalı’nda yapmı tır. Çalı ma dört ana bölümden olu maktadır. Birinci bölümde Osmanlı mparatorlu u’ndan ba lanılarak Cumhuriyetin kurulu una kadar e itim alanında yapılanların genel bir de erlendirmesi yapılmı tır. kinci bölümde ilkö retim kavramı açıklanmı ve ilkö retim sitemimiz tarihi geli im içerisinde incelenmi tir. Üçüncü bölümde ilkö retim sistemimizdeki amaçların tarihi geli imi ele alınmı tır. Son bölümde ise Cumhuriyet döneminde ilkokullardaki müfredat programları de i iklikleri anlatılmı tır. Tüm bu bölümlerde incelenen 1923–1950 yılları arasındaki dönemdir.

Ara tırmanın amacı “...ilkokullar üzerinde yapılan de i iklikleri (1923 –1950) objektif olarak ortaya koymaktır. Cumhuriyet döneminde kurulan ilkokulların hangi kanunlar ve hangi amaçlara yönelik oldu u yanında, ne gibi bir muhteva ile dolduruldu u da ara tırmanın özünü te kil etmektedir.” (im ek, 1995: 2.)

Ara tırma tarihsel incelemeye dayalıdır ve dokümanter bir çalı ma niteli indedir. Bu nedenle ara tırmacı çalı ması için bir problem –ve alt problemler– tayinine gitmemi tir. Ara tırmada 1924, 1926, 1936 ve 1948 tarihli lkokul Programları ayrıntılı olarak incelenmi tir. Ayrıca bu programlarda yer alan dersler tek tek ve birle tirilmi tablolar halinde –toplam ders saatleri ve toplam dersler içerisindeki a ırlıkları verilerek– ele alınmı tır.

Ara tırma sonunda u sonuçlara ula ılmı tır:

1. 19. yüzyılda yeni olu turulmaya çalı ılan e itim sisteminin içerisinde, üzerinde en çok durulan ö retim kademesi ilkö retim olmu tur. E itimin temelini olu turan ilkö retim alanında çıkarılan nizamname ve kanunla r, 1913 yılına kadar ilkö retimin yasal altyapısını tamamlamı ve okulların iç düzenini belli esaslara ba lamı tır.

2. 1920'de Ankara'da kurulan Türkiye Cumhuriyeti , Osmanlı'dan devraldı ı e itim mirasını reddetmeye çalı sa bile, olu turulmaya çalı ılan yeni e itim sistemi devralınan mirasın üzerine in a edilmi tir. Osmanlıdan devralınan Maarif Nezareti, Maarif Vekâletine çevrilmi , ilkö retim kurumları olan ptida -i mektepler, önce ilk mektep ve daha sonra da ilkokul adını almı tır. Osmanlıdan devralınan altı yıllık ilkokullar ise 1924 yılından itibaren be yıla indirilmi tir.

3. Yapısal olarak geli mesini sürdüren ilkö retim sistemi amaç ve muhteva bakımından çe itli a amalar geçirmi tir. lkokulun amaçları, de i ik zamanlarda çıkarılan müfredat programlarıyla yeniden ele alınmı tır. Amaçlarda öngörülen temel dü ünçe ise, yeni kurulan Türk Devletine ba lı, Atatürk ilkelerini benimsemi vatanda yeti tirmektir. lkokulun amaçları arasında çocu u çevresine intibak ettirmek (1926'da), hayatta ihtiyaç duyaca ı bilgileri kazandırmak (1929'da), fikir ve bedence geli mesini sa lamak (1936'da), ki isel, toplumsal ve ekonomik açıdan çocukların geli melerine zemin hazırlamak (1948'de) gibi farklı amaçlar da güdülmü tür.

4. 1950'ye kadar çıkarılan dört önemli müfredat programı y la ilkokullarda okutulacak dersler ve içerikleri de de i ikli e u ramı tır. 1924 yılında çıkarılan ilk müfredat programında 1915 (1913) yılında çıkarılan programa göre dikkate de er bir farklılık göze çarpmazken, 1926 yılında çıkarılan yeni ilkokul program ıyla bazı yenilikler getirilmi tir. Toplu ö retim esasının belirlendi i bu program, birbirine yakın bazı dersleri "Hayat Bilgisi" adıyla tek çatı altında toplamı tır. Önceki programların aksine din dersine yer verilmeyen program laik e itim anlayı ına daya lı bir ilkokul programı özelli i ta imaktadır. 1950 yılına kadar bu anlayı ın sürdürüldü ü yapılan ara tırmanın ortaya koydu u di er bir sonuçtur.

5. 1936 ve 1948 yılında çıkarılan yeni ilkokul müfredat program ları dersler açısından herhangi bir farklılık getirmemi tir. 1936 programında milli karakter a ır

basarken, 1948 programının yönünün biraz daha dı a açık tutuldu u görülmektedir. 1948 programının, çocu u e itimin merkezine koyan yakla ımı ise en olumlu yönlerinden biridir.

6. İlkö retim sistemimizin 1923–1950 yılları arasındaki yapı, amaç ve muhteva bakımından derinlemesine incelenmesiyle elde edilen bulgular , ilkö retim açısından yapılan iyi niyetli çalı maların olumsuz tutumlar nedeniyle arzulanan biçimde e itimin tabana yayılmasını sa layamadı ını göstermektedir. Ayrıca toplumla okul arasında ba lantı yoktur. Okulun amaçları ve idealleri, halkın de erleri do rultusunda de ildir. Okulun amaç, muhteva ve müfredatı her ne kadar yeni kurulan sistemin öngördü ü do rultuda hazırlanmaya çalı ılsa da, zaman göster mi tir ki bu konuda da etkili, ilmî ve de ersel bir birliktelik, bir uyumluluk sa lanamamı tır.

Ayrıca Ye il'in (1996) Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sınıf Ö retmenli i Anabilim Dalı'nda yapılmı “Sosyal Bilgiler Ders Programının Niteli i” ve Bayazıt lu'nun (1991) Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılmı “ İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Öngörülen Kavramların Kazandırılma Düzeyi” ba lıklarını ta ıyan çalı maları da mevcuttur.

5. BÖLÜM

SOSYAL B LG LER Ö RET M PROGRAMLARININ ANAL Z

Bu bölümde geçmişten günümüze kadar yayımlanmış sosyal bilgiler öğretimi programlarında insan hakları ve demokrasi kavramlarına ilişkin içeriklerin analizi yapılacaktır.

1329 (1913) tarihli Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı, haftalık ders saatlerinin okulun büyüklüğü, öğrenci sayısı ve öğretmen sayısı ile orantılı bir şekilde artacağını ya da azalacağını göstermektedir. Bu durum, ülkenin bütün bölgelerinde aynı derslerin uygulanmasına, eğitim hakkının eşit ve adil olmasına engel olabilecek bir yapıdadır. Bu programda eğitim amaçlarına yer verilmemiştir. Bunun yanında programa göre verilmesi gereken Musahabat-ı Ahlakiye yani Ahlaki Konular Görüşme dersleri, içerikte akrabalara, arkadaşlara, büyüklere karşı vazifeler; doğaya, hayvanlara, çiçeklere karşı nasıl davranılması gerektiği; ahlaki kurallar vb. yer almaktadır. Bu amaçla birtakım ahlaki manzume ve efsanelere de yer verilmiştir.

1338 (1992) tarihli ilk, orta öğretim mektepleri müfredat programı mecburi eğitimi ilk 4 yılları sınırlandırmıştır. Toplam eğitim süresi ise 6 yıldır. Bu programda da eğitimin amaçlarına yer verilmemiştir. Bu programda yer alan Malumat-ı Medeniye yani Medeni Bilgiler dersinde aile, vatan, millet, hükümet kavramları, bunlara karşı vazifeler, hükümetin vazifeleri, askerlik ve bazı idari bilgiler yer almaktadır.

1349 (1924) tarihli ilk mekteplerin müfredat programı cumhuriyet döneminin ilk programı olma özelliğini taşımaktadır. Bu programda da yine eğitimin amaçlarına yer verilmemiştir. Bu dönemde ilk üç sınıfa verilen Musahabat-ı Ahlakiye dersi ve 4-5. sınıflara verilen Malumat-ı Vataniye dersleri, demokrasi ve insan haklarına ilişkin içeriklere sahiptir. İlk üç sınıfa verilen dersin içeriği, ahlak kurallarını çocukların vicdanında yerleştirecek sohbetler şeklinde belirtilmiştir. Son 2 sınıfa verilecek olan dersin içeriğinde ise vatandaş-toplum ilişkisi, çalışma, hak ve görevlerimiz, belediyelerin görevleri, itfaiye teşkilatı, sokaklar ve caddeler ile bunların korunmasına ilişkin bilgiler, mesire yerleri, fakirlere ve muhtaçlara yardım, halkın yararına olan müesseseler ile polis teşkilatına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

1926 tarihli ilk mekteplerin müfredat programında insan hakları ve demokrasi kavramlarına ilişkin içerikler Yurt Bilgisi dersinde yer almaktadır. Bu dersin amacı

Türkiye'yi bir i ve aile yurdu olmak üzere mütalaa etmek olarak belirtilmi tir. Ayrıca bu programda ilkokulun amacının iyi vatanda yeti tirmek oldu u da belirtilmi tir. Daha önceki programlarda hiçbir yerde adı geçmeyen demokrasi kavramı, burada da belirtilmemi tir. Yurt bilgisi dersi için belirlenen hedeflere göz atıldı nda tamamen disiplin dı ı bir ders oldu u ortaya çıkmaktadır. Çünkü cumhuriyet idaresinin istedi i tek tip vatanda yeti tirme dü üncesi ancak bu ekilde olabilecektir. Yurt bilgisi dersinde yakın çevre ve yakın zaman ilkelerine verilen önem de vurgulanmı tır. Bu derste ayrıca içerikler daha çok yönetim ve idare i lerine yönelik konulardan olu mu tur. nsan hakları ve demokrasi kavramları ile ilgili konuların ise adı bile geçmemi tir.

1936 tarihli ilkokul programı mevcut CHP partisinin ve idaresinin izlerini ta ımaktadır. Bu programda e itim-ö retim ilkelerine ayrıca yer verilmi tir. Bu programdaki yurt bilgisi dersinin hedefleri özetle Türk milliyetçili i, cumhuri yet rejimi, inkılaplar ve önemi, Türkiye'de devlet te kilatı, askerlik ve önemi, kanunlar, görevler ve haklar ile vatan ve millet sevgisinin önemi olarak belirtilebilir. Bu derste konuların somut örneklerden yararlanılarak verilmesi, her ö rencinin seviyes ine uygun olarak verilmesi ilkelerine, cumhuriyet rejim ve inkılaplarının ö rencilere kavratılması gere i ve bunun yollarının anlatılması gibi direktiflere yer verilmi tir.

1938 tarihli ortaokul programı daha önceki klasik müfredat anlayı na göre hazırlanmı tır ve sadece derslere ait konu listelerini içermektedir. Programda Yurt Bilgisi dersine ili kin hedeflere, açıklamalara, araç -gereçlere yer verilmemi tir. Hazırlanan listelere bakıldı nda 2 yıl önce hazırlanan ilkö retim programıyla aynı do rultuda oldukları gözlemlenmektedir.

1948 tarihli ilkokul programı, ehir ve köy ilkokulları arasındaki farklılıkları en aza indirdi inden ve milli e itimin amaçlarına da ayrıntılı bir ekilde yer verdi inden dolayı insan hakları ve demokrasi dü üncesinin geli mesine büyük katkı sa lamı tır. Bu programda Yurtta lık Bilgisi dersine ait toplumsal hayat, aile ve okulda hayat, büyük ulusum, köylerde hayat, ehir ve kasabalarda hayat, yurdumuzun idaresi ve Türkiye devleti, hükümet ne i ler görür, hükümetin masrafları, devlet ve yurtta lar arasındaki ili ki, Türkiye'de idare bölümü, yurdumuzda sosyal i ler ve hükümet te kilatına yardımcı kurumlar, halkın aydınlatılmasına hizmet eden kurumlar ve vasıtalar, ulusal

ekonomi, gençlik ve spor, demokrasi gibi konuların da birçok içeriğe yer verilmiştir. Demokrasi başlığı altında şu maddelere yer verilmiştir:

- Topluluk halinde ya da ayan insanlar birbirlerinin haklarına saygı gösterirler.
- Topluluk halinde ya da ayan insanlar birbirlerinin düşüncelerine, görüşlerine saygı gösterirler.
- Topluluk halinde ya da ayan insanlar aralarında iş bölümü ve eşbirli iş yaparlar.
- Topluluk halinde ya da ayan insanlar kendilerini idare edecek olanları genel kendileri seçerler.
- Yurdun iyiliği ve ilerlemesi için aynı düşünce ve görüşleri taşıyan insanlar bir araya gelerek siyasi partiler kurarlar.
- Devlet işlerinin kontrol ve denetimi bakımından partilerin görevleri.

1949 tarihli ortaokul programı cumhuriyet döneminin, pedagojik içeriğe ve ilkelere sahip ilk ortaokul programıdır. Bu program da bir yıl önce hazırlanmış olan ilkokul programının amaç ve hedefleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Programda Yurttaşlık Bilgisi dersi için 11 adet ilke belirlenmiştir. Bu ilkeler de bir önceki yıl hazırlanan ilkokul programındaki ilkelerle hemen hemen aynıdır. Programın temel amacı cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci birer yurttaş yetiştirmek için ilk adımı atmaktır. Ancak bu dönemde hazırlanan bu ilkelerin ve ders içeriklerinin de büyük çoğunluğu disiplin dışıdır.

1962 tarihli ilkokul programı taslağı bir öncekinden çok farklıdır. Bu programda daha önceki yurttaşlık bilgisi dersinin yerine toplum ve ülke incelemeleri dersi getirilmiştir. Dersin konuları çocuk psikolojisi açısından oldukça kadar milli ve hayati değer yönünden de dikkatli bir seçime tabi tutularak üniteler şeklinde düzenlenmiştir. Her ünite tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi yönünden iyice kaynatılmış ve ünite bütünlüğü daha belirgin duruma getirilmiştir. Ayrıca disiplinlerarası bir ders haline gelmiştir. Bu programın içeriği 1936 ve 1948 tarihli ilkokul programlarıyla aynı doğrultuda hazırlanmıştır.

1968 tarihli ilkokul programı, cumhuriyet döneminde yayımlanmış ilkokul programları arasında en önemli olanıdır. İçerisinde yapılan değişikliklerle birlikte

günümüze kadar gelmiştir. Daha önceki programda toplum ve ülke incelemeleri adı altında toplanan derslere Sosyal Bilgiler adı verilmiştir. Bu program, yurttaşlık görevleri ve sorumlulukları, toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri, çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yeteneklerini geliştirme ile ekonomik yaşam fikrini ve yeteneklerini geliştirme amaçları altında toplanan hedefleri kendisine amaç edinmiştir.

1970–1971 tarihli ortaokul programında daha önceki dersler sosyal bilgiler dersi adı altında toplanmıştır. Bu programda insan hakları ve demokrasi kavramının önemi daha önceki programlardan pek farklı bir durum arz etmemektedir.

1992 tarihli ortaokul Vatandaşlık Bilgileri dersi öğretim programı daha önceki programlardan farklı bir şekilde diğer derslerden bağımsız olarak hazırlanmıştır. Programın amaçları cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yayımlanmış olan benzer öğretim programları ile aynı doğrultudadır. Bu programda öğrencilere bilgi kazandırmaktan çok belli düşünce ve davranışları kazandırmak amaçlanmıştır. Cumhuriyet idaresinin vatandaşlarında olması gereken özellikler sıralanmıştır. Dersin içeriği insan ve toplum, toplum hayatını düzenleyen kurallar, aile topluluğu, ailede demokratik hayat, eğitim ve öğretim, okulda demokratik hayat, plan ve planlı çalışma, devlet ve devlet görevlileri, ülke, millet, demokrasi, anayasa, hürriyetçi demokrasinin temel hak ve ödevleri gibi ünitelerden oluşmaktadır.

1998 tarihli ilköğretim okulu Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı sekiz yıllık ilköğretim bütünlüğüne yönelik hazırlanmış ilk programdır. Programın çok yeni olması sebebiyle içeriğinde birçok eksiklik olduğu gözlemlenmektedir. Sosyal Bilgiler dersinde vatandaşlık görevleri ve sorumlulukları, toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri, çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yetenekleri ile ekonomik yaşam fikrini geliştirme amaçları altında genel amaçlara ulaşılması hedeflenmiştir. Programda insan hakları ve demokrasiye ilişkin olabilecek üniteler şunlardır:

- Aile, okul ve toplum hayatı
- Yakın çevremiz
- Vatan ve millet
- Cumhuriyete nasıl kavuştuk
- Demokratik hayat

- Avrupa'da yenilikler

Bu programda demokrasi e itiminin nasıl gerçekle tirilece i belirtilmi tir. Aynı zamanda yurtta sulh cihanda sulh ilkesine önem verilmesi gerekti inin üzerinde durulmu tur. 1998 tarihli Vatanda lık ve nsan Hakları E itimi dersi retim programı her sınıfa ait amaç ve hedeflere ayrı ayrı yer veren ilk program olma özelli ini ta ımaktadır. Bu dersin içeriklerinde unlar vardır:

- nsan olma bilincini kazanabilme
- nsan haklarının etik boyutunu tanıyabilme
- Vatanda olma bilincini kazanabilme
- Vatanda lık hak ve sorumluluklarını tanıyabilme
- nsan haklarının korunmasında ki inin rolünü kavrayabilme
- Demokratik devletin vatanda larına kar ı görev ve sorumluluklarının farkında olu
- Devlete kar ı görev ve sorumluluklarına uygun davranabilme
- Ki i hak ve özgürlüklerinin ancak demokratik devlet yapısında kullanılabilece ini, demokratik devlet yapısının da ki i hak ve özgürlüklerinin yerle mesi ile glenebilece ini kavrayabilme
- Vatanda olarak temel hak ve özgürlüklerin farkında olu
- Temel hak ve özgürlükleri kullanmaya istekli olu
- nsan haklarının bütün insanlar için ayırım gözetilmeden, do u tan gelen, vazgeçilmez, devredilmez ve dokunulmaz haklar oldu unu kavrayabilme
- nsan haklarının korunmasının gere in i kavrayabilme
- Atatürk ilke ve inkılaplarının insan haklarıyla ili kisini kavrayabilme
- Atatürk'ün insan haklarına verdi i önemi kavrayabilme
- Yurtta sulh cihanda sulh ilkesinin insanlık için ta ıdı ı önemi takdir edi

6. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yeniden yapılandırılan ilkö retim okulları bir yandan öğrenci sayısındaki artışı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan fiziki kapasite yetersizliği ve diğer taraftan da branş öğretmenleri açığı ile karşı karşıya bulunmaktadır. Ayrıca yasa ve yönetmeliklerle getirilen düzenlemelerin uygulanmasında da ciddi anlamda sıkıntılar bulunmaktadır. Örneğin 4306 sayılı kanunla “ İlkö retimin son ders yılının ikinci yarısında öğrencilere, ortaö retimde devam edilebilecek okul ve programların hangi mesleklerin yolunu açabileceği ve bu mesleklerin kendilerine sağlayacağı amaç standardı konusunda tanıtıcı bilgiler vermek üzere rehberlik servislerince gerekli çalışmalar yapılır .” (Resmî Gazete, Sayı, 23084, s. 3) hükmü getirilmesine rağmen bugün pek çok ilkö retim okulunda rehberlik servisi ve rehber öğretmen bulunmamaktadır.

Sekiz yıllık zorunlu ilkö retimin uygulanması ile birlikte ortaya çıkan sorunların ve çözüm önerilerinin saptanması ve vakit geçirilmeden çözümlenmesi gerekir. İlkö retim okullarında ortaya çıkan sorunlardan öncelikle öğrenci, öğretmen ve yönetici etkilenmektedir.

Araştırmaya konu olan tüm müfredat programlarının, geniş bir bakış açısıyla bakıldığında ihtiyaçlara hiçbir zaman tam manasıyla cevap veremediği görülmektedir. Çünkü her dönemin kendine göre ihtiyaçları ve bir o kadar da derinliği arzusu mevcuttur. Bu nedenle şimdiye kadar olduğu gibi imdiden sonra da yeni programlar oluşturulması ihtiyacı mutlaka doğacaktır. Burada asıl hedeflenmesi gereken ise sadece mevcut ihtiyaçlara cevap veren bir program değil, bunun yanında ileriye görebilen, anlık ihtiyaçlara göre kendisini ekiletebilecek nitelikte esnekliğe sahip, öğrenciyi merkeze alan bir program hazırlamaktır. İnsan hakları ve demokrasi ise bu programın merkezinde bulunmalıdır. Çünkü doğacak olan ihtiyaçlara cevap verebilecek programı hazırlayacak olanlar da yine insanların haklarına saygı duyabilen, yetenekli ve başarılı insanlardan geçmektedir. Bu nedenle ilkö retimin temelinde yer alması gereken, belki de en önemli konu insan hakları ve demokrasidir.

İnsan hakları, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de sürekli olarak derinleşmekte ve kapsamı genişlemektedir. Artık dünyanın neresinde olursanız olun, insan hakları dediğimiz, demokrasi dediğimiz şey aynı anlama gelmektedir. Bu nedenle günümüz

dünyasında ba arılı olabilecek olan bireyleri yeti tirme dü üncesi ancak demokrasiye sarılarak kendisini yeti tirmi , di er insanların haklarına saygıyı yitirmeyen bireylerden geçmektedir. Bu sonuca ula tırabilecek en önemli ve tek e itim ortamı ise ilkö retimdir. Bu nedenle ilkö reti m programlarının ne kadar önemli oldu u hususunda ortak bir kaniya varılmalı ve bu do rultuda programlar hazırlanmalıdır.

Toplumdaki “ortak vatanda tipi”ni yeti tirme amacına yönelik toplumun devamında ilkö retimin önemi büyüktür. Bu nedenle süresinin art ırılması kadar niteli inin de artırılması beklenir. Bunun gerçekte tirilmesi için önce uygulamaya yön verecek ilkö retim mevzuatının, ö retim programlarının ve uygulamaların önce “toplumsal geli me ve de i melerin ön cüsü, belirleyicisi ve yönlendiricisi olması” sonra “dönütler do rultusunda uygulamalardaki eksikliklerin tamamlanması ve hataların giderilmesi” gerekmektedir. Bunun için sürekli ara tırmak kaçınılmazdır. Daha da önemlisi bunu gerçekte tirecek yeterlikte e itim i görenin yerle tirilmesi, e itim de görev alması ve toplumu olu turan bireylerin belli bir seviyeye gelmesi, e itim konusunda duyarlı olması gerekmektedir.

Dün oldu u gibi bugün de ilkö retim sorunları vardır, yarın da olacaktır. Sorunlar çözülecek, de i en ve geli en artlara göre daha yeni sorunlar ortaya çıkacaktır. Bu kaçınılmazdır ve bundan korkmamak gerekir. Asıl sorun, ilkö retimdeki sorunları çözecek olan insan gücünü yeti tirmek ve sorunları çözmekteki kararlılıkla ilgilidir. İkö retimin sorunlarını çözecek insanların yeti mesinde ilkö retimin olu turdu u temel ve yaptı ı katkı çok önemlidir.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Yahya (1999). *Türk E itim Tarihi*. Geni letilmi 7. Baskı. stanbul: Alfa Basım Yayım Da ıtım.
- ALKAN, Cevat (1998). *E itim Teknolojisi*. Yenilenmi 6. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- ARMA AN, Mehmet vd. (1990). *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. stanbul: Vahdet Yayınları.
- ARSLAN, Mehmet (2000). “Cumhuriyet Dönemi İkö retim Programları ve Belli Ba lı Özellikleri”, *Milli E itim Dergisi*. Ankara: Milli E itim Bakanlı ı, 144.
- AYDINER, Nurettin (1995). *İkö retimde Sosyal Bilgiler Dersi Ö retim Programlarına İkin Ö retmen ve Müfetti Görü leri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi.
- AYHAN, Halis (1995). *E itim Bilimine Giri*. stanbul: ıle Yayınları.
- BARTH, James L. Ve Abdullah DEM RTA (1997). *İkö retim Sosyal Bilgiler Ö renimi*. Ankara: YÖK/Dünya Bankası Milli E itim Geli tirme Projesi.
- BA AR, Erdo an (1999). *Milli E itim Bakanlarının E itim Faaliyetleri (1960 -1971)*. stanbul: Milli E itim Basımevi.
- BA ARAN, brahim Ethem (1978). *E itime Giri*. 3. Basım. Ankara: Bima Matbaacılık.
- _____ (1999). “Türkiye’de E itim Sisteminin Evrimi”, *75 Yılda E itim*. stanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 9-10.
- BA GÖZ, İhan (1995). *Türkiye’nin E itim Çıkması ve Atatürk*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlı ı Yayınları.
- BAYMUR, Feriha (1996). *Genel Psikoloji*. 11. Baskı. stanbul: nkılâp Kitapevi.
- BAYRAK, Sabahat (1997). “E itim ve Kalite İli kisi”, *Türk Yurdu Dergisi*. Ankara: 17, 123: 40-48.

- BAYAZITO LU, Ethem Nazif (1991). *İkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Öngörülen Kavramların Kazandırılma Düzeyi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- B LGE, Nermin (1992). Hukuk Ba langıcı, *Hukukun Temel İlkeleri*. Ankara: 28.
- B NBA IO LU, Cavit (1995). *Türkiye’de E itim Bilimleri Tarihi*. stanbul: Milli E itim Basımevi.
- C C O LU, Hasan (1985). *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Ö retim (Tarihi Geli imi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi E itim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- _____ (1999). “Cumhuriyet Döneminde İkokul Programları”. *75 Yılda E itim*. stanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 145-170.
- ÇA LAR, Adil (1992). “İkokul 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ö retim Programı Üzerine Bazı Görü ler”, *M. Ü. Atatürk E itim Fakültesi E itim Bilimleri Dergisi*. stanbul: M.Ü. Yayınları 4, 15-25.
- _____ (1999). “75. Yılında Cumhuriyet’in İkö retim Birikimi”, *75 Yılda E itim*. stanbul: Tarih Vakfı yayınları, 125-144.
- ÇAM, Esat (1977). *Siyaset Bilimine Giri* . stanbul: stanbul Üniversitesi Yayınları No. 2315.
- ÇAMBEL, Veli (1966). “Ö rencilerimizi Toplum ve Çevre Problemlerine Yöneltilme”, *İkö retim*. Ankara: Milli E itim Bakanlı ı Yayım Müdürlü ü Basılı E itim Malzemeleri Hazırlama Merkezi, 31, 535, 12-13.
- ÇEÇEN, Anıl (2000). *nsan Hakları*. Ankara: Sava Yayınevi.
- ÇEL KKAYA, Hasan (1997). *E itime Giri (Pedagojik Formasyon Amaçlı)*. 1. Baskı. stanbul: Alfa Basım Yayım Da ıtım.
- DEM REL, Özcan (1998). *Kuramdan Uygulamaya E itimde Program Geli tirme* . Ankara: Karde Kitap ve Yayınevi.
- DEVELL O LU, Ferit (1995). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. 12 Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi.

- D LEK, Dursun (2001). *Tarih Derslerinde Ö renme ve Dü ünçe Geli imi* . Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- DO AN, Hıfzı (1997). *E itimde Program ve Ö retim Tasarımı* . Ankara: Önder Matbaacılık.
- _____ (1999). “Cumhuriyet Döneminde Ortaö retim Programlarının ekillenmesinde Etkili Olan Görü ler”, *75 Yılda E itim* . stanbul Tarih Vakfı Yayınları, 193- 209.
- DO AN, smail (2001). **Modern Toplumda Vatanda lık Demokrasi ve n san Hakları n san Haklarının Kültürel Temelleri** . Ankara: Pegem Yayıncılık.
- ERDEN, Münire (tarihsiz). *Sosyal Bilgiler Ö retimi* . stanbul: Alkım Yayınevi
- _____ (1998). *E itimde Program De erlendirme* . 3. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- ERGÜN, Mustafa (1996). *II. Me rutiyet Devrinde E itim Hareketleri (1908 - 1914)*. Ankara: Ocak Yayınları.
- ERTÜRK, Selahattin (1998). *E itimde “Program” Geli tirme* . 10. Baskı. Ankara: Meteksan A. .
- F DAN, Nurettin ve Münire ERDEN (1998). *E itime Giri* . stanbul: Alkım Yayınları.
- GENCER, Ali hsan ve Sabahattin ÖZEL (1997). **Türk nkılâp Tarihi**. Dördüncü Basım. stanbul: Der Yayınları.
- GÖRGÜN, Sanal (1992). *Hukukun Temel Kavramları*. Ankara.
- GÖZE, Ayferi (1995). *Siyasal Dü ünceler ve Yönetimler* . stanbul: Beta Yayın.
- GÖZÜBÜYÜK, A. eref (1998). *Hukuka Giri ve Hukukun Temel Kavramları* . Ankara: Turhan Kitabevi.
- GÜNGÖRDÜ, Kemal ve Nemciye GÜNGÖRDÜ (1966). *Yeni lkokul Programı Uygulama Kılavuzu ve Program Geli tirme Tarihçesi* . stanbul: Acar Matbaası.

İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1340). Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi.
İstanbul: Matbaa-i Amire.

İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926). Birinci Tab. İstanbul: Milli Matbaa.

İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı (1338). Ankara: Türkiye Büyük
Millet Meclisi Hükümeti Umur-ı Maarif Vekâleti.

İlk Mektep Müfredat Programı (1930). Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti. İstanbul:
Devlet Matbaası.

İlkokul Programı (1939). T.C. Kültür Bakanlığı 1. İstanbul: Devlet Basımevi.

İlkokul Programı (1948). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

İlkokul Programı (1969). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı 1. İkinci Basılı. İstanbul: Milli
Eğitim Basımevi.

İlkokul Programı Taslağı (1962). MEB İlk Öğretim Genel Müdürlüğü Program
Geliştirme Bürosu Yayınları No:1. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

MAN, AYTEKİN ve AHMET ESKÜCÜMALI (2000). **Eğitimde Planlama ve
Değerlendirme**. Adapazarı: Değerlim Yayınları.

KAPAN, MÜNİCİ (1993). **Kamu Hürriyetleri**. Ankara Yetkin Yayınları.

KAPTAN, SAİM (1998). **Bilimsel Araştırma ve Statistik Teknikleri**. Geliştirilmiş 11.
Baskı. Ankara: Teknik Web Ofset Tesisleri.

KARAGÖZ, SÜLEYMAN (1965). “Program Taslağının Geliştirilmesi ile İlgili
Çalışmalar”, **Program Geliştirme Rehberlik**. İkinci Baskı. Ankara:
Öğretmenler Bakanlığı Yetiştirme Bürosu Yayınları, Güzel İstanbul
Matbaası, 185-193.

_____ ve ELEANOR K. GREEN (1965). **Yeni İlkokul Programı Taslağı ve Ünite
Çalışmaları**. Üçüncü Baskı. Ankara: Öğretmenler Bakanlığı Yetiştirme
Bürosu Yayınları.

KARASAR, NİYAZİ (1998). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**. 8. Basım. Ankara: Nobel
Yayın Dağıtım.

- _____ (1995). *Ara tırmalarda Rapor Hazırlama*. 8. Basım. Ankara: 3A Ara tırma E itim Danı manlık Ltd.
- KAYA, Yahya Kemal (1984). **nsan Yeti tırme Düzenimiz Politika/ E itim/ Kalkınma**. Geli tirilmi Dördüncü Basım. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve dari Bilimler Döner Sermaye letmesi.
- KOCAOLUK, Fatma ve Mehmet ükrü KOCAOLUK (1999). *İkö retim Okulu Programı ve 1-8 Sınıfların Yıllık Planı*. 31. Baskı. C. 2. Tarsus: Kocaoluk Basım ve Yayınevi.
- KÖKEN, Nevzat (1995). *İkokullarda Sosyal Bilgiler Ö retimi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sınıf Ö retmenli i Anabilim Dalı, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi.
- Kültür Bakanlı ı Dergisi* (1937). “ İk Ö retim ve E itim Meselesi” Sayı: 20 -1, 2-43.
- _____ (1937). “Yeni İkokul Müfredat Programı”. Sayı: 20 -1, 161-197.
- MEB (1973). *Ortaokul Sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi ve Matematik Müfredat Programı* . T.C. Milli E itim Bakanlı ı. Ankara: Milli E itim Basımevi.
- MEB (1995). *Ortaokul Programı (İkö retim II. Kademe)*. MEB İkö retim Genel Müdürlü ü. kinci Basılı . Ankara: Milli E itim Basımevi.
- MEB (1972). *Orta Ö retim Programlarındaki Yönelmeler (1924-1970)*. Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları. stanbul: Milli E itim Basımevi.
- MEB (2000). *İkö retim Okulu Ders Programları (So syal Bilgiler Programı 6-7, nklap Tarihi ve Atatürkçülik Programı 8, Vatanda lık ve nsan Hakları E itimi Programı 7-8)*. T.C. MEB İkö retim Genel Müdürlü ü. stanbul: Milli E itim Basımevi.
- Mekatib-i btidaiyye Ders Müfredatı* (1329a). Bir ve iki derslane ve muallimli mekteplere mahsus. stanbul: Matbaa -i Amire.
- Mekatib-i btidaiyye Ders Müfredatı* (1329b). Altı, be , dört ve üç derslane ve muallimli mekteplere mahsus. stanbul: Matbaa -i Amire.
- MOFFATT, Maurice P. (1957). *Sosyal Bilgiler Ö retimi*. Çev: Nesrin ORAN. stanbul: Maarif Basımevi.

- Orta Okul Programı* (1949). T.C. Milli E itim Bakanlı ı. Ankara: Milli E itim Basımevi.
- Ortaokul Programı* (1938). T.C. Kültür Bakanlı ı. stanbul: Devlet Basımevi.
- Ortaokul Programı* (1962). T.C. Milli E itim Bakanlı ı. Ankara: Milli E itim Basımevi.
- ÖZBUDUN, Ergun (1990). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara.
- ÖZTÜRK, Cemil ve Rahmi OLTUO LU (2002). *Sosyal Bilgiler Ö retiminde Edebi Ürünler ve Yazılı Materyaller* . 1. Baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- P R ÇDANE, Meryem (1997). *İköretim I. Kademe Sosyal Bilgiler Ders Programının De erlendirilmesi*. Ankara: Gazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sınıf Ö retmenleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi.
- SAYLAN, Gencay (1998). *Demokrasi ve Demokrasi Dü ünçesinin Geli mes i*. Ankara.
- SORGUÇ, Bahir (1983). “Cumhuriyet ve 60’ıncı Yılında E itim”, *Milli E itim*. Ankara: Milli E itim Basımevi, 62: 9-16.
- SOYSAL, Mümtaz (1979). *Anayasaya Giri* . Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- SOYSAL, Mümtaz (1987). *Anayasanın Anlamı*. stanbul: Gerçek Yayınevi..
- SÖNMEZ, Veysel (1997). *Sosyal Bilgiler Ö retimi ve Ö retmen Kılavuzu* . Ankara: Anı Yayıncılık.
- M EK, Hüseyin (1995). *İköretim Sistemimiz (1923-1950) Üzerine Yapı, Amaç ve Muhteva Yönünden Bir Tahlil*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü E itim Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi.
- TANI İK, H. Refet (1965). “1962 İkokul program Tasla ında Toplum ve Ülke ncelemeleri Dersi”, *Program Geli tirmede Rehberlik* . kinci Baskı. Ankara: Ö retmeni ba ında Yeti tirme Bürosu Yayınları, Güzel stanbul Matbaası, 46-54.

- TA DEMİR, Mehmet (2000). *Eğitimde Planlama ve Değerlendirme*. Ankara: Ocak Yayınları.
- TALPOLATOLU, Ayegül Esener (1993). *Türk Milli Eğitiminde Cumhuriyetten Günümüze Program Geliştirme Alanındaki Gelişmeler ve Bir Eğitim Programının Temel Özelliklerine İlişkin Uzman Görüşleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi.
- TAZEBAY, Attila; Süleyman ÇELENK, Neşe TERTEMİZ ve Nurdan KALAYCI (2000). *İkinci Sınıf Programları ve Gelişmeler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Tebliğ Dergisi* (1998). “İkinci Sınıf Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı”. Sayı: 2487, 531-568.
- TERTEMİZ, Neşe İplik (1999). “Sekiz Yıllık Zorunlu İkinci Sınıf: Hedefler ve Uygulamalar”, *75 Yılda Eğitim*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 171-176.
- TEZCAN, Mahmut (1997). *Eğitim Sosyolojisi*. 11. Baskı. Ankara.
- TOPÇU, Nurettin (1998). *Türkiye'nin Maarif Davası*. Dördüncü Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları.
- TURAN, Osman (1994). *Türkiye'de Siyasi Buhranın Kaynakları*. İstanbul: Bozaziçi Yayınları.
- _____ (1995). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*. 8. Baskı. İstanbul: Bozaziçi Yayınları.
- _____ (1996). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. 4. Baskı. İstanbul: Bozaziçi Yayınları.
- TURGUT, Orhan (1992). *Cumhuriyet Dönemi İlk ve Ortaöğretim Programları ve Bu Programlardan Alınan Öğretim Belgelerinin Değerlendirilmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi.

- TÜMER, Kemal (1965). “Toplum ve Ülke ncelemeleri Konularının Seçiminde göz önünde Bulundurulan Esaslar”, *Program Geli tirmede Rehberlik* . kinci Baskı. Ankara: Ö retmeni ba ında Yeti tirme Bürosu Yayınları, Güzel stanbul Matbaası, 43,45.
- UÇAR, Cevdet (1995). *Cumhuriyet Dönemi lkokul (lköretim I. Kademe) Programlarındaki De i me ve Geli meler* . Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi.
- UYGUN, Oktay (1996). *Türkiye’de Demokrasi ve nsan Hakları* . Ankara: TODA E nsan Hakları Ara tırma ve Derleme Merkezi.